

Дніпровський національний
університет імені Олесея Гончара

ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Том 20 № 8
2017

Заснований у 1998 році. Виходить щомісяця.
Індекс журналу в каталозі передплатних видань України – 41703
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 журналу надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

Журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 – 59.46); Google Scholar; National Library of Ukraine Vernadsky; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru;
BASE – Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

ЗАСНОВНИКИ

ВНЗ «Дніпровський національний університет ім. Олесея Гончара»
ГО «Центр соціально-політичних досліджень»

ВИДАВЕЦЬ

Видавництво «Грані»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2131 від 23.05.2005

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Гусаревич Н.В., Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Видавничий редактор: Яценко Н.Ю.
Коректор української та російської мов: Туранська А.М.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)	Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)	Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)	Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)	Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)	Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Гнатенко П.І.	д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України (Україна)	Сергєєв В.С.	д.п.н., проф. (Україна)
Горосяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)	Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)	Суїменко Є.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Катасв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Квітка С.А.	к.філос.н., доц. (Україна)	Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)	Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Корх О.М.	д.філос.н., проф. (Україна)	Тулиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)	Удод О.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Лісенко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)	Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)	Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)	Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Осетрова О.О.	д.філос.н., проф. (Україна)	Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
		Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
		Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 49000, Дніпро, вул. Святослава Хороброго (вул. Чкалова), 25, оф. 21
+38(056)744-42-39, grani.dp@gmail.com, www.grani.org.ua

Друкуються за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара (протокол № 15 від 29.06.17).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ та ін. інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

Віддруковано у ФОП «Тремпольцев», Україна, 49066, Дніпро, вул. Мирна, 21

Oles Honchar Dnipro national university

NGO «Center of social and political researches»

GRANI

SCIENTIFIC-THEORETICAL ALMANAC

Vol. 20 № 8
2017

Founded in 1998. Academic monthly journal.
Subscription index in Ukraine – 41703
Registration license: KB № 19758 – 9558 IIP; issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

The journal is registered and indexed in the following international catalogues and databases:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 – 59.46); Google Scholar; Vernadsky National Library of Ukraine; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru; BASE – Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

FOUNDERS	Oles Honchar Dnipro national university NGO «Centre of sociopolitical research»
PUBLISHER	Publishing house «Grani» Publishing license: ДК № 2131 dated 23.05.2005
EDITORIAL	Editor in Chief: Kvitka S.A. Deputy Editor in Chief: Husarevych N.V., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B. Managing Editor: Yatsenko N.Y. Proof of Ukrainian and Russian languages: Turans'ka A.M. Proof of English: Komleva Y.V.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)	Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)	Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wenger N.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)	Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine (Ukraine)	Syergyeyev V.S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)	Suimenko E.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kataev S.L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Kvitka S.A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)	Tretyak O.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)	Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)
Korh A.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Udod O.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Liseyenko O.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Loboda Y.O.	Assoc. Prof. Dr. (USA)	Hmil' V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shabanova Yu.O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Shchudlo S.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

EDITORIAL OFFICE 25, Svyatoslava Khorobroho (Chkalov) St., office 21, Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)744-42-39, granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 15 dated 29.06.17).

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

Printing facilities: Sole proprietor Trempoltsev, 21, Mirna St., Dnipro, Ukraine, 49066

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

- Форкош С. М. Стратегії сучасної культури в концепції симулякрів Ж. Бодрійяра 5
- Яшина О. М. Художньо-естетична культура особистості XXI століття: особливості формування та чинники трансформації 11
- Полівода А. А. Розмежування екзегетики та герменевтики в сучасному академічному дискурсі 18
- Бевз Н. В. Проблема перевода и герменевтический канон Э. Бетти 23
- Несправа М. В. Критика ісламськими вченими радикального салафізму 31

СОЦІОЛОГІЯ

- Коляда І. Г. Особливості трансформації освіти в епоху глобалізації 37
- Афанасьєва Л. В., Кузнєцова А. С. Тактичний урбанізм як концепт активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста 43

ПОЛІТОЛОГІЯ

- Славіна О. В. «Рах Technica»: політико-філософська рефлексія впливу інтернет-мереж на природу публічної сфери й демократичного врядування 50

ІСТОРІЯ

- Данилюк І.В. Нова парадигма для суспільства глобальної епохи: субсидіарна перспектива Бенедикта XVI 58

НАШІ ЮВІЛЯРИ

- Історик – германіст (ювілейні нотатки до портрета професора Світлани Бобилевої) 63

CONTENTS

PHILOSOPHY

- Forkosh S. M. Strategies of contemporary culture in the concept of simulacres by J. Bordriyar 5
Yashina O. M. Artistic and aesthetic culture of the personality of the XXI century: features of formation and transformation factors 11
Polivoda A. A. The distinction between exegesis and hermeneutics in modern academic discourse 18
Bevz N. V. The problem of translation and the E. Betti's hermeneutic canon 23
Nesprava M. V. Muslim scholars' criticism towards radical Salafism 31

SOCIOLOGY

- Kolyada I. G. Features of the transformation of education in the era of globalization 37
Afanas'yeva L. V., Kuznetsova A. S. Tactical Urbanism as the Concept of Active Designing of Social-Spatial Practices of a Modern City 43

POLITOLOGY

- Slavina O.V. «Pax Technica»: political and philosophical reflection on the nature of public sphere and democratic governance influenced by online networks 50

HISTORY

- Danyliuk I. V. A New Paradigm for a Society of Global Age: Benedict XVI's Subsidiary Perspective 58

OUR JUBILIANS

- The historian is a Germanist (jubilee notes to the portrait of Professor Svetlana Bobylyeva) 63

УДК 008/16

doi: 10.15421/1717106

Strategies of contemporary culture in the concept of simulacres by J. Baudrillard

S. M. Forkosh

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the concept of simulacra of J. Baudrillard in the context of the formation of a methodological toolkit for the research of contemporary culture. It is determined that attempts to consider the work of Baudrillard by certain stereotypes hide the fact that this philosopher, when creating models of the field of research, did not address the emerged methodological structures. The actual formation of a conceptual apparatus describing author's models of the field of research turns methodological tools into signs that determine the field of Baudrillard's research.

One of the main conclusions that can be made by exploring the Baudrillard concept is the provision of modern consumption as a consumption of signs and symbols that has lost touch with the pleasure of biologically based human needs. This process is called the desire of buyers to be identified. Baudrillard seeks to show that the signs themselves produce their referents and meanings. Moreover, the signs try to break with all meanings and references and to be closed only on interaction with each other. As a result, a real universe of signs appears and this sign-object machine seeks to absorb the «real» world. This is probably because language has always been a means of social control, and since in the era of globalization such exploitation of language has only intensified, now the signs are completely detached from their referents and the «era of simulation and simulacra» arises.

The fundamental is discussing the evolution of the sign in its similarity with the evolutionary interpretation of labor. A «free» worker can produce only equivalences and a «free and emancipated sign» can only refer to equivalent values. That is why the philosopher determines the significance of the new European sign in the simulacrum of «nature» (the simulacrum of «nature» is regarded as the Idea of Nature). The problems of natural science and the metaphysics of reality are characteristic features of the entire bourgeoisie since the Renaissance.

The principal role in the formation of Baudrillard's conceptual representations belongs to language. The postmodern overcoming of the subject-object difference is realized by Baudrillard by appealing primarily to the linguistic or «sign» nature of reality. The object is transformed into an object-sign and as such, within the framework of the general theory of sign systems, becomes an encoded fragment whose main characteristic is not simply the stereotyped craving for «difference philosophy» but the subordination of the object system code to its totality. Objects appear from human life, and the life disappears as a subject, turning into a human-object, which like a thing, performing a certain function, appears in inter-human relations. Signed consumption covers the whole life of people, from consumption of things and ending with consumption of the environment of human life, which includes labor, leisure, culture, social sphere, nature. All this enters into human life in the form of consumed signs, «simulacrum», transforming it as a whole into a simulation, in the manipulation of signs. The sign, the «simulacrum,» indirectly helps a person to master reality, but at the same time he destroys the real, replaces it with himself. Therefore, it is impossible to distinguish reality from error, since a significant feature of our culture is that illusion, imitation or simulation is so deeply preserved in our lives that it makes impossible the distinction between the real world and the realm of the imagination. The position of the researcher that in the era of postmodernity the distinctions between true and false, authentic and unauthentic, real and unreal are disappearing, is one of the central in his works and indicates a possible vector of cultural development.

Keywords: sign; methodological tools; modern culture; simulacrum

Стратегії сучасної культури в концепції симулякрів Ж. Бодрійєра

С. М. Форкош

Київський національний університет імені Т. Шевченка, Київ, Україна

У статті проаналізована концепція симулякрів Ж. Бодрійєра у контексті становлення методологічного інструментарію досліджень сучасної культури. Визначено, що спроби розглядати творчість Бодрійєра за певними стереотипами приховують той факт, що цей філософ при створенні моделей сфери досліджень не звертався до напрацьованих методологічних структур. Реальне становлення понятійного апарату опису авторських моделей сфери досліджень перетворює методологічний інструментарій на знаки, які окреслюють поле розвідок Бодрійєра.

Як дослідник Бодрійєр завжди знаходиться в творчому русі: від однієї сфери до іншої, від однієї книги до іншої, від однієї концепції до іншої, тому не буде методологічних структур, але залишає методологічний слід. Ці сліди по-

Цитування даної статті: Форкош С. М. Стратегії сучасної культури в концепції симулякрів Ж. Бодрійєра / С. М. Форкош // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 5-10. doi: 10.15421/1717106

Citation of this article: Forkosh, S. M., 2017. Strategies of contemporary culture in the concept of simulacres by J. Baudrillard. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 5-10. doi: 10.15421/1717106 (in English).

Received: 19.06.2017

Accepted: 17.07.2017

стійно зникають і розчиняються. Дослідник зберігає критичне відношення і до самого критичного мислення, рівно як і до мислення як такого – цьому, по суті, головному інструменту філософії. Бодрійяр, за його словами, усіма силами намагався звільнитися від будь-якого референціонального і фіналістського способів міркувань, маючи надію в повній мірі підключитися до гри мислення, яке усвідомлює, що воно міркується чимось іншим.

Для радикального мислення важлива деяка незавершеність, для нього значимо, щоб вона ніколи не щезала, і вся робота радикальної думки має метою її збереження.

Як підсумок можна констатувати, що в кінцевому результаті основу всієї динаміки сучасної культури складають не серійне відтворення, а модуляція; не кількісні еквівалентності, а опозиції, здатні до розпізнавання; не закон еквівалентностей, а підміна елементів; зрештою, не ринковий закон вартості, а структурний закон цінностей. Бодрійяр прагне показати, що знаки самі виробляють свої референти і значення. Більше того знаки намагаються порвати з усіма значеннями та референціями і замкнутися лише на взаємодії один з одним. Внаслідок цього з'являється справжній весвіт знаків і ця знаково-об'єктна машина прагне поглинути «справжній» світ.

Ключові слова: знак; методологічний інструментарій; сучасна культура; симулякр

Стратегии современной культуры в концепции симулякров Ж. Бодрийяра

С. М. Форкош

Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, Киев, Украина

В статье проанализирована концепция симулякров Ж. Бодрийяра в контексте становления методологического инструментария исследований современной культуры. Определено, что попытки рассматривать творчество Бодрийяра по определенным стереотипам скрывают тот факт, что этот философ при создании моделей сферы исследований не обращался к наработанным методологическим структурам. Реальное становление понятийного аппарата описания авторских моделей сферы исследований превращает методологический инструментарий в знаки, которые определяют поле исследований Бодрийяра.

Как исследователь Бодрийяр всегда находится в творческом движении от одной сферы в другую, от одной книги к другой, от одной концепции к другой, поэтому не строит методологических структур, но все же оставляет методологический след. Эти следы постоянно исчезают и растворяются. Исследователь сохраняет критическое отношение и к самому критическому мышлению, равно как и к мышлению как таковому - этому, по сути, главному инструменту философии. Бодрийяр, по его словам, всеми силами пытался освободиться от любого референционального и финалистского способов мышления, надеясь в полной мере подключиться к игре мышления, которое осознает, что оно мыслится чем-то другим. Для радикального мышления важна некоторая незавершенность, для него значимо, чтобы она никогда не исчезала, и вся работа радикальной мысли имеет целью ее сохранение.

Как итог можно констатировать, что в конечном итоге основу всей динамики современной культуры составляет не серийное воспроизведение, а модуляция; не количественные эквивалентности, а оппозиции, способны к распознаванию; не закон эквивалентности, а подмена элементов; в конце концов, не рыночный закон стоимости, а структурный закон ценностей. Бодрийяр стремится показать, что знаки сами производят свои референты и значения. Более того, знаки пытаются порвать со всеми значениями и референциями и замкнуться только на взаимодействии друг с другом. Вследствие этого появляется настоящая вселенная знаков и эта знаково-объектная машина стремится поглотить «настоящий» мир.

Ключевые слова: знак; методологический инструментарий; современная культура; симулякр

Problem statement. At the intersection of millennia in Western philosophy systemically aware of the shifts and trends that determine the modern understanding of man, society, culture. There is a radical transformation of ideas, approaches, concepts.

The thesis about the rationality of all the actual turns into an opposite thesis of irrationality and illusory the nature of everything that requires its rational reconstruction, which leads to the paradoxicalization and nihilization of social existence.

A recognized implementer of the transformational approach is Baudrillard, who first of all thinks about the question that the world we perceive is not genuine. He is culturally distorted, altered by secondary ideas and numerous interpretations. The skeptical attitude to the installation of the transformation of the world gives rise to the rejection of attempts to systematize it: the world not only does not succumb to any attempts by the person to make it, it does not fit into

the limited theoretical schemes. The socio-chaotic nature of events does not correspond to the theoretically substantiated sequences. A situation is created and constantly restored, in the frame of which reality is realized through stereotypes and illusions, which creates a gap between life and its reflections of models.

Analysis of studies and publications. Baudrillard emphasizes that «as long as the illusion is not conceived as an error, it is evaluated by an equivalent reality. But as soon as the illusion is recognized as such, it stop to be like that. This is the concept of illusion and this is the only one thing that an illusion is» [1].

The radical turn of Baudrillard brings structuralist discourse into the social plane. Reality is examined through simulacra, which forms a certain hierarchy of order. Simulacrats evolve under the influence of changes that take place in the axiological sphere. The results of these changes can be traced in different

epochs from the classical Renaissance to the present. For the first time the term «simulacrum» was used by the author in «System of things».

In the work «Symbolic exchange and death,» Baudrillard offers a historical diagram of the three orders of simulacrum, which replace each other in the New European civilization from the Renaissance to the present: fake - production - simulation.

«The simulacrum of the first level operates on the basis of the natural law of value, the simulacrum of the second level - on the basis of the market law of value, the simulacrum of the third level - on the basis of the structural law of values» [2, p. 111]. The simulacrum of the first level operates on the basis of the natural law of values and is dominant in the «classical» era from the Renaissance to the industrial revolution. Its status determines the transition from the obligatory sign to the emancipated sign, which all the same can use all social classes. There is a social reproduction of signs and as a result - a fake creates. The deconstruction of the feudal system by the bourgeois order leads to the emergence of an open competition in the signs of differences. This is transition from a limited number of signs, the «free» production of which is impossible, to the mass distribution of signs according with demand. But such a sign, that is multiplinh, has nothing similar with the obligatory sign, which is limited in distribution. It adjusts to it, but it does not distort the original, but only extends the border of material application.

In the work «Symbolic exchange and death,» Baudrillard uses for definition of the fake a metaphor for molding. A fake is expressed in all forms of social. Molding Baudrillard represents as a demonstration of possible artificial signs. The theater and fashion express the ability of the new class to any accomplishments, because it manages to break the system of mediated ownership of signs. Molds, which reproduces any shapes (wooden cornices, the volume of a human body, etc.) and imitates the material (raw material) is decorated with castles, temples and ordinary houses. Molding suggests the mixing of different kinds of materials into one substance, which makes it possible to reflect all the rest. In addition, the search for a single substance can satisfy the demiurgical ambitions of a new class. The presence of fake at all levels leads Baudrillard to the conclusion that the classical era was primarily an epoch of theater. Beginning with the Renaissance, theatricality embraced all forms of society's life, and was vividly expressed in art, in particular in architecture.

Second-level simulacrum works on the basis of the market law of value. And the industrial age represents the production. The law of simulacrums of the second level is represented by the domination of inanimate labor over alive, the space of activity intercepts the machine and robot appears on the horizon. «Such domination is necessary for the cycle of production and reproduction. It is precisely thanks to such a coup

that the era of fake is replaced by the epoch of reproduction. The natural law of values and it's game of forms are inferior to the market law of value and the it's calculation of forces» [2, p. 121].

Baudrillard examines automatic machine and work as two types of artificial person. At the same time, the automaton, through its intrinsic clock mechanics, receives a characterization of a theatrical fake of a person, when the technique serves analogy and the effect of the simulacrum. The technical principle prevails in the work. The machine performs a role, and the robot works. The human machine will make its debut on the stage of the theater. The machine acts as the interlocutor of a person, and the robot is its equivalent, in the role of which it involves the person into a single operating process. In this Baudrillard sees the difference between the first and second simulacrum.

«In the simulacrum of the first level, the distinction is never removed: it always permits the possibility of controversy between the simulacrum and reality (their game achieves special subtleties in illusionist painting, but all art as a whole lives through the gap between them). In the simulacrum in the second level, the problem is simplified by absorbing representations - or, if you will, liquidation of reality; one way or another, reality arises without it, without its echo, without reflection, without manifestation; It is precisely this kind of work, such is a car, such is the whole system of industrial production as a whole, since it is fundamentally opposed to theatrical illusion» [2, p. 120].

In the era of the industrial revolution there is a new generation of signs and things. These are signs without the caste tradition, which never knew the status constraints, and, accordingly, they should not be faked, since they are initially produced in large quantities. The problem of uniqueness and uniqueness of origin for them has ceased to be relevant. Now they are derived from the technology and the content is filled only as industrial simulacrums.

«This is serial, that is, the very possibility of two or more single objects. The relationship between them is no longer the relation of the original and the fake, but not the analogy or reflection, but the equivalence and the impossibility of distinguishing. In serial production, things endlessly become simulacrums for each other, and along with them, the people who produce them. The extinction of the original reference makes it possible to have a general law of equivalence, that is, it makes production possible» [2, p. 122].

But as soon as inactive labor begins to dominate the living, serial production is inferior to life-giving models. This is where the origin and purpose change. Forms begin to change from the moment when they are no longer mechanically produced, but they are contemplating on the basis of their reproducibility. This is not a fake of the original, but also not pure se-

riality. Here the simulacres of the third level come in and all forms are derived from the models by modulating the differences. The basic simulacraes created by a person pass from the world of natural laws to the world of power and force strains, and then to the world of structures and binary oppositions.

The third-level simulacres works on the basis of a structural value law. The simulation is the dominant type in the current phase, which is regulated by the code. The content has only a relation to the model. Everything happens not according to its own purposefulness, but is deduced from the model. J. Bodriyar introduces the phenomenon of simulation. For a modern man, the idea of simulating reality is particularly interesting. Internet, virtual reality, computer games show the reality which has artificial or instantaneous features. The question arises about the place of a person in the world, which splits the machines, information and modern technologies and communications, and in essence - about the preservation of the share of values that provide the point of human existence.

In technology or economics it is not necessary to look for the secrets of the code, but on the contrary, in fact, the possibility of industrial production should be sought in the genesis of code and simulacres. Each new level of simulacres submits and absorbs the previous one. «Just as the fake was put on serial production (and art completely turned into» automatism «), so the entire production order now becomes an operational simulation» [2, p. 124].

The purpose of the study. In the proposed three-link scheme of simulacrum levels, it is easy to see the discrepancy associated with the heterogeneity of objects that become models for simulacrons. If the fake (for example, imitation of expensive cloth, etc.) and production (serial production of one or another clothing, etc.) relate to material things, then the simulation is used more for processes (actions, activities, behavior) or symbolic phenomena (diseases, etc.). In what context should Baudrillard evolve from sociological critique of things to critique of social abstract entities? And how strategies of contemporary culture look like, if the ever-growing nature of the alienation and human existence in the world of signs?

Essential material. According to Baudrillard, we are in a state of imitation, lycee. All the former utopias were embodied in reality, but the paradox is that we must live as if nothing was. Today we produce ideals, fantasies, images, adventurous plans that already exist invented for us. Baudrillard says that the last result of liberation was the death of art, the emergence of a permanent orbit with a constant spine around itself. The disappearance of phenomena (ideology, art, politics, etc.) occurs through reproduction, saturation, imitation, the transition to the secondary state of pretense. There is no longer a revolution in the sense of qualitatively new jumps in the development of culture, the invention of the new and the overcoming of inertia. There is a movement around

the inner metastate. Speaking of art, it is impossible not to mention the more important problem of values, the constitution of which was still Kant and Neo-Kantians. Baudrillard highlighted four stages of values:

1. The initial stage, which means the natural state of things in a world where everything is obeyed.

2. Market stage, where each value has its own equivalent.

3. Symbolic stage, when value is determined by a certain set of images.

4. Stage fractal. Value (including aesthetic value) is no longer tied to something, it has not correspondent. This is the diffusion of value, as the law of value no longer exists. There is only a peculiar «epidemic» of value, where everything has value and at the same time nothing has value.

In all situations, the sign replaces reality: real life, real relationships. «Human relations does not bind in the absolute positivity of things, but relies on them as material links in the chain of values, - another thing is that such a sign configuration of things more often turns out to be impoverished, schematic, closed, and in it only the infinitely repeated idea of the relation that is presented for people to survive» [3, p. 217].

In such a reality - hyperreality of the world of simulacres - has no division into artificial and natural, on nature and culture, center and periphery; there is no specific feature of the tool for bookmarking cavities, «semantic gaps,» gradual breaks. The body of culture grows in different directions, without a predetermined goal.

Baudrillard in his tongue speaks of «the expulsion of reality by doubling.» The conversion of symbols to hyperreality, according to Baudrillard, is carried out through a series of sequential symbol transformations:

1) the symbol represents the essential characteristic of reality;

2) the symbol masks and distorts the essence of reality;

3) the symbol already conceals the absence of the essence of reality;

4) the symbol ceases to be correlated with reality in general, manifesting only the similar or the appearance of something.

Hyperreality deals with fragments or in general the visibility of reality. Awareness of hyperreality occurs with a combination of cultural codes. Codes are world simulation systems (myths, legends, sign structures of various arts) that create a unified picture that reflects the global vision of the world from the standpoint of any community. The code is a model that acts as the main way of generating various messages, which allows them to be transmitted, decoded and interpreted [4]. The code absorbs the meanings with the help of «intellectual expectation» and «planned socialization», which go far beyond the scope of production and consumption of goods and include needs, knowledge, culture, information, sexuality, as the code conditions. It is precisely the code within the limits of

the Baudrillardian concept that manifests revolutionary transformations of the natural, social and intellectual world. Baudrillard criterion: people stop to differ in social origin or state. The basis for their differentiation is the signs they consume. Moreover, because of the consumption of specific signs, people are likened to those who consume the similar signs, and vice versa, becomes different from those who do not consume such signs. According to Baudrillard, the person has the same processes of losing personal identity as the things have.

Gradually, the tendency for the loss of meaning, which covered the world of things, goes into the social sphere. Bodriyar's postulate of the «end of the social» means that the social dissolves, clears up in a huge, undifferentiated mass, which is perceived by them as a statistical category, and not a social community. With this understanding, the social dies and there is a need for a new type of theorizing about the world around us. Baudrillard accepts such an attempt to create a fundamentally new theory of society.

We are talking about antisocial theory with fundamentally new concepts. Baudrillard associates his theory with «pathophysics,» the science of imagined solutions, and emphasizes that this is the only way to reflect the reality in which mankind today turned out.

«In fact, Baudrillard reflected the paradox of the development of the «knowledge society « has proved that the increase in the amount of information that isolation from which is practically impossible, does not lead to awareness, that is, the accumulation of knowledge about the world, but for the superficiality - first perceptions, and then - superficiality of thinking. A person loses the ability to operate with completed texts and logical constructions, and reality forms from fragments of impressions and passages of texts ...» [5, p. 81].

In the context of the understanding of social, J. Bodriyar develops and interprets the term «post-history.» It is a state of society in which all historical potentials are actualized, and then no true innovation is possible. The movement of the world over Baudrillard reaches the final stage, when possibilities neutralize one another, which also gives rise to total indifference. Thus, the texture of the world consists in the production of differences, proceeding to the next phase of production of indifference. The whole story in the past. This also applies to faith in utopia, hopes for a better world, and so on. The same procedure, infinite cloning occurs, the post-stories do not generate and do not remove more contradictions, but are absorbed by the ecstasy of narcissism. The transition from machine technology to information technology eliminates the confrontation between labor and capital, exploiters and those exploited, power and the population. Thus, the open society, as reported K. Popper, is realized in practice; there is a total rationalization of the social and technological being of man.

The projection of such a position on the socio-

cultural sphere creates pessimistic models and scenarios. As it is known, the postmodern essence can be expressed by the following formula: «Where culture was, where society was,». Baudrillard views contemporary society as a culture of death in which death acts as a paradigm of discrimination and exile from society. A society with symbolic exchange destroys this opposition, and at the same time discrimination and excommunication from society.

The disappearance is thinking in three ways:

- dissolution of death in cloning;
- death itself, as a physical form of subjectivity;
- disappearance as a game, the art of extinction.

Creating models for many spheres of human activity - from economics to art - emphasizes the potential of the researcher, but does not reveal the peculiarities of his methodological toolkit.

Criticism and pessimism largely determine the context of his research. At the same time, in many texts of Baudrillard radical criticism is limited to model constructivism, that means, that its critique expires does not to call for a new social power, but to hope for some catastrophic intervention, tectonic shifts of social soil that will destroy the iconic world of a Western man and bring him back to the real world of things and real relationships.

Inside the scene of subjective imagination appears the whole kaleidoscope changing each other's images, fragmenting the subject [6]. And the processes in the language show that the extrusion of the metaphor disappears by the very possibility of language, and subjectivity.

The development of radical thoughts requires, on the one hand, their concentration on the subject of research, and on the other - the inevitable change in the spheres of active activity. The sequence of such transitions and intellectual switching leads to an increase in the number of concepts and terms, but does not contribute to the establishment of system methodology.

Bodriyar's commitment to postmodern ideas is not in doubt, which means that the scientific community does not intend to analyze the methodological component of his research.

At the same time, the retrospective view on the totality of investigations of the researcher allows us to substantiate the assumption:

- the methodological component in the works of Baudrillard is implicitly present; that is, this instrumentation is sprayed and «immured» in the texts of his works;

- the productive form of its methodological toolkit can be understood as a certain number of principles.

Conclusions. With some simplifications, we can assume that in the Baudrillard studies the possibilities of the principles are realized: provocative, blurred, radical, and reinterpreting.

The principle of provocation - realizes the potential of vocative professional actions, does not harm

the object of influence and, moreover, use stimulating possibilities.

The principle of blurring as one of the «mechanisms for generating uncertainty,» which is typical of fuzzy conditions and situations in which blurred concepts and concepts are used.

The principle of radicalism ensures that the approach to the transformation of sets and sequences, systems, and situations is not constrained by sociocultural and logical constraints.

The principle of reinterpretation allows you to deepen the level of research, find new forms for this, move from action plan to operations, and orientate on reforming and rethinking concepts and terms.

In the texts of Baudrillard, the potential of methodological principles turns into the logic of transformation of the spheres of research. «According to Baudrillard's logic, we can assume, that the purpose of the researcher was to show the evolution of the penetration of simulacres into the sphere of the existence of spiritual processes, a definite leap from materially obvious to the deep inner moments of human personality» [7, p. 147].

It is the understanding of the texts, that is, the realization of the connection of a clear concept of J. Bodriyar with an implicit methodological base can be regarded as a heuristic reference point for the study of trends and processes in contemporary culture.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бодрийяр Ж. Совершенное преступление [Электронный ресурс]. 1999. - Режим доступа: <http://www.antropolog.ru/doc/library/violence>
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. - М. : «Добросвет», 2000. - 387 с.
3. Бодрийяр Ж. Система вещей /Пер. с франц./ - М. : Рудомино, 1999. - 224 с.
4. Осипова Н. О. Структурно-семиотический подход как аспект методологии гуманитарного знания // Культурологический журнал. – 2011. – № 3 (5). – С. 46 -52.
5. Костина А. В. Интернет-сообщества: что обсуждается в Интернете? От думеров - до фурри. От игнора - до троллинга / А. В. Костина. — М. : URSS: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2011. — 171 с.
6. Косыхин В. Г. Критика Ж. Бодрийяром нигилизма: риск и очарование фатального // Философия и общество. – 2008. – Вып. № 3 (51). – С. 58-68.
7. Рендл М. В. Жан Бодрийяр как ведущий теоретик постмодерна // Вектор науки Тольяттинского государственного университета, 2014. - № 1. – С. 74-86.

REFERENCES

1. Bodriyyar, Zh., 1999. Sovershennoe prestuplenie [Perfect crime]. Access mode: <http://www.antropolog.ru/doc/library/violence> (in Russian)
2. Bodriyyar, Zh., 2000. Simvolicheskij obmen i smert' [Symbolic exchange and death]. Moscow: «Dobrosvet» (in Russian).
3. Bodriyyar, Zh., 1999. Sistema veshhej [System of things]. Moscow: Rudomino (in Russian).
4. Osipova, N. O., 2011. Strukturno-semioticheskij podhod kak aspekt metodologii gumanitarnogo znaniya [Structural-semantic approach as an aspect of the methodology of humanitarian knowledge]. Kul'turologicheskij zhurnal 3, 46 -52 (in Russian).
5. Kostina, A. V., 2011. Internet-soobshhestva: chto obsuzhdaetsya v Internete? Ot dumerov - do furri. Ot ignora - do trollinga [Internet communities: what's on the Internet? From doom to furry. From ignore to trolling1]. Moscow: URSS: Kn. dom «LIBROKOM» (in Russian).
6. Kosyhin, V. G., 2008. Kritika Zh. Bodriyyarom nigelizma: risk i ocharovanie fatal'nogo [Criticism of J. Bodriyar nihilism: the risk and charm of a fatal]. Filosofiya i obschestvo 3 (51), 58-68 (in Russian).
7. Rendl, M. V., 2014. Zhan Bodriyyar kak vedushhij teoretik postmoderna [Jean Baudrillard as the leading postmodern theorist]. Vektor nauki Tolyattinskogo gosudarstvennogo universiteta 1, 74-86 (in Russian).

Forkosh Sergij M. - *PhD in philosophical sciences*
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Address: 60, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Форкош Сергій Михайлович - *кандидат філософських наук*
Київський національний університет ім. Т. Шевченка
Адреса: 01033, Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com
ORCID 0000-0001-7878-0957

УДК 373.67.036:74/78(063)

doi: 10.15421/1717107

Художньо-естетична культура особистості XXI століття: особливості формування та чинники трансформації

О. М. Яшина

*Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, Дніпро, Україна*

Розкрито зміст головних соціально-культурних процесів, що впливають на формування художньо-естетичних цінностей та культури сучасної людини, до яких віднесено процеси глобалізації, інформатизації, постмодернізації, індивідуалізації. Виділено такі ключові характеристики художньо-естетичної культури особистості XXI століття, як ціннісний плюралізм, свобода самореалізації та самопрезентації суб'єкта, інтегральне бачення особистості в єдності духовного та тілесного, етичного та естетичного, персоналізація та віртуалізація художньої творчості. З'ясовано основні ризики та виклики, що супроводжують формування художньо-естетичної культури особистості, до яких віднесено: поширення ідеологій гедонізму та нарцисизму, множинність та контекстуальність ідентичностей особистості, знецінення художнього твору у медіа-середовищі.

Ключові слова: художньо-естетичні цінності; культура; постмодерн; глобалізація; інформатизація; індивідуалізація

Artistic and aesthetic culture of the personality of the XXI century: features of formation and transformation factors

O. M. Yashina

Dnepropetrovsk regional institute of a postgraduate pedagogical education, Dnipro, Ukraine

The article is devoted to peculiarities of formation and factors of transformation of artistic-aesthetic culture of the person of the XXI century. Objectives: a) to disclose the content of the main socio-cultural processes that influence the formation of artistic and aesthetic values and culture of a modern person; b) to identify the key characteristics of art and aesthetic culture of the person of the XXI century; c) to identify the main risks and challenges that accompany the formation of artistic-aesthetic culture of the individual.

The author found that formation of artistic and aesthetic culture of the person of XXI century takes place in a complex socio-cultural conditions. The processes of globalization, postmodernization, informatization and further individualisation of society transform value priorities of modern person essentially. The result is a distribution of values of pluralism, freedom of self-realization and self-presentation of the personality, the development of an integral vision of the individual in the unity of the spiritual and the physical, moral and aesthetic, personalization and virtualization of artistic creativity. The negative manifestation of an individual's need in communication, recognition, self-expression has formed the ideology of hedonism and narcissism, which bears a destructive potential for the development of artistic and aesthetic culture, since it contributes to the concentration of the personality on the self in the pursuit of maximizing sensations and pleasures in transitory existence. The multiplicity and contextuality of identities of personality, the devaluation of art works in the media environment are a major challenge of the XXI century as well. Art and education should become a means of formation of artistic-aesthetic culture on the basis of balancing the pragmatic and aesthetic demands of a person, overcome the negative tendencies of transformation of value orientations.

Keywords: Artistic and aesthetic values; culture; postmodernity; globalization; informatization; individualization

Художественно-эстетическая культура личности XXI века: особенности формирования и факторы трансформации

Е. Н. Яшина

Днепропетровский региональный институт последипломного педагогического образования, Днепр, Украина

Раскрыто содержание основных социально-культурных процессов, влияющих на формирование художественно-эстетических ценностей и культуры современного человека, к которым отнесены процессы глобализации, информатизации, постмодернизации, индивидуализации. Выделены следующие ключевые характеристики художественно-эсте-

Цитування даної статті: Яшина О. М. Художньо-естетична культура особистості XXI століття: особливості формування та чинники трансформації / О. М. Яшина // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 11-17. doi: 10.15421/1717107

Citation of this article: Yashina, O. M., 2017. Khudozhn'o-estetychna kul'tura osobystosti XXI stolittya: osoblyvosti formuvannya ta chynnyky transformatsiyi [Artistic and aesthetic culture of the personality of the XXI century: features of formation and transformation factors]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 11-17. doi: 10.15421/1717107 (in Ukrainian).

Received: 20.06.2017

Accepted: 17.07.2017

тической культуры личности XXI века: ценностный плюрализм, свобода самореализации и самопрезентации субъекта, интегральное видение личности в единстве духовного и телесного, нравственного и эстетического, персонализация и виртуализация художественного творчества. Выявлены основные риски и вызовы, которые сопровождают формирование художественно-эстетической культуры личности, к которым отнесены: распространение идеологий гедонизма и нарциссизма, множественность и контекстуальность идентичностей личности, обесценивание художественного произведения в медиа-среде.

Ключевые слова: художественно-эстетические ценности; культура; постмодерн; глобализация; информатизация; индивидуализация

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація характеризується складністю та поліаспектністю, що обумовлено поширенням глобальних проблем (зміна клімату, погіршення екологічної ситуації, міграційні процеси, ресурсна криза й пов'язані з нею політичні й військові конфлікти), кризою соціальних інститутів (освіти, церкви, традиційних форм сім'ї, національної держави тощо), трансформацією сфери життя людини під впливом сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Особливим індикатором змін у суспільстві виступають цінності, які не тільки формують світогляд та культуру особистості, а й визначають ідеологічну основу побудови суспільного життя. Естетичні цінності займають провідне місце у ціннісній ієрархії людини, бо фактично обумовлюють її уявлення про зміст культури. Суспільство XXI століття відрізняється складними динамічними явищами, які впливають на зміст художньо-естетичної культури. Тому важливими є питання: які процеси призвели до зміни ціннісних уподобань сучасної людини; які виклики та ризики супроводжують формування художньо-естетичної культури особистості; чим відрізняється художньо-естетична культура особистості у суспільстві XXI століття та які можливі перспективи її розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуальність дослідження обумовлена як теоретичними, так і практичними запитамі щодо осмислення процесів трансформації ціннісних настанов сучасної людини у художньо-естетичному вимірі. Різні аспекти цього питання досліджувалися такими авторами як З. Бауман [3;4], У. Бек [5], Д. Белл [6], Ж. Бодрийяр [7], Е. Гідденс [10], Ю. Габермас [24], Ж. Дельоз, Ф.Гваттарі [11], Р. Інглхарт [13], Ж.-Ф. Ліотар [17], Ж. Ліповецьки [18], М. Кастельс [14], П. Козловські [15], О. Тофлер [23] та інші. Серед вітчизняних авторів слід визначити роботи В. Г. Воропаєвої [9], А. М. Єрмоленка [12], В.В. Ляха [19], Л. А. Ситніченко [22], Л. В. Чорної [26], В. В. Шамрай [27]. Однак акценти у роботах скоріше робилися на загальній картині ціннісної ситуації, аніж на конкретних аспектах розвитку художньо-естетичної культури особистості XXI століття. Малодосліджуваними залишаються питання трансформації художньо-естетичної культури під впливом сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, нерозкритою є роль освіти у цьому процесі.

Мета дослідження - визначити особливості

формування та чинники трансформації художньо-естетичної культури особистості XXI століття. Завданнями роботи є: а) розкрити зміст головних соціально-культурних процесів, що впливають на формування художньо-естетичних цінностей та культури сучасної людини; б) виділити ключові характеристики художньо-естетичної культури особистості XXI століття; в) окреслити основні ризики та виклики, що супроводжують формування художньо-естетичної культури особистості.

Виклад основного матеріалу. Серед головних процесів, які впливають на ціннісні орієнтації сучасної людини та зміст художньо-естетичної культури особистості, можна виділити процеси глобалізації, информатизації, постмодернізації та індивідуалізації.

Суспільство XXI століття відрізняється станом, який різні дослідники називають постмодерним (Ж.-Ф. Ліотар [17], П. Козловські [15]), станом «радикального модерну» (Е. Гідденс [10], У. Бек [5]), «нового модерніти» (З. Бауман [4]) або станом постмодернізації (Р. Інглхарт [13]). На наш погляд, остання характеристика найбільш вдало описує особливості трансформації цінностей під впливом різних соціально-культурних, економічних та політичних процесів.

Головними відмінностями сучасного суспільства є ціннісний плюралізм, індивідуалізм, багатоманітність ідей, ідеологій, способів самопрезентації людини. Як вказує з цього приводу Р.Інглхарт, «суспільство постмодерну характеризується занепадом ієрархічних інститутів і жорстких соціальних норм і розширенням сфери індивідуального вибору і масової участі» [13, с. 9]. Подібне плюралістичне суспільство потребує творчої особистості, яка здатна до художньо-естетичної діяльності у багатовимірному світі, тому розвиток художньо-естетичної культури, її інтеграція з технічною творчістю (зокрема, у такому явищі, як STEAM-освіта) виявляється сьогодні одним із пріоритетних освітніх та соціально-культурних завдань у суспільстві XXI століття.

Які особливості постмодерну та постмодернізації можна виділити? Постмодерний стан розкривається у складних явищах, пов'язаних із знеціненням традиційних ціннісних настанов та пошуком нових основ суспільного та індивідуального буття людини. Можна побачити багато свідчень про переорієнтацію розвинених суспільств після II світової війни «від «матеріалістичних»

цінностей (коли наголос робиться насамперед на економічній і фізичній безпеці) до цінностей «постматеріальних» (коли на перший план висуваються самовираження та якість життя)» [13, с. 8]. Такий процес Р.Інглхарт називає «постмодернізацією», а Д.Белл та Е.Тюфлер розкривають у термінах постіндустріалізації [6; 23]. При цьому простежується чітка залежність між економікою, політикою і цінностями, тобто характер зміни ціннісних орієнтацій напряму пов'язаний з усіма іншими процесами у соціумі. Якщо модернізація – це процес збільшення економічних (шляхом індустріалізації) та політичних (шляхом бюрократизації) можливостей суспільства, то постмодернізація (чи постіндустріалізація) сполучена зі зменшенням значення інструментальної раціональності, збільшенням індивідуальних свобод та загальної демократизації суспільства. У так званих суспільствах благоденства на перший план виходять потреби у комунікації, визнанні, самовираженні, інтелектуальному та естетичному задоволенні.

Якщо в умовах невпевненості у завтрашньому дні люди у своїй масі схиляються до авторитарної влади та контролю силою, то при наявності суб'єктивних та об'єктивних умов для формування відчуття захищеності та безпеки переважає тенденція до плюралізму та демократії, прийняття культурних змін, більша соціальна мобільність населення. Як вказує Р. Інглхарт, «у політичній сфері зі сходженням цінностей постмодерну втрачається повага до влади; й посилюється акцент на участі і самовираженні. Ці дві тенденції сприяють: в авторитарних суспільствах - демократизації, а в суспільствах, які вже є демократичними, - розвитку демократії в напрямі більшої партіципаторності, орієнтованості на конкретні проблеми» [13, с. 30]. Серед цінностей також переважають цінності гедонізму, культу власного «я», граничного індивідуалізму [4; 5; 7; 11; 14; 15; 18].

Про подібні тенденції свідчить, зокрема, Ж.Ліповецьки, який наголошує на тому, що «постмодерністська культура є показником зростання індивідуалізму, оскільки, змінюючи можливості вибору, знищуючи обмежувальні стовпи, розвиваючи односторонні напрямки і вищі цінності модернізму, вона стає персоналізованою, тобто такою культурою, яка дозволяє піщинці суспільства звільнитися від дисциплінарно-революційних заходів» [18, с. 24].

Іншою тенденцією XXI століття є поглиблення глобалізації, особливо інформаційної, що призвело до суттєвих змін цінностей сучасної людини. М. Кастельс називає глобалізацію та інформатизацію і, як наслідок, створення мережевого суспільства, ключовими тенденціями сьогодення [14]. Можна говорити про руйнування кордонів не стільки географічних, скільки ціннісно-світоглядних в інформаційному суспільстві. З одного боку,

глобалізація передбачає посилення міграційних процесів та, як наслідок, виникнення суспільств мультикультурного типу. Тому стає важливим узгодження взаємовпливу загальнолюдських та національних цінностей, налагодження інтеркультурного діалогу та співробітництва. З іншого боку, руйнування кордонів та обмежень у відносинах як окремих суб'єктів, так і міжнародних спільнот обумовлено створенням глобального інформаційно-комунікаційного простору. В результаті, як зазначає В.І.Штанько, «система комунікації, що панує в суспільстві, моделює та керує аксіологічним полем на глобальному й локальному рівнях» [28, с. 23].

Сучасні засоби інформації та комунікації створюють нові системи цінностей, впливають на ціннісні орієнтації, поведінку, світогляд та стилі життя сучасної людини. Однак, як слушно зауважує О.В.Назарчук, «глобалізація не повинна розглядатися як «руйнівник культур» та ідентичності. Швидше навпаки, більш інтенсивна комунікація має на меті зміцнити механізми солідарності, інтеграції та кооперації» [20, с. 367]. Відбувається інтенсивна технологізація та інформатизація суспільства, всього соціально-культурного простору. Людина активно використовує у своєму житті різноманітні технічні засоби, які полегшують її життя, розширюють можливості для самореалізації, трансформуючи її уявлення про світ та про себе. Цей процес особливо активізувався із повсюдною комп'ютеризацією життя людини, її зануренням у віртуальний світ. Ш. Теркл вказує на комп'ютеризацію для сучасної дитини як на її «друге Я», що повнісно змінює її світогляд, додаючи кібернетичну реальність до основної, щоб зробити її «першою реальністю» [29, р. 15].

Тобто вплив кіберкультури та екранної культури на ціннісні орієнтації має характер повсюдного вторгнення віртуальної реальності в індивідуальну та колективну свідомість, що передбачає накладання відповідних цінностей і смислів, моделей поведінки та стилів життя як домінуючих на загальноприйняті. Саме тому багато сучасних дослідників говорять про кризу ідентичності у суспільстві XXI століття [2; 3; 5; 8; 10; 14; 15; 18].

Криза ідентичності проявляється у переході від усталеної ідентичності до множинних ідентичностей. Тим самим виникає проблема збереження цілісності людини в її культурній оболонці. Прискорення темпів соціальних та культурних трансформацій, посилення фрагментованості суспільного життя у глобалізованому світі є причинами руйнування усталених стратегій та способів самоідентифікації людини. Сучасні цифрові медіа суттєво прискорюють культурний обмін, розмивають межі у відносинах між представниками різних культур, верств населення, статей, віку, зворотним боком чого є розмивання цінностей та норм. Тим самим створюються умови для переходу до но-

вої системи самоідентифікації людини, що передбачає моделювання особистого «Я» у феноменах кіберідентичності, мережових ідентичностей тощо.

Ідентичність сучасної людини відрізняється гнучкістю, багатоманітністю, плинністю, контекстуальністю. Це пов'язане з тим, що, «на відміну від тиранії протиставлення суб'єкт-об'єктних відносин, медіареальність ігнорує опозиції класичної раціональності і, в першу чергу, чіткість поділу на суб'єктивну й об'єктивну реальність, на ідеальне і матеріальне, на реальність і вигадку. Нові засоби комунікації породжують нову конфігурацію суб'єкта, відмінною рисою якого є децентрація, а, врешті-решт, і всеприсутність» [1, с. 6].

Ця особливість стосується й естетичного виміру людської суб'єктивності, а саме - трансформації ідеї тілесності. Згідно з такими дослідниками як Ж. Бодрійяр [7], Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі [11], З.Бауман [4], відбувається естетизація етичного, що проявляється, зокрема, у виробництві насолоди та посиленні значення тілесності у культурі XXI століття. Головним виміром самореалізації особистості стає максималізація відчуттів та задоволень, що має наслідком розмивання меж між сферою етичного та естетичного. В таких умовах пануючою виявляється гедоністична ідеологія. Велике значення при цьому має індивідуалізація та прагматизація комунікації за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

В. В. Савчук визначає еволюцію естетичного бачення як перехід від естетики як «сфери чуттєвого сприйняття, до естетики, як етапу пізнання, а потім до естетики, як сприйняття і виробництва прекрасного в мистецтві, слідом до сприйняття естетичного позаестетичного виміру, поза «художності» творів мистецтва» [1, с. 25]. Тобто наявна постійна суб'єктивізація та персоніфікація естетичного виміру буття людини, естетичне конкретизується в окремому акті індивідуальної творчості, набуваючи той чи інший зміст в залежності від контексту його сприйняття.

Технологічність процесу творчості призводить до того, що, як зазначає В.Кутирьов, людина створює те, з чим не має безпосереднього контакту [16, с. 46]. При цьому спостерігається закріплення уявлень про плинність культурних цінностей, оскільки швидкість та постійна оновлюваність інформації, її надмірність, завдяки сучасним засобам комунікації, викликають кризу сенсу, створюють гнучкі системи нормування цінностей, ідеалів та життєвих стилів при формуванні поведінки особистості.

Безумовним є те, що в умовах загальної індивідуалізації художньо-естетичні цінності також набувають індивідуалістичного характеру, стирається межа між прекрасним та потворним, персоналізуються уявлення про художній ідеал. Взагалі, за спостереженням П.Козловськи, «культура постмодерну, на відміну від раціоналізму і конструкти-

візму модерну, підкреслює унікальність Я-монади і пізнавальних ситуацій, в яких воно виявляється» [15, с. 172].

Значення мистецтва у суспільстві XXI століття значно підвищується, одночасно нівелюється значення окремого художнього твору. Використання технологічних можливостей віртуальної реальності для художньо-естетичної творчості, з одного боку, створює нові перспективи для вільного вибору засобів її реалізації, з іншого боку, багатоманітність візуального матеріалу суттєво знижує цінність художнього твору. Завдяки сучасним технічним можливостям кожна людина може виступати автором безлічі творів, тим самим творчість та твір втрачають свою унікальність та неповторність, їх можна примножувати й розповсюджувати миттєво завдяки мережовій комунікації. Тому «постмодерн - це епоха зняття громадської і культурної роздрібленості і диференціації модерну, взаємопроникнення і переплетіння культурних галузей» [15, с. 177].

Цікавим феноменом, що характеризує трансформаційні процеси естетичних ціннісних орієнтацій, є феномен «нової тілесності» [11; 15; 18; 21; 25]. Протиставлення духовного (душевного) та тілесного, яке панувало у культурі минулих епох, у новому тисячолітті змінюється поглядом на суб'єкта як на нерозривну цілісність психоемоційних, фізичних, соціальних, культурно-історичних компонентів [25, с. 72-73].

Гедоністичні цінності та цінності споживання стають ведучими у суспільстві XXI століття. Витоки цього процесу описані ще Ж.Бодрійяром у роботі «Суспільство споживання», який вбачав однією з причин гедонізму та загального споживацтва деформовану реалізацію ідей демократії та рівності, що й спричинили індивідуалізацію споживання та призвели до гіпертрофії моделей поведінки людини, що проявляються у загальному гедонізмі та нарцисизмі [7, с. 73].

Ж.Ліповецьки простежує тенденції гедонізму у прагненні до максимальної зосередженості сучасної людини на чуттєво-тілесних переживаннях. «Демократизація, яка менше цінує ідеологію рівноправності, аніж скарби суспільства споживання, до яких відносяться індивідуалістичні страсті, пробуджує масове бажання жити вільними у цю ж хвилину, і, відповідно, знецінює суворі форми» [18, с. 229]. Саме тому Ж.Ліповецьки разом із З.Бауманом, У.Беком та іншими дослідниками наголошує на наступі «нової індивідуалістичної революції» [18, с. 16]. Радикальним проявом індивідуалізації поведінкових та ціннісних проявів особистості виступає нарцисизм як «символ переходу від «обмеженого» індивідуалізму до «тотального» [18, с. 26]. Нова стадія індивідуалізму – нарцисизм, згідно з Ж.Ліповецьки, передбачає виникнення нового типу людини з надмірною увагою до самої себе та свого тіла [18, с. 78].

Нарцисизм є руйнівним для особистості явищем сьогодення. За спостереженням П.Козловські, «нове почуття тіла» веде до егоцентризму тілесності, в якій більше не вдається подолати межі фізичного тіла з метою виходу в сферу трансцендентного, в сферу духу» [15, с. 75]. Також негативні аспекти практик гедонізму та нарцисизму проявляються у надмірності самореалізації індивідів: «Подібно до того, як громадська сфера емоційно спустошується внаслідок надлишку інформації, зростання потреб і емоцій, наше «Я» втрачає свої орієнтири і свою цілісність завдяки надлишку уваги: «Я» стало розпливчастим» [18, с. 87].

Корегування подібних тенденцій можливе лише за умови формування художньо-естетичної культури з урахуванням всіх позитивних та негативних моментів трансформації ціннісних уподобань та життєвих стратегій особистості XXI століття.

Мистецтво в умовах інформаційно-комунікаційного середовища залишається одним із найважливіших засобів пізнання та самопізнання особистості, а також джерелом формування художньо-естетичної культури, що спонукає до розвитку таких життєвих компетенцій, як критичне мислення, медіакомпетентність, здатність до вирішення комплексних та творчих завдань тощо.

Іншим важливим засобом формування художньо-естетичної культури є освіта. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій виводить на новий виток проблему засвоєння знань та напрацювання вмінь, навичок, компетенцій, пов'язаних із великим масивом нової інформації та технологічних здобутків. Виникає потреба в реорганізації

освітньої системи з урахуванням змін у соціальному середовищі, трансформації ціннісних пріоритетів. Важливим при цьому є створення умов для підтримки творчої самореалізації особистості, що сприяли б більш активній її соціалізації, що можливо лише за умов розвитку художньо-естетичної культури особистості.

Висновки. Формування художньо-естетичної культури особистості XXI століття відбувається у складних соціокультурних умовах. Процеси глобалізації, постмодернізації, інформатизації та подальшої індивідуалізації суспільства суттєво трансформують ціннісні пріоритети сучасної людини. Наслідком цього є поширення ціннісного плюралізму, свободи самореалізації та самопрезентації суб'єкта, розвиток інтегрального бачення особистості в єдності духовного та тілесного, етичного та естетичного, персоналізації та віртуалізації художньої творчості.

Негативним проявом потреби особистості у комунікації, визнанні, самовираженні стала ідеологія гедонізму та нарцисизму, яка несе руйнівний потенціал для розвитку художньо-естетичної культури, оскільки сприяє зосередженості особистості на власному «Я» у прагненні до максималізації відчуттів та задоволень у щільному бутті.

Множинність та контекстуальність ідентичностей особистості, знецінення художнього твору у медіа-середовищі також виступають серйозним викликом XXI століття. Мистецтво та освіта мають стати засобами формування художньо-естетичної культури на засадах збалансування прагматичних та естетичних потреб особистості, подолання негативних тенденцій трансформації ціннісних орієнтацій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Антология медиафилософии / Редактор-составитель В. В. Савчук. - СПб.: Издательство РХГА, 2013. - 339 с
2. Баева Л. Ценностная парадигма высокотехнологического общества / Л. Баева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. - 2011. - № 1(13). - С. 51-58.
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман / Пер. с англ. - М.: Издательство «Весь Мир», 2004. - 188 с.
4. Бауман З. Индивидуализированное общество / З.Бауман / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. - М.: Логос, 2005. - 390 с.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У.Бек / Пер. с нем. В.Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 384 с.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл / Пер. с англ. - М.: Academia, 1999. - 787 с.
7. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр / Пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. - М.: Республика; Культурная революция, 2006. - 269 с.
8. Больц Н. Азбука медиа / Н. Больц; перевод с немецкого Л. Ионина и А. Черных. - М.: Европа, 2011. - 136 с.
9. Воропаева В. Г. Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства / В.Г. Воропаева // Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія». - 2012. - № 2. - С. 35-40.
10. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э.Гидденс / Пер. с англ. М. Л. Коробочкина. - М.: Издательство «Весь Мир», 2004. - 120 с.
11. Делез Ж. Капитализм и шизофрения / Жиль Делез, Феликс Гваттари / Пер. с франц. - В 2 т. - Кн. 2. Тысяча плато. - М.: Издательство: У-Фактория, Астрель, 2010. - 895 с.
12. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. / А. М. Єрмоленко. - Київ: Лібра, 2010. - 416 с.
13. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис (Политические исследования). - 1997. - № 4. - С.6-32.
14. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / М. Кастельс / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. - М.: Гос. университет Высшей школы экономики, 2000. - 606 с.
15. Козловски П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития / П. Козловски / Пер. с

- нем.; предисл. Э.Ю.Соловьева. - М.: Республика, 1997. - 239 с.
16. Кутырев В. Культура и технология: борьба миров / В. Кутырев. – Берлин-Москва: Directmedia, 2015. – 247 с.
17. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф.Лиотар / Пер. с фр. Н. А. Шматко. - М.: «Институт экспериментальной социологии», СПб.: Изд-во «Алетейя», 1998. - 160 с.
18. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецки / Пер. с фр. В. В. Кузнецова. – СПб.: Владимир Даль, 2001. – 332 с.
19. Лях В. В. Свобода: сучасні виміри та альтернативи / В. В. Лях. – Київ: Український центр духовної культури, 2004. – 486 с.
20. Назарчук А. В. Этика глобализирующегося общества / А. В. Назарчук. – М.: Директмедиа паблишинг, 2002. - 381 с.
21. Подорога В. А. Феноменология тела: введение в философскую антропологию: материалы лекционных курсов 1992–1994 годов. / В. А. Подорога. - М.: Ad Marginem, 1995. 339 с.
22. Ситніченко Л.А. Трансформація ціннісних орієнтирів: свобода чи справедливість? / Л.А. Ситніченко // Мультиверсум. Філософський альманах. - 2014. - Вип. 1. - С. 38-55.
23. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер / Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 784 с.
24. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю.Хабермас / Пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. – СПб.: Наука, 2000. – 377 с.
25. Цветус-Сальхова Т. Э. «Тело» и «телесность» в культурологических исследованиях / Т. Э. Цветус-Сальхова // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 351. – С. 70–74.
26. Чорна Л.В. Идеал як соціокультурний диспозитив та транспозитив / Л. В. Чорна // Гуманітарний часопис. – 2016. – № 1. – С. 38–45.
27. Шамрай В.В. Модерне суспільство: від ліберальної і тотальної утопії до мережної соціальності: монографія / В.В. Шамрай. – Київ: НАН України, 2015. – 306 с.
28. Штанько В. І. Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології як чинник трансформацій соціокультурної реальності / В. І. Штанько // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософії науки». – Випуск 36. – Харків, 2008. – С. 22–30.
29. Turkle S. The Second Self. Computers and Human Spirit / S. Turkle. - New York: The MIT Press; Twentieth Anniversary Edition edition, 1984. - 386 p.

REFERENCES

1. Antologija mediafilosofii [Anthology of Media Philosophy]. 2013. St. Petersburg (in Russian).
2. Baeva, L., 2011. Cennostnaja paradigma vysokotehnologičnogo obshhestva [The Value Paradigm of a High-Tech Society]. Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 7: Filosofija. Sociologija i social'nye tehnologii 1(13), 51-58 (in Russian).
3. Bauman, Z., 2004. Globalizacija. Posledstvija dlja čeloveka i obshhestva [Globalization. Consequences for man and society]. Izdatelstvo «Ves Mir», Moscow (in Russian).
4. Bauman, Z., 2005. Individualizirovanoe obshhestvo [Individualized society]. Logos, Moscow (in Russian).
5. Bek, U., 2000. Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk Society. On the way to another modernity]. Progress-Traditsiya, Moscow (in Russian).
6. Bell, D., 1999. Grjadushhee postindustrial'noe obshhestvo. Opyt social'nogo prognozirovanija [The future post-industrial society. Experience of social forecasting]. Academia, Moscow (in Russian).
7. Baudrillard, J., 2006. Obshhestvo potreblenija. Ego mify i struktury [Consumer society. His myths and structures]. Respublika; Kulturnaya revolyutsiya, Moscow (in Russian).
8. Bolz, N., 2011. Azbuka media [ABC Media]. Evropa, Moscow (in Russian).
9. Voropayeva, V.H., 2012. Problema kryzy identychnosti v umovakh hlobalizatsiyi ta informatsiynoho suspil'stva [The problem of identity crisis in a globalizing and informational society]. Visnyk Natsional'noho aviators'noho universytetu. Seriya Filosofiya. Kul'turolohiya 2, 35-40. Kyiv (in Ukrainian).
10. Giddens, Je., 2004. Uskol'zajushhij mir: kak globalizacija menjaet nashu zhizn' [The escaping world: how globalization is changing our lives]. Izdatelstvo «Ves Mir», Moscow (in Russian).
11. Deleuze, J., Guattari, F., 2010. Kapitalizm i shizofrenija. Kn. 2. Tysjacha plato. [Capitalism and schizophrenia. Book 2. Thousand Plateaus]. Izdatelstva: U-Faktoriya, Moscow (in Russian).
12. Yermolenko, A.M., 2010. Sotsial'na etyka ta ekolohiya. Hidnist' lyudyny – shanuvannya pryrody [Social ethics and ecology. The dignity of man is the reverence of nature]. Libra, Kyiv (in Ukrainian).
13. Inghart, R., 1997. Postmodern: menjajushhiesja cennosti i izmenjajushhiesja obshhestva [Postmodern: changing values and changing societies]. Polis (Politicheskie issledovaniya) 4, 6-32. Moscow (in Russian).
14. Kastel's, M., 2000. Informacionnaja jepoha. Jekonomika, obshhestvo, kul'tura [Information age. Economy, society, culture]. Gos. universitet Vyisshy shkoloyi ekonomiki, Moscow (in Russian).
15. Kozlovski, P. 1997. Kul'tura postmoderna: Obshhestvenno-kul'turnye posledstvija tehničeskogo razvitija [Post-modern culture: Socio-cultural implications of technical development]. Respublika, Moscow (in Russian).
16. Kutyrev, V., 2015. Kul'tura i tehnologija: bor'ba mirov [Culture and technology: the fight of the worlds]. Directmedia, Berlin - Moscow (in Russian).
17. Liotar, J.-F., 1998. Sostojanie postmoderna [Postmodern state]. Institut eksperimentalnoy sotsiologii, Moscow; Izd-vo «Aleteyia», St. Petersburg (in Russian).
18. Lipovecki, J., 2001. Jera pustoty. Jesse o sovremennom individualizme [The era of emptiness. The essay on modern individualism]. Vladimir Dal, St. Petersburg (in Russian).
19. Lyakh, V.V., 2004. Svoboda: suchasni vymiry ta al'ternatyvy [Freedom: modern dimensions and alternatives]. Ukrayins'kyi tsentr dukhovnoyi kul'tury, Kyiv (in Ukrainian).
20. Nazarchuk, A.V., 2002. Jetika globalizirujushhegosja obshhestva [Ethics of a globalizing society]. Direktmedia publishing, Moscow (in Russian).
21. Podорога, V.A., 1995. Fenomenologija tela: vvedenie v filosofskuju antropologiju: materialy lekcionnyh kursov 1992–1994 godov [Phenomenology of the body: an introduction to philosophical anthropology: materials from the lecture courses of 1992-1994]. Ad Marginem, Moscow (in Russian).
22. Sytnichenko, L.A., 2014. Transformatsiya tsinnisnykh oriyentyriv: svoboda chy spravedyvist'? [Transformation of value orientations:

- freedom or justice?]. Mul'tyversum. Filosofov'kyy al'manakh 1, 38-55. Kyiv (in Ukrainian).
23. Toffler, A., 2004. Tret'ya volna [The Third Wave]. OOO «Izdatelstvo ACT», Moscow (in Russian).
24. Habermas, Ju., 2000. Moral'noe soznanie i kommunikativnoe dejstvie [Moral consciousness and communicative action]. Nauka, St. Petersburg (in Russian).
25. Cvetus-Sal'hova, T.Je., 2011. «Telo» i «telesnost'» v kul'turologicheskikh issledovanijah [«Body» and «corporeality» in cultural studies]. Vestnik Tomskogo Gos. Un-ta. 351, 70-74. Tomsk (in Russian).
26. Chorna, L.V., 2016. Ideal yak sotsiokul'turnyy dyspozytyv ta transpozytyv [The ideal of social and cultural disposition is transpositive]. Humanitarnyy chasopys. 1. Kharkiv, 38–45 (in Ukrainian).
27. Shamray, V.V., 2015. Moderne suspil'stvo: vid liberal'noyi i total'noyi utopiy do merezhnoyi sotsial'nosti [Modern society: from liberal and total utopia to network sociality]. NAN Ukrayiny, Kyiv (in Ukrainian).
28. Shtan'ko, V.I., 2008. Suchasni informatsiyno-komp'yuterni tekhnolohiyi yak chynnyk transformatsiy sotsiokul'turnoyi real'nosti [Modern information and computer technologies as a factor of transformation of socio-cultural reality]. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Teoriya kul'tury i filosofiyi nauky». 36, 22–30. Kharkiv (in Ukrainian).
29. Turkle, S., 1984. The Second Self. Computers and Human Spirit New York : The MIT Press; Twentieth Anniversary Edition edition (in English).

***Яшина Олена Миколаївна** - старший викладач
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70
E-mail: yashina.elena7333@gmail.com*

***Yashina Olena M.** - senior lecturer
Dnepropetrovsk regional institute of a postgraduate pedagogical education
Address: 70, Volodymyr Antonovich Str., Dnipro, 49006, Ukraine
E-mail: yashina.elena7333@gmail.com
ORCID 0000-0003-4972-749X*

Розмежування екзегетики та герменевтики в сучасному академічному дискурсі

А. А. Полівода

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

УДК 801.73+22.07
doi: 10.15421/1717108

Стаття присвячена проблемі методологічного та історико-філософського розмежування екзегетики та герменевтики. Як інтерпретаційні стратегії, смислове розділення котрих розпочалося лише в XIX ст., екзегетика та герменевтика мають спільну історію розвитку та спільне середовище актуалізації, але різні методичні принципи. Виявлено, що сучасний академічний дискурс отожднює дані поняття, наслідком чого є термінологічна та методологічна неточність інтерпретаційних досліджень. Авторська позиція базується на розумінні екзегетики та герменевтики, по-перше, як стратегій, що мають різні інтерпретаційні інтенції; по-друге, як методик, що застосовуються до різних літературних жанрів. Метою даного дослідження є дескрипція шляхів понятійного та методологічного визначення даних інтерпретаційних стратегій, що дозволить уникати смислових неточностей та закріпить традицію вживання понять. В статті здійснено опис герменевтики та екзегетики як способи їхнього розмежування кризь призму різних дисциплінарних досліджень, проведено історико-філософський аналіз смислового навантаження даних понять, окреслено сфери їхньої актуалізації.

Ключові слова: герменевтика; екзегетика; інтерпретація; тлумачення; текст; авторський смисл; метод; поняття

The distinction between exegesis and hermeneutics in modern academic discourse

A. A. Polivoda

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

This paper introduces the problem of distinguishing hermeneutics and exegesis, since modern academic discourse identifies these concepts, despite the differences in the use of these methods. Therefore, this question requires philosophical reflection, as well as methodical research.

Naturally, the history of hermeneutics is closely related to the history of exegesis, since the sacred texts had required interpretation at first place. However, since the XIX century, with the works of F. Schleiermacher, hermeneutics and exegesis have got new characteristics and new sphere of application - the fact, which modern researchers forget. The main problem is how to remind about the importance of conceptual accuracy in academic discourse, looking for ways of securing a place in a tradition for certain meaning and fields of application behind hermeneutics and exegesis.

There are several versions of the essential difference between hermeneutics and exegesis. Most often exegesis is defined as the way of interpreting a particular text, while hermeneutics is understood as general rules of interpretation. The next option is: exegesis is interpretation of text itself with a purpose of understanding author's first thought, and hermeneutics is a search in text for the past respond to needs of modernity. Also these strategies are distinguished by the genre characteristics of texts: while exegesis works only with Bible, hermeneutics is applied to any cultural texts. However, each statement is accompanied by certain reservations, which are possible because of perception broadness and use of these concepts.

Uncertainty and ambiguity of concepts raises a number of questions for researchers. For example: can we talk about the hermeneutics of Bible? Or is it correct to use the concept of "exegesis" to interpret any symbolic texts, for example, poetic ones? What is the essential difference between biblical criticism, exegesis and biblical hermeneutics? In a search for answers to these questions the article refers to research in the field of biblical studies, isagogy, literature criticism, and philosophical hermeneutics.

The article presents a description of exegesis and hermeneutics, their historical and philosophical analysis, as well as fields of their application. The author describes the ways of distinguishing hermeneutics and exegesis, which are based on historical and methodological difference between them.

Keywords: hermeneutics; exegesis; interpretation; text; author's meaning; method; concept

---

Цитування даної статті: Полівода А. А. Розмежування екзегетики та герменевтики в сучасному академічному дискурсі / А. А. Полівода // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 18-22. doi: 10.15421/1717108

Citation of this article: Polivoda, A. A., 2017. Rozmezhuвання ekzhehetyky ta hermenevtyky v suchasnomu akademichnomu dyskursi [The distinction between exegesis and hermeneutics in modern academic discourse]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 18-22. doi: 10.15421/1717108 (in Ukrainian).

Received: 21.06.2017

Accepted: 18.07.2017

Разграничение экзегетики и герменевтики в современном академическом дискурсе

А. А. Поливода

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара, Днепр, Украина

Авторское резюме. Статья посвящена проблеме методологического и историко-философского разграничения экзегетики и герменевтики. Как интерпретационные стратегии, смысловое разделение которых началось лишь в XIX в., экзегетика и герменевтика имеют общую историю развития и совместную среду актуализации, но различные методические принципы. Выявлено, что современный академический дискурс отождествляет данные понятия, следствием чего является терминологическая и методологическая неточность интерпретационных исследований. Авторская позиция базируется на понимании экзегетики и герменевтики, во-первых, как стратегий, имеющих различные интерпретационные интенции, во-вторых, как методики, применяемые к разным литературным жанрам. Целью данного исследования является дескрипция путей понятийного и методологического определения данных интерпретационных стратегий, позволит избежать смысловых неточностей и закрепит традицию употребления понятий. В статье осуществлено описание герменевтики и экзегетики и способы их разграничения через призму различных дисциплинарных исследований, проведен историко-философский анализ смысловой нагрузки данных понятий, обозначены сферы их актуализации.

Ключевые слова: герменевтика; экзегетика; интерпретация; толкование; текст; авторский смысл; метод; понятие

Постановка проблеми. Спілкування зі світом, частиною якого є історико-культурна спадщина, через яку людина долучається до традиції та суспільства, потребує створення умов порозуміння. Однією з цих умов є запит на знання, іншою – коректне сприйняття одержаної інформації, за що відповідає методика, свідомо чи несвідомо обрана людиною. Коректне сприйняття більшою мірою залежить від інтерпретаційної методики, найдавнішими з яких є екзегетика та герменевтика.

Незважаючи на те, що обидві стратегії є інтерпретаційними та близькими у своїй генезі, не випадково в історії філософії, біблеїстиці та літературній критиці існує два окремих поняття. Але так само не випадково сталося, що через іманентну синонімічність цих понять сучасний академічний дискурс вдається до їхньої підміни та плутанини. Втім, принцип науковості передбачає термінологічну ясність, яка можлива лише за чіткого загальноприйнятого понятийного апарату, закріпленого в текстуральній традиції.

Через тенденцію до ототожнення цих понять в науковій та філософській літературі варто детально дослідити природу герменевтики та екзегетики, кореляцію та історико-філософську генезу цих понять, диференціацію інтерпретаційного процесу.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій, присвячених герменевтиці та екзегетиці, до уваги взяті ті, що зосереджені на дієвій стороні зазначених стратегій разом з їхньою історико-філософською генезою. Проблема, висвітлена в даній статті, потребує методичного аналізу екзегетики та герменевтики, наданої в працях І. Бальжика [1], Н. Ференс [8], З. Лановик [6] та ін.

Авторитетом у царині біблійної герменевтики та екзегетики користуються праці Ж. Кальвіна, Р. Фанка, К. Барта, Ю. Мольтманна, В. Панненберга, Р. Бульмана, Б. Чайлдса, Г. Фі [11], Т. Мільтона, Е. Тісельтона [10], Г. Осборна та ін. Наукову цінність серед вітчизняних досліджень екзегетики мають роботи Р. Біляшевича, М. Якубовича, С. Колода, О. Міщенко, Н. Скрицької, М. Марусяка та ін. Серед вітчизняних дослідників герменевтики варто

зазначити імена А. Богачова, А. Бернюкова, М. Мінакова, О. Івакіна, В. Березіної та ін.

Метою дослідження є понятійне розмежування екзегетики та герменевтики як практик тлумачення культурних текстів попри їхню історичну та методологічну спорідненість.

Вклад основного матеріалу. Існує декілька версій принципової відмінності між герменевтикою та екзегетикою: іноді під екзегетикою розуміють тлумачення конкретного тексту, в той час як герменевтика є загальною стратегією тлумачення, також екзегетикою називають тлумачення із залученням допоміжного історичного та культурного контексту, а герменевтикою – інтерпретацією тексту із нього самого. Існує і розмежування відносно інтерпретаційної інтенції – вважається, що екзегетика займається тлумаченням виключно сакральних текстів, переважно біблійних, а герменевтика – інтерпретацією будь-яких літературних текстів, що за ідеї текстуральності світу розширює межі її впливу на весь історико-культурний світ. Сміслова багатоманітність зазначених понять ставить перед дослідниками ряд запитань, наприклад, чи можливо герменевтично підходити до біблійних текстів? Або чи легітимне вживання поняття «екзегетика» в якості опису тлумачення поетичного твору? В чому різниця між біблійною критикою та біблійною герменевтикою?

Історія екзегетики тісно пов'язана з історією герменевтики, адже інтерпретації та тлумачення в першу чергу потребували саме сакральні тексти. Як вказує А. Зуєва: «стосовно перших систем інтерпретації можна виділити три самих основних – кабалістика, антична та християнська герменевтика» [4, с. 51]. Тобто саме з тлумачення Старого і Нового Завітів та спадку Гомера встановлюються правила та принципи інтерпретації, що породжують екзегетику і герменевтику. Але навіть на самому початку можна встановити методичну різницю між цими стратегіями: екзегетика передбачає беззаперечне дотримання консервативних правил тлумачення (хоча протягом історії вони і зазнали змін) з метою виключення суб'єктивістського відношен-

ня до біблійного тексту, в той час як герменевтика передбачає активну участь читача в процесі тлумачення з власним переосмисленням канонічного тексту. Втім, відданість буквальному екзегетичному прочитанню попри експліцитну однозначність результату здатна породжувати суперечності: відома історія Орігена, який власноруч здійснив оскоплення через буквальне розуміння слів Христа про наслідування скопців Царства Божого, через що був засуджений як еретик. Вчинок Орігена викликає здивування деяких дослідників, впевнених, що ця історія була політичним міфом, але, як відомо, це не поодинокий випадок серед духівництва на зорі становлення церкви [3], тому цей сюжет є повчальним.

Екзегетика, якщо окреслити межі її актуалізації біблійними текстами, представляє собою окремий літературний жанр, який опирається на методичні, історичні та філологічні дослідження. Вважається, що саме екзегетика як тлумачення Священного Писання дала поштовх розвитку теорії перекладу, лексикографії та текстології. Герменевтика являє собою і мистецтво інтерпретації, і спеціальну теорію тлумачення конкретних літературних жанрів, наприклад, біблійна або теологічна герменевтика. Біблійна герменевтика в першу чергу пов'язана з такими дисциплінами, як текстологія, теологія, історична критика та екзегетика.

І. Бальжик у статті «Герменевтика та екзегеза: єдність та відмінність» стверджує, що принципова різниця між герменевтикою та екзегетикою в тому, що «екзегетування – це властивість закріплення віри, і будь-яка риторико-екзегетична мова, у першу чергу, припускає настанову на закріплення віри» [1, с. 261], в той час як герменевтика зосереджена на логічному обґрунтуванні, «що йде від античності, від логіки, пов'язаної із традицією аристотелівських силогізмів» [1, с. 261]. Хоча обидві стратегії спрямовані на інтерпретацію, герменевтика зосереджена на епістемологічних засадах тлумачення, а екзегетика, особливо екзегетика східної богословської традиції, спрямована на риторичку: «Святе Письмо та перекази Отців Церкви – це єдині джерела, які повинні взаємопідтверджувати одне одного, але при цьому підтвердження не означає поглиблене розуміння змісту» [1, с. 261].

Можна взяти до уваги позицію деяких дослідників, стосовно якої екзегетика є інтерпретацією (самим процесом), а герменевтика – правилами інтерпретації (принципами, якими послуговується цей процес). Дане розмежування може бути лише умовним, оскільки, по-перше, зосередження на дієвій характеристиці екзегетики надає їй тону суб'єктивності, в той час як екзегетика надзвичайно тісно пов'язана з традицією та інтерпретаційним каноном. Така позиція правомірна, якщо термін «екзегетика» використовується для опису внутрішнього акту тлумачення символічного тексту (наприклад, твору мистецтва). Якщо ж йдеться про тлумачення Писання, то до уваги беруться норми

та інтерпретаційна традиція, закарбована століттями екзегези. Наприклад, свящ. О. Мень наводить правила герменевтики православної екзегези: 1) читати та вивчати Біблію необхідно як Слово Боже; 2) тлумачення має відповідати догматам Церкви, 3) Старий Завіт необхідно оцінювати крізь призму Нового, 4) при тлумаченні необхідно враховувати екзегезу Старого Завіту Отцями церкви, але в той же час не виділяти когось одного в якості авторитету тощо [7]. По-друге, якщо сприймати герменевтику як нормативну базу роботи з текстами, нівелюється її творчий та комунікативний потенціал, в основі якого емпатія та відкритість до діалогу зі світом. Наприклад, розмірковуючи над природою літературної герменевтики, Г.-Р. Яус в роботі «Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика» стверджує: «Літературна комунікація відкриває діалог, у якому правдиве і хибне можна виміряти лише тим, чи інші тлумачення сприяють дальшому розгортанню невичерпного значення художнього твору» [9, с. 494]. І далі: «На відміну від релігійного сприйняття під час вивчення авторитетних текстів, значення яких може сприйняти той, хто «має вуха, щоб чути», поетичний текст перебуває у вільнішому просторі діалогічного розуміння, в якому ще не «дане одкровенням» значення конкретизується далі на опосередкувальному горизонті запитання і відповіді від рецепції до рецепції» [9, с. 519-520].

Розмитими стають межі між біблійною герменевтикою та екзегетикою при розгляді історико-літературно-критичного методу тлумачення Біблії [7], який ґрунтується на досягненнях наукової критики. Даний метод, яким послуговується екзегетика разом з методами алегоричної екзегетики, буквального тлумачення, типологічного та морально-гомілетичним, своїм текстуально та літературно-критичним спрямуванням суттєво не відрізняється від біблійної герменевтики. Наприклад, Е. Тісельтон у вступі до праці «Герменевтика доктрини» пише, що біблійна герменевтика вивчає рівні смислу в тексті, стратегії його прочитання, історичну дистанцію між текстом та тлумачем; взаємодіє з дослідженнями біблійних спеціалістів та біблійних мов; розмірковує над феноменами участі та присвоєння [10]. Можливо, деякі спеціалісти стверджуватимуть, що для екзегетики, на відміну від герменевтики, характерне особистісне залучення через внутрішній стержень віри, але, вивчаючи дослідження біблійних герменевтів, запевнимо, що для них також найчастіше саме віра є мотивацією до герменевтичних досліджень.

Як зазначає Е. Тісельтон, розмежування герменевтики та екзегетики почалося лише з XIX ст., коли герменевтика була визнана радше мистецтвом, аніж наукою, заклик до осмислення, а не чіткою інструкцією [10]. А З. Лановик у статті «Генега біблійної герменевтики як основа сучасної гуманітаристики» впевнено стверджує, що «герменевтика виникла внаслідок необхідності інтерпретації свя-

щених текстів та їх перекладу іншими мовами, інспірована труднощами проникнення в глибинну сутність древніх писань» [6, с. 132], віддаючи герменевтиці дочірню роль по відношенню до екзегетики. Навіть більше, за інтенцією роздумів дослідниці, екзегетика мала б зайняти методологічне місце герменевтики, адже «маючи свою історію і виробивши власну методику, вона є складним і неоднорідним феноменом людської думки, який не вдається обмежити якимись рамками, оскільки предмет її дослідження – Святе Письмо – проміжна ланка між матеріальним і трансцендентним світом» [6, с. 133]. Проте методичний примат екзегетики над герменевтикою підтримується не всіма дослідниками. Наприклад, позиція Н. Ференс стосовно сутнісних засновків екзегетики та герменевтики висвітлена в статті «Екзегетика та герменевтика у перекладі символістської поезії (на матеріалі українських та російських перекладів В. Б. Єйтса)»: «Якщо герменевтичне прочитання передбачає розуміння як неодмінну інтерпретацію вихідного тексту, залежну від конкретних обставин інтерпретації, то прочитання екзегетичне прагне до вузького, одиничного, не інтерпретаційного, а реконструкційного розуміння конкретного текстового уривку» [8, с. 467].

Погляди Н. Ференс на сутність герменевтики та екзегетики не викликають зауважень, проте цікавою та неоднозначною видається артикуляція поняття «екзегетика» стосовно прочитання постичного символічного твору. За інтенцією роздумів дослідниці, художній символічний твір іманентно трансцендентний, через що первинною ланкою тлумачення є не інтерпретація, а екзегетика, яка інтуїтивно охоплює внутрішній зміст твору, реконструює іманентний зміст. «Конкретний зміст художнього твору у символістській поезії відходить на другий план, натомість поетична мова стає посередником між реальним життям та духовним буттям трансцендентних сутностей символів» [8, с. 466] – стверджує дослідниця, наближаючи світ символічної поезії до сакрального.

Постає питання, чи правомірно екзегетично тлумачити текст, який так чи інакше відповідає вимозі езотеричності чи сакральності? Можна відповісти, що з огляду на історичну традицію екзегетичного тлумачення Біблії – неправомірно, оскільки традиційно поняття закріплене за сферою біблеїстики. Але, беручи до уваги інтертекстуальну та інтердискурсивну спрямованість сучасного наукового простору, задля отримання якісно нового знання цілком виправдане залучення нових методів та стратегій до сталих наукових систем. Так, Н. Ференс впевнена, що з алегоричністю сучасного комунікативного дискурсу, актуальними стають «сприйняття розуміння не як деконструкції чи ігри з семантикою і контекстом» [8, с. 467], а екзегетичні ціннісні установки.

За Г. Фі та Д. Стюартом [11] різниця між екзегетикою та герменевтикою полягає в установках

на «тоді» та «тепер». Завдання екзегетики – розкрити, яке значення мав текст для свого автора та перших читачів, визначити оригінальний зміст твору. Екзегетика, в першу чергу, це виявлення історичного контексту і контенту (лексичний та граматичний аналіз). Герменевтика ж має відповідати на інше запитання: яким чином сьогодні розкривається зміст твору, якого він набуває значення для сучасних читачів. Тобто пропонується логіка інтерпретаційного акту від екзегетики до герменевтики. З цією думкою можна погодити слова В. Ізера, для якого основне розмежування між герменевтикою та екзегетикою полягає в наступному – герменевтика є співвіднесенням власного минулого досвіду читача з актуальним тлумаченням цього досвіду, в той час як екзегетика є співвіднесенням актуального досвіду з минулим тлумаченням у сакральних текстах [5]. В екзегетиці виникає «інверсія акту інтерпретації» за якою минуле домінує над теперішнім, екзегеза в якості встановленого авторитету диктує напрям тлумачення та горизонт розуміння. Обидві позиції, незважаючи на різні сфери, через які осмислюються феномени герменевтики та екзегетики (біблеїстика та літературна критика), задають тон для осмислення темпоральної природи актів інтерпретації, розмірковуючи не лише над їхнім методологічним, але й над феноменологічним дослідженням.

Висновки. Питання кореляції екзегетики та герменевтики залишається відкритим через дисциплінарне розмежування дискурсу, в якому працюють ці стратегії, а також через понятійну невизначеність, загострену в сучасному науковому середовищі. Так само відкритим залишається питання стосовно розділення біблійної герменевтики та екзегетики. Можна окреслити два шляхи розмежування між екзегетикою та герменевтикою – методичний та історичний. Методичний базується на диференціації екзегетичних та герменевтичних принципів: за словами Г. А. Веклера, герменевтика необхідна для прочитання текстів, які знаходяться в іншій культурній, мовній та історичній площині, через що відбувається викривлення інтуїтивного схоплення змісту твору; екзегетика ж є залученням герменевтичних принципів у процес тлумачення з метою виявлення авторського змісту [2]. Акцент на методичній стороні дозволяє залучати поняття герменевтики та екзегетики до будь-якого процесу інтерпретації, незалежно від виду чи жанрової характеристики тексту. Історичний шлях сприйняття екзегетики та герменевтики передбачає розмежування відповідно до жанру тексту – герменевтика передбачає тлумачення будь-яких текстів, в першу чергу художніх, за екзегетикою закріплена сфера сакральних текстів, особливо біблійних. Таким чином, через понятійну плутанину та іманентну суб'єктивність тлумачення, дослідникам варто ясно визначати сферу залучення того чи іншого поняття задля встановлення традиції термінологічної визначеності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бальжик І. Герменевтика та екзегеза: єдність та відмінність / І. Бальжик // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. Пр. – Одеса, Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 258-263.
2. Верклер Г. А. Герменевтика: Принципи и процесс толкования Библии / Г. А. Верклер. – Schaumburg, Illinois: Gospel Literature Services, 1995. – 177 с.
3. Дворкин. А. Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви. Курс лекций / А. Л. Дворкин. – Нижний Новгород: Издательство Братства во имя св. князя Александра Невского, 2005. – 928 с.
4. Зуева А. М. Категорії «логічне» та «історичне» як елементи інтерпретаційної гіпотези праворозуміння: логіко-методологічний аналіз / А. М. Зуева // Актуальні проблеми держави і права. - 2009. - Вип. 50. - С. 50-54.
5. Изер В. Деконструкция: триалог в Иерусалиме [Електронний ресурс] / Ж. Деррида, В. Изер, Д. Хартман // Зеркало. – Тель-Авив, 1996. – № 3-4. – Режим доступу: <http://zerkalo-litart.com/?p=3305>.
6. Лановик З. Б. Генеза біблійної герменевтики як основа сучасної гуманітаристики / З. Б. Лановик // Питання літературознавства. – 2006. – вип. 71. – С. 131-139.
7. Мень А. Исагогика / А. Мень. – М.: Фонд им. А. Меня, 2003. – 640 с.
8. Ференс Н. Екзегетика та герменевтика у перекладі символістської поезії (на матеріалі українських та російських перекладів В.Б. Єйтса) / Н. Ференс // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 47(2). – С. 465-474.
9. Яус Г. Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Г. Р. Яус. – Київ: Основи, 2011. – 624 с.
10. Thiselton A. C. The Hermeneutics of Doctrine / A. C. Thiselton. - Wm. B. Eerdmans Publishing, 2007. – 649 p.
11. Fee G. D. How to read the Bible with all its worth / G. D. Fee, D. Stuart. – Zondervan, 2014. – 304 p.

REFERENCES

1. Bal' zhyk, I. A., 2009. Germenevtyka ta ekzegeza: yednist' ta vidminnist' [Hermeneutics and Exegesis: general and different]. Aktual' ni problemy derzhavy i prava 50, 258-263. Odesa, Yuryd. l-ra (in Ukrainian).
2. Verkler, G. A., 1995. Germenevtyka: Principy i process tolkovaniya Biblii [Hermeneutics: principles and processes of biblical interpretation]. Schaumburg, Illinois: Gospel Literature Services (in Russian).
3. Dvorkin, A. L., 2006. Ocherki po istorii Vselenskoj Pravoslavnoj Cerkvi [Essays on the History of the Ecumenical Orthodox Church]. Nizhnij Novgorod, Izdatel'stvo Bratstva vo imja sv. knjazja Aleksandra Nevskogo (in Russian).
4. Zuyeva, A. M., 2009. Kategoriyi «logichne» ta «istory' chne» yak elementy interpretacijnoyi gipotezy pravorozuminnya: logiko-metodologichnyj analiz [Categories «Logical» and «Historical» as Elements of Interpretative Hypothesis of Understanding of Law: Logical Methodological Analysis]. Aktual' ni problemy derzhavy i prava 50, 50-54 (in Ukrainian).
5. Izer, V., Derrida, Zh., Hartman, D., 1996. Dekonstruksiya: trialog v Ierusalime [Deconstruction: a trialogue in Jerusalem]. Zerkalo, Tel-Aviv, 3-4. Access: <http://zerkalo-litart.com/?p=3305> (in Russian).
6. Lanovyk, Z. B., 2006. Geneza biblijnoyi germnevtyky yak osnova suchasnoyi gumanitarystyky [The genesis of biblical hermeneutics as the basis of modern humanities]. Py' tannya literaturoznavstva 71, 131-139 (in Ukrainian).
7. Men', A., 2003. Isagogika [Isagoge]. Moscow, Fond imeni Aleksandra Menja (in Russian).
8. Ferens, N., 2014. Ekzegety' ka ta germenevty' ka u perekladi sy' mvolists' koyi poeziyi (na materialy ukrayins' ky' x ta rosijs' ky' x perekladiv V. B. Yeitsa) [Exegesis and hermeneutics in symbolist poetry translation: Yeats in Ukrainian and Russian]. Movni i konceptual' ni karty' ny' svitu 47(2), 465-474 (in Ukrainian).
9. Yaus, G. R., 2011. Dosvid estety' chnogo spry' jnyattya i literaturna germenevty' ka [Aesthetic Experience and Literary Hermeneutics]. Kyiv, Osnovy (in Ukrainian).
10. Thiselton, A. C., 2007. The Hermeneutics of Doctrine. Wm. B. Eerdmans Publishing (in English).
11. Fee, G. D., Stuart, D., 2014. How to read the Bible with all its worth. Zondervan (in English).

Полівода Аліна Анатоліївна – аспірант
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72
E-mail: alina.polivoda@gmail.com

Polivoda Alina A. – postgraduate
Oles Gonchar Dnipro National University
Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine
E-mail: alina.polivoda@gmail.com
ORCID 0000-0001-7918-8349

УДК 801.73

doi: 10.15421/1717109

Проблема перевода и герменевтический канон Э. Бетти

Н. В. Бевз

Харьковская государственная академия культуры, Харьков, Украина

Выполненная в статье аналитическая работа проясняет взаимосвязь между различными философскими подходами к проблеме интерпретации. Проведение такого анализа вызвано необходимостью оценки степени применимости принципов современной философской герменевтики к общей методологии перевода. В ходе исследования было определено, что концептуальные построения в сфере теории перевода испытывают влияние со стороны как герменевтики гадамеровского типа, так и ее постсовременных радикализаций, однако такая излишняя нагруженность постсовременными философскими установками вызывает определенные деформации и в практике перевода. Было выяснено, что техники реконтекстуализации и стратегии «мультипликации интерпретаций» вполне уместны в качестве способов продуцирования философских и художественных текстов, однако в случае необходимости адекватной трансляции исходного смысла подмена переводчиком авторской основы произведения произвольными смысловыми дубликатами абсолютно недопустима. В качестве одного из наиболее эффективных методологических «предохранителей» от негативного влияния «расширенной герменевтики» XX века предлагается использовать герменевтические принципы Эмилио Бетти, возвращающие герменевтику в русло научной объективности и ориентирующие любую герменевтическую практику на адекватное представление в интерпретации исходного авторского смысла.

Ключевые слова: перевод; герменевтика; интерпретация; деконструкция; герменевтический канон; Эмилио Бетти

The problem of translation and the E. Betti's hermeneutic canon

N. V. Bevz

Kharkiv state academy of culture, Kharkiv, Ukraine

The analytical work carried out in the article clarifies the relationship between various philosophical approaches to the problem of interpretation. Such analytical work is necessary to assess the degree of applicability of the principles of modern philosophical hermeneutics to the general methodology of translation. The characteristic features of the modern «posthermeneutic» set of ideas are: approval of the merger of historical horizons, upholding the indivisibility of the past and present, approval of rootedness of interpretive practices in prejudices, shift in the accent in the «author – reader» pair in favor of the reader's figure, rejection of the author's monopoly on the meaning of the text, evaluation of the significance of the work in terms of the number of its interpretations, etc. However, if we need an adequate «articulation» of the original meaning, which requires any qualitative translation, the substitution of the arbitrary semantic duplicates instead of author's basis of the text is absolutely unacceptable. Consequently, a return to classical hermeneutics is still necessary. As an example of such a methodological return to the past, the «hermeneutic canon» by Emilio Betti is considered. According to Betti, the characteristic features of Gadamer's philosophical hermeneutics mean the actual rejection of claims to any «scientific character of hermeneutics» as such. In its turn, Betti's hermeneutic canon includes four principles. The first of these postulates the initial autonomy of the interpretation object. This principle is supplemented by the «canon of semantic coherence» or «integrity» of the interpretation object. This principle emphasizes the importance of an expanded understanding of hermeneutic connectivity. This means that for the interpreter it is necessary to understand the different levels of structural integrity. This may be the correlation between the individual parts inside the single piece, and the «integrity» of a different kind, such as biographical, historical, cultural integrity, etc. The third Betti's canon is called the «canon of relevance of understanding». It means that the interpreter must try to «reverse-translate» the thought that is embodied in the work. This can be done by «re-designing» the author's creative path and by the actualizing his creative impulse. The fourth principle is called by Italian thinker as «canon of semantic adequacy» or «canon of hermeneutic semantic conformity», which actually means well-known «principle of congeniality» of interpreter and author. The unity of these four principles returns hermeneutics to scientific objectivity and directs any hermeneutic practice to an adequate representation of the original author's meaning in the interpretation.

Keywords: translation; hermeneutics; interpretation; deconstruction; hermeneutic canon; Emilio Betti

Цитування даної статті: Бевз Н. В. Проблема перевода и герменевтический канон Э. Бетти / Н. В. Бевз // Науково-теоретичний альманах «Грани». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 23-30. doi: 10.15421/1717109

Citation of this article: Bevz, N. V., 2017. Problema perevoda i hermenevticheskii kanon E. Betti [The problem of translation and the E. Betti's hermeneutic canon]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 23-30. doi: 10.15421/1717109 (in Russian).

Received: 22.06.2017

Accepted: 19.07.2017

Проблема перекладу та герменевтичний канон Е. Бетті

Н. В. Бевз

Харківська державна академія культури, Харків, Україна

Аналітична робота, яка була виконана у запропонованій статті, прояснює взаємозв'язок між різними філософськими підходами до проблеми інтерпретації. Проведення такого аналізу зумовлюється нагальною потребою в оцінці ступеня придатності принципів сучасної філософської герменевтики для вирішення завдань у полі загальної методології перекладу. Під час дослідження було визначено, що концептуальні побудови у сфері теорії перекладу зазнають відчутного впливу з боку як герменевтики гадамерівського типу, так і її постсучасних радикалізацій, що викликає певні деформації у практиці перекладу. Також у статті робиться акцент на тому, що техніки реконтекстуалізації та стратегії «мультиплікації інтерпретацій» цілком доречні в якості способів продукування філософських та художніх текстів. Проте у разі необхідності адекватної трансляції вихідного сенсу, чого вимагає будь-який якісний переклад, підміна перекладачем авторської основи твору довільними смисловими дублікатами є абсолютно неприпустимою. В якості одного з найбільш ефективних методологічних «запобіжників» щодо негативного впливу «розширеної герменевтики» ХХ століття пропонується використовувати герменевтичні принципи Еміліо Бетті, що повертають герменевтику на шлях наукової об'єктивності та орієнтують будь-яку герменевтичну практику на адекватне представлення в інтерпретації вихідного авторського сенсу.

Ключові слова: переклад; герменевтика; інтерпретація; деконструкція; герменевтичний канон; Еміліо Бетті

Постановка проблеми. На первый взгляд, проблемная область, очерчиваемая тематикой данной статьи, имеет довольно локальный, а главное – не вполне философский характер (особенно, если мы акцентируем внимание на первой части ее формулировки). Действительно, если речь идет непосредственно о практике перевода текста той или иной жанровой принадлежности, то разве не степень владения языком оригинала в совокупности с набором базовых техник перевода (а также способами контроля качества перевода) должны обеспечивать ее успешность? Разве наличествует здесь пространство для какой-либо теоретической проблематизации вообще?

Несмотря на возможность такого (вполне понятного) скепсиса, мы должны все же ответить на последний вопрос утвердительно. И дело тут как раз в упомянутом «качестве», а точнее – во взаимосвязи качества перевода и его релевантности исходному тексту. Вопреки кажущейся (с точки зрения, так скажем, «обыденной») работы переводчика) очевидности прямой зависимости между этими характеристиками, нельзя не отметить, что здесь присутствует определенная проблематическая «завязка». Причем проблема, лежащая в концептуальной плоскости, влечет за собой и определенные практические следствия, то есть может служить основой для тех или иных «технических» особенностей переводческой деятельности.

Конечно же, любое теоретизирование, которое выходит за рамки такой «техники» и пытается работать на уровне общей методологии перевода, уместно лишь в том случае, если предметным полем переводческой практики выступают тексты определенного свойства, поскольку тексты, допускающие минимум интерпретативной свободы (или не предполагающие ее вовсе), сводят на нет и любую герменевтическую проблематику. Нелегко, к примеру, пытаться воплотить идеал «мультипликации интерпретаций» с целью максимально

полного раскрытия некоего глубинного уровня изначального смыслообразования, если речь идет, скажем, об учебнике по векторному и тензорному анализу, спецификации к чертежу или инструкции по сборке письменного стола. Однако в отношении текстов иного качества (то есть когда мы имеем дело с теми или иными образцами художественной литературы, поэтическими произведениями, философскими трактатами, теологическими сочинениями и т. д.) перевод, без сомнения, можно рассматривать как особую форму герменевтической практики. Причем важно понимать, что такой масштаб рассмотрения перевода («теории перевода», если угодно) требует анализа именно философско-герменевтических его аспектов. Это объясняется тем, что общие методологические ориентиры в работе со сложными, многозначными, «потенцированными» в плане своих возможных интерпретаций текстами задаются именно преобладающей философской установкой в отношении того, чем является язык, смысл, интерпретация и понимание вообще, а также какова задача переводчика в случае работы с такими текстами в частности.

Таким образом, в контексте вопроса об общей методологии перевода практическая («конкретная») проблема заключается в том, что концептуальные подходы к переводческой деятельности оказываются на данный момент излишне нагруженными постсовременными философскими установками, которые могут вызывать определенные деформации на «техническом» уровне осуществления переводов. Проблема же теоретическая заключается в том, что вовлеченность существующих концепций перевода в пространство (пост)современной «расширенной герменевтики» требует разработки определенных методологических «предохранителей» (либо акцентирования внимания на уже существующих), которые бы не позволяли превращать пресловутую «интерпретативную свободу» в неуместный «переводческий произвол».

Цель исследования. Данное локальное исследование в качестве основной цели предполагает как определение границ, которые герменевтическая риторика постсовременности не должна переступать, дабы не разрушать саму переводческую практику как таковую, так и акцентирование основных принципов, которые могли бы выполнять роль указанных выше методологических «предохранителей».

Анализ исследований и публикаций. В самом общем плане современная ситуация в сфере философского осмысления сущности перевода так или иначе связана с «расширенной» герменевтикой нового типа, которая стала возможной после определенных теоретических трансформаций в гуманитарной сфере, датируемых первой половиной – серединой XX века. В отношении герменевтики такие изменения ярче всего воплотились в разработках М. Хайдеггера и Х.-Г. Гадамера. Речь при этом идет не столько о конкретных методиках, сколько о глобальном теоретическом сдвиге, который заключается в кардинальном расширении предметной области герменевтического анализа. Фактически, с определенного «момента» (то есть с выходом «программных» работ указанных авторов) в поле герменевтического поиска может теперь находиться все, что угодно, поскольку «мир» вообще, понимаемый не как совокупность «онтической» предметности, но как «смысловая тотальность», всегда уже является «человекомерным». Таким образом, интерпретатор всегда имеет дело с той или иной «смыслосодержащей формой», которая принадлежит исторически конкретной ситуации. Причем такая ситуация всегда опережает субъективность, выступая и в роли предмета герменевтического анализа, и в качестве условия возможности последнего, а сама «герменевтическая процедурность» при этом рассматривается как экзистенциальный «конститутив» того, что мы, собственно, и называем «субъективностью» [6; 7; 17].

Дальнейшие расширения такой теоретической позиции являются лишь ее «вариациями» и «конкретизациями», примером чего можно считать, скажем, «герменевтику социального действия» П. Рикера [5; 15]. Если же согласиться с мнением о том, что герменевтика в текстах Хайдеггера и Гадамера достигает масштабов самой философии, то вполне понятным будет то обстоятельство, что процедура перевода трансформируется при этом в форму глубинного диалогического взаимодействия с произведением, его автором и теми «онтологическими условиями», из которых «вырастает» автор и его тексты.

Вместе с тем, постмодернистские варианты трактовки сущности переводческой деятельности, как представляется, слишком заостряют тему «свободы интерпретации». В крайних формах такие подходы вообще теряют связь со здравым смыслом, являясь образцами весьма изощренной

в стилистическом отношении, но всего лишь «негативно-спекулятивной» философской работы. Примером этого, на наш взгляд, являются философские построения Ж. Деррида [11; 12], который, развивая взгляды на смысл и задачи переводческой деятельности В. Бенямина [3], занимается, по сути, пересмотром феноменологической теории знака [9; 10] и радикализацией на этой основе базовых положений философской герменевтики.

В условиях того воздействия, которое в явной и неявной формах оказывает «расширенная герменевтика» XX века в наши дни как на европейскую культуру в целом, так и на деятельность разного вида и уровня интерпретаторов, переводчиков, культурологов, философов и пр. «гуманитариев», герменевтические разработки Э. Бетти [4] в своей «реакционности» выглядят весьма экзотично. Однако «герменевтический канон» этого итальянского философа демонстрирует тот факт, что путь, который с позиции философской герменевтики является весьма ограниченным, тривиальным, архаичным, «историцистским», «антидиалогичным» и т. д., все еще может претендовать на свое «место под солнцем», реанимируя положения «классической» герменевтики, развитие которой кристаллизуется в трудах Ф. Шлейермахера и, казалось бы, завершается в XIX веке философией В. Дильтея. Причем такая «реанимация», по замыслу Э. Бетти, как раз и призвана служить своеобразным «противовесом» для возможных негативных последствий всеобщего распространения установок философской герменевтики (гадамеровского типа) в самых различных сферах общественной жизни (от работы переводчика до юридической практики).

Изложение основного материала. Говоря о проблеме поиска путей «нормализации» и «балансировки» практики перевода, стоит отметить, что на данный момент попытка акцентировать необходимость ограничения поля переводческой свободы в пользу качества перевода выглядит не особо популярным шагом. Однако стоит сразу оговорить, что в данном случае речь не идет о стремлении свести перевод всего лишь к механической передаче «прямого», явного смысла. Ключевое положение нашей статьи состоит в том, что в случае, когда мы говорим о квалифицированном, качественном переводе как форме герменевтической практики, то мы всегда имеем дело с достаточно конкретным предметным полем для осуществления этой практики. А потому неоправданное перенесение положений философской герменевтики гадамеровского типа на вполне определенные переводческие процедуры может не столько способствовать реализации творческой свободы, направленной на вскрытие и трансляцию чего-то «невыразимого» в произведении, сколько препятствовать получению адекватного перевода. Стремление высвободить внутренние смысловые

резервы слова, стремление добраться до некоего «глубинного» уровня языка, настойчивое генерирование «добавочных» смыслов и предоставление им равноправия в «горизонтальной» плоскости герменевтического раскрытия произведения – все это характерные для (пост)современной мысли установки в работе переводчика с текстом-оригиналом. Так, например, Вальтер Беньямин [3], который еще задолго до Жака Деррида и Ролана Барта [1] писал о своеобразном «чистом языке», доступ к которому является, якобы, предельной задачей любого перевода. Представляется, что в данном случае подразумевается существование особого «метаязыкового» слоя человеческого опыта, который лежит «глубже» всех возможных языковых форм и вместе с тем обуславливает возможность последних. Такая обусловленность объясняет, по мнению Беньямина, и принципиальное родство всех существующих и существовавших когда-либо языковых систем, что делает возможным, в свою очередь, сам феномен «переводимости» как таковой: «Любое надысторическое родство языков заключается в том, что в основе каждого в целом лежит одно и то же означаемое, которое, однако, недоступно ни одному из них по отдельности, но может быть реализовано лишь всей совокупностью их взаимно дополняющих интенций. Это означаемое и есть чистый язык» [3].

О таком же «чистом языке» говорит и Деррида, а у Жоржа Батая мы находим очень близкое по значению понятие «суверенного письма» [2]. И во всех этих случаях, повторимся, задача переводчика заключается не в передаче явного смысла того или иного текста, а в реализации потенциала замкнутых, ограниченных структур каждого конкретного языка, то есть в том, чтобы «дать слово» (насколько это вообще возможно) тому самому «чистому языку». Таким образом, сама по себе процедура перевода, как ее представляет, скажем, тот же Деррида, означает принципиальную незавершенность. То есть перевод с этой точки зрения – это, в определенном смысле, изначальное условие возможности самого произведения, поскольку без этой незавершенности любое произведение просто невозможно. При этом фактическая данность литературного произведения мыслится скорее не как готовый, статичный результат, но как бесконечно длящийся во времени процесс – процесс своего самораскрытия в переводах, интерпретациях, реконтекстуализациях и т. д. (для Деррида, впрочем, это самораскрытие будет иметь не столько герменевтический, сколько деконструктивный характер, хотя между ними и можно, на наш взгляд, установить определенную взаимосвязь [8]).

Интересно, что определенное ограничение поля приложения философско-герменевтических принципов мы находим уже у Ролана Барта, который говорит, что в своеобразной «борьбе против языка» самым эффективным средством является

поэтическое письмо, поскольку именно поэтический знак стремится к максимально полной реализации возможностей означаемого на пути к схватыванию того, «что можно назвать трансцендентальным свойством вещи» [1, с. 101]. И хотя у Деррида такого «сужения» деконструктивного фокуса мы не наблюдаем, однако вполне очевидно, что описываемые им свойства перевода должны касаться только тех текстов, по отношению к которым мы вообще можем говорить о наличии некоего «невыразимого» смысла. Повторимся: «самораскрытие в переводе» может происходить только с художественными произведениями (и то – относительно). А возможность такая обеспечивается тем, что такие произведения воплощают в слове субъективные рецепции «онтологического измерения» автора. И если в каком-либо тексте нет выхода в эту сферу, то и пространства для его интерпретации (а значит и для его перевода как формы интерпретации) тоже не будет: максимум, который может и должен в таком случае сделать переводчик, это точно передать определенную объективную информацию и не более того.

Какие именно благие цели вымостили дорогу в «деконструктивный ад» – тема отдельного разговора. Здесь же мы просто еще раз сделаем акцент на том, что определенные генетические линии, связывающие и философскую герменевтику, и деконструкцию в единый клубок, который во многом определяет современную ситуацию в сфере гуманитарных наук, все же существуют. По крайней мере, всегда можно сказать, что помимо Ницше именно Хайдеггер (кстати, проницательный и оригинальный читатель Ницше) задает новые измерения свободы для европейской мысли, которые позже причудливым образом оформляются в постструктуралистские концептуальные построения. И острота возможной полемики между условным «герменевтом» гадамеровского толка и «деконструктором» в стиле Деррида в действительности коренится лишь в вопросе о «предельных основаниях и границах» (то есть превращается ли в конечном итоге «фундаментальная онтология» в «онтологию Отсутствия» или нет), в то время как методически в них можно увидеть много общего.

Отметим далее, что в хайдеггеровском варианте герменевтики термины (или пресловутые «экзистенциалы», которые призваны схватывать «бытийное устройство присутствия» [17, с. 73]) должны интерпретироваться независимо от любого заранее заданного «конвенционального» набора смыслов. Соответственно, способ герменевтической (или же феноменологической, в контексте «герменевтики фактичности» Хайдеггера различия здесь нет) работы с ними – это раскрытие, высвобождение тех возможностей, которые содержит в себе сама «материя», «фактура» слова. Содержание же «метафизически нагруженного» понятия из сферы тривиального говорения, согласно Хайдег-

геру, определяется неким «предпониманием», то есть тем местом в наброшенном на бытие «эскизе» мироустройства (или же – в «метафизической картине мира»), которое занимает такое понятие. Совокупность же взаимосвязей и смысловых отсылок внутри такого «эскиза» (в котором выражается «заступающая» сущность экзистенции) и задает возможные способы конвенциональных определений понятий. Ценность же герменевтических терминов определяется, следовательно, тем, насколько внутренне богатой может быть их форма. Или же, другими словами, мощностью того «смыслового потенциала», который реализуется в процессе артикуляции их многозначности [16; 17].

Таким образом, хайдеггеровские герменевтические термины, в отличие от статичных «метафизических» понятий, которые являются частью актуальной «научной парадигмы», представляют собой в определенном смысле «путь». Это может означать лишь то, что их назначение состоит не в обозначении элементов и свойств предметной данности, но в схватывании становления, а значит – в указании направления интерпретации. Понятия всегда соотносятся с фиксированным и объективно значимым содержанием, термины же герменевтики не имеют такой жесткой привязки к единичному значению (или к заданному набору значений). При этом процесс интерпретации как раскрытие комплекса заложенных в этих терминах смыслов не должен, по идее, являться абсолютно произвольным «вложением» содержания в определенную словесную «оболочку». Интерпретация всегда должна двигаться по траекториям, которые определяются тем, что можно назвать «внутренней формой слова» [16; 17].

Вместе с тем эта «внутренняя форма слова» (изучением которой занимался еще А. А. Потебня [14]) обуславливает также связывание герменевтических терминов между собой. То есть связь между ними устанавливается особым способом, отличным от того, с помощью которого соотносятся «метафизические» понятия. Последние связываются между собой теоретически (то есть логически), однако этот способ является для Хайдеггера неприемлемым с позиций его «феноменологической герменевтики», поскольку «логика предполагает сужение онтологической перспективы» [7, с. 142]. Потому герменевтический термин в хайдеггеровском смысле представляет собой некую «отправную точку» на довольно сложном «неметафизическом» пути извлечения смыслов, где связь означает не логическую соотнесенность, а скорее некий феноменальный «резонанс». [16, с. 137-138]

Развивая базовые положения фундаментальной онтологии Хайдеггера, Гадамер в дальнейшем формирует базис философской герменевтики в том виде, в котором мы знаем его и сегодня. Естественно, что на фоне популярности столь мощного философского направления попытка совершить

«реверсивный» маневр и вернуться на позиции «классической» герменевтики (если, конечно, можно применить такой эпитет по отношению к герменевтике В. Дильтея) не имела особых шансов на успех и широкое распространение, однако внимания такой шаг по указанным в начале статьи причинам все-таки заслуживает. В первую очередь стоит отметить в некотором роде «отрезвляющее» воздействие, которое способны оказывать на читателя полемические выпады итальянского философа в сторону Гадамера. Тексты Бетти вполне убедительно показывают, что такие «слабости» классической (или же «романтической») герменевтики, как изоляция исторических эпох и утверждение изначальной независимости произведения и его автора по отношению к принадлежащим современной эпохе читателям, интерпретаторам или переводчикам, не только не являются изъясном герменевтики, но и составляют условия ее существования как объективной научной практики. [4].

Выходит так, что Гадамер оказывается под перекрестным огнем разнонаправленной критики (что, в общем-то, при более детальном рассмотрении многих историко-философских ситуаций не кажется чем-то необычным): для такого мыслителя, как Деррида герменевтика Гадамера оказывается слишком метафизичной, ограниченной и «центричной», а для Бетти – недопустимо свободной, безосновательной, необъективной и ведущей в итоге к неприемлемым с научной точки зрения результатам. Слияние исторических горизонтов, утверждение неразделимости прошлого и настоящего, укорененность интерпретативной практики в предрассудках, смещение акцента в паре «автор – читатель» в пользу фигуры читателя, острое неприятие монополии автора в отношении смысла произведения, оценка значимости произведения по «плотности» его интерпретационных последствий и другие характерные маркеры философской герменевтики Гадамера означают для Бетти фактический отказ от притязаний на какую-либо «научность» как таковую. [4; 6].

Стоит, впрочем, отметить, что сам Гадамер не был столь категоричен в отношении теоретических позиций Бетти и признавал обоснованность его претензий, что видно по приводимому итальянским мыслителем в своей книге фрагменту письма Гадамера [4, с. 112-113]. Из замечаний, изложенных в этом письме и высоко оцененных Бетти, следует, что немецкий философ не отрицает идеалы научного познания, однако считает, что научный метод является довольно ограниченным. Точнее, само понятие метода излишне нагружено современными научными взглядами, что не позволяет увидеть принципиальную ограниченность такой его формы. Научный метод, согласно Гадамеру, оперирует критериями, которые лежат в сфере должного, а не ориентируется на то, что присутствует в жизни фактически (и в жизни уче-

ного в том числе). Таким образом, Гадамер снова воспроизводит хайдеггеровский ход с онтологизацией тех человеческих атрибуций, которые с философской (для Хайдеггера – «метафизической») точки зрения относятся к сфере гносеологии. Именно поэтому критика как один из главных атрибутов научного познания для Гадамера всегда вторична по отношению к пониманию, которое исходно присутствует в форме «предпонимания» как основа для любой критической деятельности, ценность которой Гадамером не отрицается.

Что же хочет противопоставить Эмилио Бетти гадамеровскому проекту философской герменевтики и ее экспансивному расширению в сфере гуманитарных наук? Как мы уже отметили выше, для Бетти единственным способом для нейтрализации воздействия гадамеровской герменевтики является «реверсивное» движение к классическим герменевтическим принципам, сконцентрированным и развитым в философии Вильгельма Дильтея. Суть его философского призыва в методологическом плане конкретизируется в четырех принципах, образуя своеобразный «четырёхчастный герменевтический канон» (или же, если быть ближе к тексту Бетти, – «четыре канона истолкования»).

Первый из декларируемых Бетти принципов герменевтической практики постулирует исходную автономию объекта интерпретации. Итальянский философ так и называет его: «канон герменевтической автономии объекта», добавляя, что данный принцип можно обозначить и как «канон имманентности герменевтического масштаба» [4, с. 28-30]. Уточнение весьма уместное, поскольку при поверхностном ознакомлении с сутью дела может быть не совсем понятно, о какой автономии идет речь. Дополнительное же обозначение указывает на то, что произведение как определенная «смысло-содержащая форма» несет сама в себе свою обусловленность, то есть выступает репрезентацией замысла автора и его ментальной работы, именно поэтому «смысл нельзя, так сказать, подбросить, напротив, он должен быть извлечен из этой формы» [4, с. 29]. Следовательно, речь здесь идет об изначальной автономии произведения по отношению к его интерпретатору, для которого такая автономия отнюдь не означает непреодолимой замкнутости объекта интерпретации, однако требует считаться с его уникальным смыслом, значением и особенностями создания. Важным здесь является также замечание Бетти о том, что понимание (а равно и передача этого понимания в поле другого языка, то есть перевод) не должны зависеть от тех смыслов, которые может приобретать смысло-содержащая форма, взятая изолированно от своей репрезентирующей функции и помещенная в какой-то иной контекст (а ведь такая реконтекстуализация характерна и для философско-герменевтических практик, и для деконструкции, да и вообще – составляет едва ли не важнейший прием многих

направлений современного искусства). Однако, как отмечает Бетти, «пригодность для какой-либо внешней цели не может быть мерилom смысло-содержащей формы, сколь бы очевидной ни казалась эта цель интерпретатору» [4, с. 30].

Данный принцип дополняется «канонem смысловой связности» (или же «целостности», «тотальности») объекта интерпретации. Ничего необычного и нового в этом принципе нет: сам Бетти отмечает, что последний был хорошо сформулирован уже во времена Древнего Рима. Итальянский мыслитель лишь еще раз отмечает важность расширенного понимания указанной связности (на котором, в частности, настаивал Ф. Шлейермахер). Имеется в виду, что для интерпретатора является необходимым понимание различных уровней структурной тотальности, то есть учет не только взаимосвязей между отдельными частями внутри единого произведения, но и «целостностей» иного порядка: биографических, исторических, культурных и т. д. [4, с. 30-37].

Нетрудно увидеть, что оба рассмотренных выше принципа касаются объекта интерпретации. Что же касается субъекта, то его интерпретативные стратегии должны выстраиваться в ориентации на два следующих канона. Первый из них Бетти называет «канонem актуальности понимания», причем в данном случае речь идет не об изначальной вписанности произведения в контекст современной культуры, а об осознанной «ревитализации» процесса создания смысло-содержащей формы. То есть интерпретатор в идеале должен пытаться провести «обратный перевод» воплощенной в произведении мысли путем «повторного конструирования» творческого пути автора и «резонансной» актуализации его творческого импульса [4, с. 40-41].

Таким образом, под актуальностью здесь понимается выведение процесса толкования на уровень «собственной жизненной актуальности», когда задача исследователя, интерпретатора, переводчика в работе с теми или иными смысло-содержащими формами состоит в том, чтобы «в рамках собственного опыта (посредством своего рода перемещения) приспособить их к своему собственному духовному горизонту и включить в него – что возможно благодаря тому самому синтезу, который позволяет повторно конструировать и вновь познавать соответствующий предмет» [4, с. 40-41].

Впрочем, стоит отметить, что у Гадамера также присутствует подобный мотив, выражающийся в форме описываемой им фундаментальной внутри- и межкультурной диалогичности как «диалектике предельных вопросов и ответов». Согласно Гадамеру, это есть внутренний принцип взаимодействия культурных эпох, позволяющий им сопричастно присутствовать в горизонте настоящего и сохранять герменевтическую открытость любых произведений человеческого духа [6]. Так что, по большому счету, противоречие в этом пункте меж-

ду Бетти и Гадамером выглядит весьма условным. Да и вообще обыгрывание подобной «актуализации» является довольно характерной чертой для философской мысли XX века (вспомним, к примеру, диалогизм М. М. Бахтина или мамардашвилевский «шаг навстречу» как условие возможности воспроизведения философского акта). Другое дело, что без учета предыдущих принципов толкования она может обретать подчас совершенно причудливые формы реализации.

Второй субъективный принцип именуется итальянским мыслителем как «канон смысловой адекватности» (параллельное обозначение – «канон герменевтического смыслового соответствия») [4, с. 117-121]. Данный принцип базируется на утверждении того, что адекватное воспроизведение творческих интенций автора может осуществить лишь «дух равного уровня». То есть мы фактически имеем здесь дело с «принципом конгениальности», хорошо известным еще со времен Аврелия Августина. Также, согласно Бетти, самой по себе субъективной актуальности воспроизводимого опыта еще недостаточно, если она не подкрепляется максимально нейтральной позицией интерпретатора, к достижению которой должно вести «честное и решительное преодоление собственных предрассудков и воззрений, могущих повредить непредвзятому пониманию» [4, с. 118]. Таким образом, «интерпретатор должен стремиться привести собственную жизненную актуальность к глубочайшему внутреннему согласованию с побуждением, исходящим от объекта» [4, с. 118-119]. В свою очередь, такое побуждение должно запускать у интерпретатора процессы самоанализа, самоосмысления и самокритики, которые исполняют роль постоянных корректирующих факторов и обеспечивают надлежащий уровень объективности толкования. В дополнение к вышесказанному отметим, что герменевтический канон Эмилио Бетти эффективен только в единстве осуществления всех своих принципов. При этом понятно, что описанные требования адекватной реактуализации и точной реконструкции творческого процесса создания произведения составляют своеобразную задачу-максимум, выполнить которую вряд ли возможно. Однако такая невозможность не является для Бетти (и здесь он снова воспроизводит мысль Дильтея) поводом отказаться от притязаний герменевтики быть объективным методологическим основанием гуманитарных наук, совсем наоборот. То, что для Гадамера является поводом отказаться от попыток выстраивания герменевтического ме-

тода по образцу методов строгих наук, для Бетти составляет инспирирующий фактор любого объективного научного поиска, коим для него, без сомнения, должна быть и герменевтика.

Выводы. Таким образом, мы можем констатировать, что современные общеметодологические установки относительно практики перевода не могут не испытывать влияния как ключевых положений философской герменевтики гадамеровского толка, так и постмодернистских философских конструктов. В разных формах и в разной мере тотальность таких теоретических принципов явно или косвенно апеллирует к необходимости достижения в переводе уровня «невывразимого означаемого», некоего «метаязыка», под которым понимается предельное основание любой языковой системы. Однако на практике подобная установка часто инспирирует смещение в сторону определенной формы «переводческого произвола».

Ситуация выглядит таким образом, что этот пресловутый «метаязык» кажется просто эффективным фигуральным обозначением чего-то, что лежит либо в эмоциональной сфере человека, либо принадлежит уровню так называемого «мыслекода» [13]. Можно сказать и по-другому: это есть фигуральное обозначение эмоционально окрашенных фиксаций своих «бытийных условий», своей собственной «онтологии», которые человек творчески воплощает в тех или иных смыслодержущих формах. Поэтому выходит так, что теоретические ориентиры, которые успешно работают в сферах искусства и философии, на прикладном уровне дают сбой. Из этого следует, что современные философско-герменевтические установки применимы лишь в ограниченной форме и только лишь по отношению к переводу текстов особого качества. В свою очередь, методология литературного перевода должна содержать в себе определенные теоретические «предохранители», которые могли бы успешно нейтрализовать негативные последствия чрезмерно свободного отношения к переводческой практике. На наш взгляд, одним из наиболее эффективных «средств ограничения» в данном случае является рассмотренный «четырёхчастный герменевтический канон» Эмилио Бетти, ориентирующий герменевтическую практику (одной из форм которой является деятельность переводчика) на сохранение и адекватное представление в интерпретации исходного авторского смысла.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Р. Барт / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Батай Ж. Внутренний опыт / Ж. Батай / Пер. с франц., послесловие и комментарии С. Л. Фокина. – СПб.: Аxioma, 1997. – 334 с.
3. Беньямин В. Задача переводчика: [Электронный ресурс] / В. Беньямин / Пер. с нем. Е. Павлова. – Режим доступа: <http://kassandron.narod.ru/commentary/11/6ben.htm#0>.

4. Бетти Э. Герменевтика как общая методология наук о духе / Э. Бетти / Пер. с нем. Е. В. Борисов. – М. : Канон+ ; РООИ Реабилитация, 2011. – 144 с.
5. Вдовина И. С. Поль Рикер: феноменолого-герменевтическая методология анализа произведений искусства / И. С. Вдовина // Феноменология искусства : сборник работ. – М. : ИФ РАН, 1996. – С. 140-159.
6. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер / Пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
7. Гадамер Х.-Г. Пути Хайдеггера: исследования позднего творчества / Х.-Г. Гадамер / Пер. с нем. А. В. Лаврухина. – Минск: Про-пилен, 2007. – 240 с.
8. Герменевтика и деконструкция : [сборник работ] : [Электронный ресурс] / Под ред. Штегмайера В., Франка Х., Маркова Б. В. – СПб. : Издательство Б. С. К., 1999. – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/docs/hermeneutics_and_deconstruction.pdf.
9. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль / Пер. с нем. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 336 с.
10. Гуссерль Э. Логические исследования: пролегомены к чистой логике / Э. Гуссерль / Пер. с нем. – Киев : Вентури, 1995. – 256 с.
11. Деррида Ж. Вокруг вавилонских башен : [Электронный ресурс] / Ж. Деррида / Пер. с французского В. Е. Лапицкого. – СПб. : Machina, 2012. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/vokr_vav.php.
12. Деррида Ж. Невоздержанное гегельянство / Ж. Деррида ; [пер. с фр.] // Танатография эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века : сборник работ / Сост., пер., комм. С. Л. Фокина. – СПб. : Мифрил, 1994. – С. 133-173.
13. Пинкер С. Как работает мозг / С. Пинкер / Пер. с англ. О. Ю. Семиной. – М. : Кучково поле, 2017. – 672 с.
14. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – 192 с.
15. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер / Пер. с фр. и вступит. ст. И. С. Вдовиной. – М. : КАНОН-пресс-Ц ; Кучково поле, 2002. – 624 с.
16. Фалев Е. В. Герменевтика Мартина Хайдеггера : монография / Е. В. Фалев. – СПб. : Алетейя, 2008. – 212 с.
17. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер / Пер. с нем. В. В. Бибикина. – Харьков : Фолио, 2003. – 503 с. – (Philosophy).
18. Шпет Г. Г. Внутренняя форма слова: этюды и вариации на темы Гумбольдта / Г. Г. Шпет. – М. : УРСС Эдиториал, 2006. – 216 с.

REFERENCES

1. Barthes, R., 1989. Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika [Selected works: Semiotics. Poetics]. Moscow, Progress, 616 (in Russian).
2. Bataille, G., 1997. Vnutrennij opyt [Inner experience]. SPb., Axioma (in Russian).
3. Benjamin, W. Zadacha perevodchika [The task of the translator]. Access mode: <http://kassandron.narod.ru/commentary/11/6ben.htm#0> (in Russian).
4. Betti, E., 2011. Germenevtika kak obshhaja metodologija nauk o duhe [Hermeneutics as a general methodology of sciences of the spirit]. Moscow, Kanon+; ROOI Reabilitacija (in Russian).
5. Vdovina, I. S., 1996. Pol' Rikjor: fenomenologo-germenevticheskaja metodologija analiza proizvedenij iskusstva [Paul Ricoeur: phenomenological-hermeneutic methodology of analysis of works of art]. Fenomenologija iskusstva. Moscow, IF RAN, 140-159 (in Russian).
6. Gadamer, H.-G., 1988. Istina i metod: osnovy filosofskoj germenevtiki [Truth and method: the basis of philosophical hermeneutics]. Moscow, Progress, 704 (in Russian).
7. Gadamer, H.-G., 2007. Puti Hajdeggera: issledovanija pozdnego tvorchestva [Heidegger's ways: the study of late work]. Minsk, Propilei (in Russian).
8. Stegmayer, V., Frank, H., Markov, B. V. (Eds.), 1999. Germenevtika i dekonstrukcija [Hermeneutics and deconstruction]. SPb., Izdatel'stvo B. S. K. Access mode: http://www.bim-bad.ru/docs/hermeneutics_and_deconstruction.pdf (in Russian).
9. Husserl, E., 1999. Idei k chistoj fenomenologii i fenomenologicheskoj filosofii [Ideas for pure phenomenology and phenomenological philosophy]. Moscow, Dom intellektual'noj knigi (in Russian).
10. Husserl, E., 1995. Logicheskie issledovanija: prolegomeny k chistoj logike [Logical investigations: prolegomena to pure logic]. Kiev, Venturi (in Russian).
11. Derrida, J., 2012. Vokrug vavilonskih bashen [Towers of Babel]. SPb., Machina. Access mode: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/vokr_vav.php (in Russian).
12. Derrida, J., 1994. Nevozderzhannoe gegel'janstvo [Intemperate hegelianism]. Tanatografija jerosa: Zhorzh Bataj i francuzskaja mysl' serediny XX veka. SPb., Mifril, 133-173 (in Russian).
13. Pinker, S., 2017. Kak rabotaet mozg [How the mind works]. Moscow, Kuchkovo pole (in Russian).
14. Potebnja, A.A., 1993. Mysl' i jazyk [Thought and language]. Kiev, SINTO (in Russian).
15. Ricoeur, P., 2002. Konflikt interpretacij. Oчерki o germenevtike [Conflict of interpretations. Essays on hermeneutics]. Moscow, KANON-press-C; Kuchkovo pole (in Russian).
16. Faljov, E.V., 2008. Germenevtika Martina Hajdeggera [Hermeneutics of Martin Heidegger]. SPb., Aletejja (in Russian).
17. Heidegger, M., 2003. Bytie i vremja [Being and time]. Har'kov, Folio (in Russian).
18. Shpet, G.G., 2006. Vnutrennjaja forma slova: jetjudy i variacii na temy Gumbol'dta [Inner form of the word: etudes and variations on the Humboldt's themes]. Moscow, URSS Editorial (in Russian).

Бевз Надежда Викторовна – кандидат философских наук, доцент
Харьковская государственная академия культуры
Адрес: 61057, Харьков, Бурсацкий спуск, 4
E-mail: nadinsunny@outlook.com

Bevz Nadezhda V. – PhD in philosophy, associate professor
Kharkiv state academy of culture
Address: 4, Bursac'kij uzviz, Kharkov, 61057, Ukraine
E-mail: nadinsunny@outlook.com
ORCID 0000-0002-1925-7485

УДК 21.15.47
doi: 10.15421/1717110

Критика ісламськими вченими радикального салафізму

М. В. Несправа

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

Встановлено, що радикальний салафізм викликає значну критику у відомих мусульманських вчених різних мазхабів. Виявлено, що, на думку Равіля Гайнутдіна та Рамадана аль-Буті, салафізм виникає набагато пізніше епохи салафітів, що спростовує претензію представників радикального салафізму на нібито історичну фундованість особливого статусу салафізму в ісламі. Р. Гайнутдін вважає, що салафізм виник не раніше X століття, а аль-Буті аргументує, що це сталося тільки у XIX столітті. З'ясовано, що критика салафітами нововведень у релігії та житті мусульман викликає спротив мусульманських вчених, які вказують, що, по-перше, самі салафіти, тобто перші три покоління мусульман, яких салафіти називають взірцем, припускали можливість певних нововведень, а по-друге, салафізм як такий є нововведенням. Показано, що застосування радикальними салафітами практики такфіру критикується мусульманськими вченими як невідповідне ісламському вченню. Так, Р. Гайнутдін пише, що звинувачувати в невір'ї має Суддя Судного дня, а не салафіти. Виявлено, що, з точки зору Р. Гайнутдіна та аль-Буті, нетерпимість до інакомислячих, яка притаманна представникам радикального салафізму, є деструктивною, адже веде до розколу мусульманської умми та розпалювання конфліктів. Також у статті показано деструктивний характер джихадіського салафізму.

Ключові слова: салафізм; іслам; такфір; мазхаб; радикалізм

Muslim scholars' criticism towards radical Salafism

M. V. Nesprava

Dnipropetrovsk state university of internal affairs, Dnipro, Ukraine

In the twenty-first century Radical Salafism is a serious danger for Muslim countries and Western countries too due to some features of its religious ideas, which lead to extremist actions. Among the critics of radical Salafism there are both Western and Muslim scholars, but the arguments of the latter are not well-known in the West. The benefits of this study are systematization and analysis of prominent Muslim scholars' criticism towards radical Salafism. The study analyzed ideas of such modern Muslim thinkers and researchers as Mohamed Said Ramadan Al-Bouti and Rawil Gaynetdin on radical Salafism. The research argued that the Muslim scholars criticize, first of all, the following four features of radical Salafism. The first of them is Salafi movement's claim for existence of historical basis of their words about the special status of Salafism in Islam as the only defender of initial purity of Islam. The second one is radical Salafism's criticism towards innovations in the religion and life of Muslims. The third feature is radical Salafism's practice of takfir (accusation of unbelief). The fourth one is radical Salafists' intolerance of people with other opinions on religion and life. The study showed that the Muslim scholars have thought that Salafism occurred much later than the Salaf era. Rawil Gainutdin believes this occurred in the tenth century, and Mohamed Said Ramadan Al-Bouti argues that it happened only in the nineteenth century. Moreover, Al-Bouti emphasizes that, firstly, the salafs assumed the possibility of certain innovations and, secondly, Salafism is one of the nineteenth century innovations. Also Rawil Gainutdin indicated that the Judge of the Judgment Day is the one person who can declare a takfir. Consequently, radical salafists' practice of takfir is a violation of Islam law. The Muslim scholars point out that radical Salafism's position is harmful to Muslim Ummah, because it leads to numerous conflicts. For example, Mohamed Said Ramadan Al-Bouti explains that radical salafists split Muslim community and cause tension among Muslims. He analyzed numerous facts of such a destructive action of radical Salafism towards religious, social and personal life of Muslims. Moreover, the article shows the destructive nature of Jihadist Salafism.

Keywords: salafism; islam; takfir; mazhab; radicalism

Цитування даної статті: Несправа М. В. Критика ісламськими вченими радикального салафізму / М. В. Несправа // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 31-36. doi: 10.15421/1717110

Citation of this article: Nesprava, M. V., 2017. Krytyka islams'kymy vchenymy radykal'noho salafizmu [Muslim scholars' criticism towards radical Salafism]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 31-36. doi: 10.15421/1717110 (in Ukrainian).

Received: 23.06.2017

Accepted: 20.07.2017

Критика исламскими учеными радикального салафизма

Н. В. Несправа

Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Днепр, Украина

Установлено, что радикальный салафизм вызывает значительную критику у известных мусульманских ученых различных мазхабов. Выявлено, что, по мнению Равиля Гайнутдина и Рамадана аль-Бути, салафизм возникает гораздо позднее эпохи салафов, что опровергает претензию представителей радикального салафизма на будто бы историческую фундированность особого статуса салафизма в исламе. Р. Гайнутдин считает, что салафизм возник не раньше X столетия, а аль-Бути аргументирует, что это произошло только в XIX столетии. Выяснено, что критика салафитами незаконных нововведений в религии и жизни мусульман вызывает сопротивление мусульманских ученых, которые указывают, что, во-первых, сами салафы, то есть первые три поколения мусульман, которых салафиты считают образцом, допускали возможность некоторых нововведений, а во-вторых, салафизм так таковой является нововведением. Показано, что применение радикальными салафитами практики такфира критикуется мусульманскими учеными как несоответствующее исламскому учению. Так, Р. Гайнутдин пишет, что обвинять в неверии должен Судья Судного дня, а не салафиты. Выявлено, что, с точки зрения Р. Гайнутдина и аль-Бути, нетерпимость к инакомыслящим, которая свойственна представителям радикального салафизма, является деструктивной, поскольку ведет к расколу мусульманской уммы и разжиганию конфликтов. Также в статье показан деструктивный характер джихадистского салафизма.

Ключевые слова: салафизм; ислам; такфир; мазхаб; радикализм

Постановка проблеми. Радикальні різновиди салафізму, на думку дослідників, становлять собою значну небезпеку для мусульманських країн та держав Заходу через особливості свого вчення, що приводять до екстремістських дій та закликів. Серед критиків радикального салафізму є й західні, і мусульманські дослідники, однак аргументи останніх на Заході маловідомі, що й забезпечує актуальність даної статті, в якій ми систематизували критику радикального салафізму з боку двох відомих мусульманських вчених – Рамадана аль-Буті та Равіля Гайнутдіна.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед дослідників мусульманської критики радикальних проявів салафізму можна відзначити таких авторів, як Г. Лаузире [11], Р. Мейджер [10], І. Добаєв [6], Аль Хатіб Ібрагім Ясін [1], Амар Канах [7], З. Х. Хайбулаєв [9] тощо. Втім, нам не зустрічалися роботи, в яких систематизувалася б дана критика та наводилися позиції представників різних мусульманських мазхабів, тобто шаріатських шкіл права в ісламі.

Мета дослідження – виокремити і систематизувати аргументи проти радикального салафізму, які висловлені представником шафіїтського мазхабу аль-Буті та представником ханафітського мазхабу Р. Гайнутдіна.

Виклад основного матеріалу. Якщо західні дослідники вказують на те, що радикальні напрямки салафістського руху надають ідеологічну базу для міжнародного тероризму та піддають небезпеці громадян західних країн, ісламські вчені провадять критику у дещо іншому напрямку. Вони вказують на те, що радикальні напрямки салафізму погрожують єдності мусульманської умми, сіють смуту та конфлікти серед мусульман. Про це пишуть аль-Буті та Равіль Гайнутдін.

Варто зазначити, що шейх Мухаммад Саїд Рамадан аль-Буті - автор більш ніж тридцяти книг з питань мусульманського богослов'я, філософії, права, був деканом шаріатського факультету Да-

маського університету до своєї смерті у 2013 році в мечеті від бомби терориста-смертника. Муфтії шейх Равіль Гайнутдін є професором Московського ісламського університету, він автор багатьох робіт з мусульманського богослов'я, мусульманської догматики та права.

У цій статті піде мова про критику чотирьох положень радикального салафізму. Перше положення полягає у претензії салафізму на первинність в ісламі, на особливий історичний статус, який нібито надає йому право виносити непогрішимі вироки від усього «чистого ісламу» як такого. Друге положення стосується підходу салафізму щодо проблеми бід'ат, тобто незаконних нововведень. Третє положення – це практика такфіру (звинувачення у невір'ї), яка є поширеною з боку салафітів. По-четверте, це непримиренність радикальних салафітів щодо тих, хто має інші погляди на віру та релігію.

Починаючи наш розгляд з розгляду питання претензій радикального салафізму на особливий історичний статус їхнього вчення, вкажемо на два наявні факти. Перший з них полягає в тому, що в ісламі є особливе ставлення до перших трьох поколінь мусульман, яких називають «салафі» (праведні попередники). Це особливе ставлення засноване на словах Мухаммада: «Краці люди – моє покоління, потім – ті, що прийдуть їм на зміну, а потім – ті, хто прийдуть на зміну і цим. Але після цього з'являться такі, які будуть безсовісно кидатися свідцтвами і клятвеними запевненнями направо і наліво» [8, с. 7]. Другий факт полягає в тому, що в сучасному ісламі є люди, які називають себе салафітами, кажучи про відхід мусульман від зразків поведінки служіння Аллаху (зразком називають життя салафів) та необхідність повернути іслам до первинних настанов. Щодо природи зв'язку між цими двома фактами є різні теорії, передусім важливі спроби історичного пояснення походження руху салафітів.

Наприклад, Равіль Гайнутдін пропонує наступ-

ну версію. Після падіння Багдадського халіфату (нагадаємо, Аббасидський або Багдадський халіфат існував з 750 по 945 і з 1124 по 1258 р.) рівень богословських знань в ісламському світі різко знизився. Багато вчених присвятили себе не вільному заняттю науками, не неупередженому тлумаченню Корану і Сунни, а підгонці тлумачень під інтереси правителів-диктаторів. Серед простого народу у цей період віра почала включати в себе велику кількість містичних забобонів. Реакцією активних мусульман на це стала поява салафізму. Відразу салафізм виникає у двох формах. Перша – це спокійна, орієнтована на ісламську науку форма - це «примітивна, вульгарна редакція, що відкидає не тільки магію та ідолопоклонство, але і все багатство ісламської думки, досягнення минулих віків». Причому у «вульгарної» форми салафізму, за словами Гайнутдіна, з'явилася ще радикальна гілка - так званий «джихадізм», адепти якого вимагають вести перманентну війну ніби для поширення ісламу. Неточною назвою цієї гілки є невдалий термін «ваххабізм». Характерною ознакою радикального салафізму є сприйняття релігії виключно крізь призму обов'язкових зовнішніх обрядів, що «породжує релігійний фундаменталізм в його найпримітивнішій, агресивній «чорно-білій» формі» [3, с. 506-507]. Це версія появи салафізму, яку пропонує шейх Равіль Гайнутдін.

Шейх аль-Буті пропонує версію, яка вказує на ще більш сучасний характер салафізму. За його даними, вперше термін «салафізм» виник в Єгипті у другій половині XIX століття в рамках руху з релігійної реформи, який очолили Джамаліддін аль-Афгані та Мухаммад Абдо. Цей рух був реакцією на колонізацію Британією та поширення суфізму. В якості назви даної реформістської течії закріпився термін «салафія», під яким спочатку розуміли відмову від чужих ісламу релігійних нашарувань, таких як незаконні нововведення, забобони, а також від «безпробудного сну під шатрами самоізоляції і відставання від ходу життя». Малося на увазі, що мусульмани повинні повернутися до того ісламу та способу життя, яким їх знали салафі. У цей період на Аравійському півострові вже отримав поширення рух послідовників Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба ат-Тамімі. У ідей «ваххабітів» в Аравії та закликів до реформування релігії в Єгипті була спільна складова, яка виражалася у непримирній боротьбі з незаконними нововведеннями та поширенням суфійських уявлень. В результаті слова «салаф» та «салафія» почали часто використовуватися і в Аравії. Салафіти почали вести активну пропаганду терміну «салафізм» з метою переконати людей у тому, що їхні ідеї уходять своїми коренями до салатів - перших трьох поколінь мусульман [8, с. 118-120]. Таку версію походження руху салафітів пропонує аль-Буті.

Як бачимо, і в версії Р. Гайнутдіна, і в версії

аль-Буті не йдеться про те, що історія розвитку ісламу закріплює за салафітами право єдино правильного тлумачення мусульманських норм, на яке претендує салафізм. Дані ісламські вчені вказують, що рух салафітів виник в якості протидії поширенню нововведенням в ісламі, однак він сам не був якоюсь початковою формою ісламського віровчення. Як наголошує аль-Буті, ані в Корані, ані в Сунні не йдеться про салафітів, сподвижники Мухаммада не створювали якоїсь групи, що називалася салафітами тощо.

Далі переходимо до розгляду другого пункту критики вчення радикальних напрямків салафізму з боку ісламських вчених. Як відомо, салафіти багато уваги приділяють тому, щоб у інших мусульман шукати та знаходити численні бід'ат, тобто незаконні нововведення.

Якщо ми проаналізуємо внутрішню мусульманську критику вчення радикального салафізму про бід'ат, то легко побачити, що ця критика є свого роду захистом, контраргументами проти нападів з боку салафістських пуритів.

Салафіти звинувачують інших мусульман у запровадженні нововведень у релігію та спосіб життя, а звинувачені у відповідь кажуть, що по-перше, ті самі праведні предки, на яких посилаються салафіти, самі дещо змінювали у своїх ідеях та способі життя, а по-друге, сам салафізм є ніщо інше як бід'ат, нововведення. Розглянемо цю систему критики на прикладі вчення аль-Буті.

По-перше, доктор Рамадан аль-Буті зазначає, що «славні попередники», на яких посилаються салафіти, не уникали нововведень щодо того, чого вони трималися раніше. Він наводить десятки прикладів того, що самі сахаби (тобто безпосередні сподвижники Мухаммада) «не застигли як камінь на букві висловлених ними ж суджень, не стали наполягати на дотриманні певного способу дій, не надавали їм характеру твердих засад і не зберігали фанатичної вірності їм» [8, с. 12]. Наприклад, він каже про те, що хоча стіни своєї власної мечеті Мухаммад побудував з цегли, дах її зробив з гілок фінікових пальм, а підлогу залишив з піску. Коли керувати Халіфатом почав Усман, то мечеть була відразу перебудована з використанням каменю та гіпсу. Далі, якщо в Мецці сахаби не надавали ніякого значення письмовій грамоті, то після переселення в Медину, Мухаммад наймав жінок та язичників для навчання грамоті своїх сподвижників. Ще приклад - якщо в Мецці більшість прихильників Мухаммада не були знайомі з тим одягом, який кроють з деталей, однак у Медині вони почали вдягатися у скроєний одяг.

Аль-Буті наводить чотири причини того, що перші три покоління послідовників Мухаммада не могли не задавати собі нових запитань щодо свого вчення та давати на ці запитання відповіді, які не були безпосередньо висловлені Мухаммадом. Перша причина - грандіозне розширення кордо-

нів ісламської держави, яке мало місце під час життя перших трьох поколінь мусульман, друга – прийняття ісламу величезною кількістю віруючих інших релігій, третя – те, що іслам приймали мешканці країн з дуже відмінними національними особливостями, четверта – поширення різних різновидів ересі. Аль-Буті пише: «Опинившись у нових незнайомих землях, зустрічаючись з традиціями, відмінними від знайомих їм, зіткнувшись з абсолютно неочікуваними проблемами, досвіду вирішення яких у них ніколи до цього не було, вони виявилися змушеними відкрити закриті до цього часу двері особистої думки у сфері релігійних суджень. Вони були змушені керуватися судженнями, не дивлячись на те, що раніше подібний підхід ними виключався» [8, с. 19-20].

Аргументувавши, що самі салафіти, на яких посилаються салафіти в якості зразка непорушності раз і назавжди встановлених правил, допускали нововведення, аль-Буті переходить до другого моменту своєї критики, вказуючи, що салафізм як такий – це і є бід'ат, тобто нововведення.

За його словами салафізм – «це розроблена пізніше система, законність якої не підтримана жодним розпорядженням Аллаха» [8, с. 114]. З точки зору аль-Буті, салафіти взяли на озброєння ті релігійні погляди, які відповідали їхнім власним уявленням, а потім наділили їх рангом «справжньої» релігії та статусом таких аргументів, які переконливо доводять неправоту будь-кого, чия думка відмінна від їхньої власної. Рамадан аль-Буті пише: «Салафітський мазхаб був сконструйований окремими людьми під впливом їх особистих схильностей та упередженості у поглядах, після чого вони заявили, що будівля, зведена ними з цеглин, зібраних ними за власними схильностями поглядів, є єдиною будівлею, що вбирає під свій дах ісламське суспільство, що рухається під керівництвом Писання та Сунни. Що ж це таке, якщо не найвідвертіше свавілля, якому немає обґрунтування ані в Писанні, ані в Сунні, прецеденту якому не було в жодному з віків? Ганебне явище перекроювання споконвічного віроуставу Аллаха! Якщо ж все це не є викривленням-нововведенням, яке принесене в релігію, то що ж тоді вважати бід'ат?» [8, с. 123].

Третім концептуальним моментом критики ісламськими вченими радикального салафізму є практика такфіру, тобто звинувачення в невір'ї, яку часто застосовують прихильники даної течії. Ті мусульмани, які є представниками поміркованих напрямів ісламу, вважають, що практика такфіру є самоуправством, адже лише Суддя Судного дня може знати хто був насправді віруючим, а хто – ні.

Так, шейх Р. Гайнутдін зазначає: «На жаль, є ті, хто, не боячись гніву Всевишнього Аллаха, виносять мусульманину звинувачення в невір'ї (такфір), тим самим беручи на себе роль Судді Дня відплати, тобто Господаря Судного дня» [5,

с. 632]. Гайнутдін пропонує звернутися до вчення засновника ханіфітського мазхабу Абу Ханіфи, який проводив чітку лінію між такими поняттями, як «віра» та «діяння». В силу цього розмежування факт гріха як такий не може вважатися підставою для визнання людини невірною. [5, с. 633]. Абу Ханіфа забороняв сумніватися в істинності віри будь-якої людини, яка своїм язиком доводить віру в Аллаха [5, с. 633].

Гайнутдін закликає «викорчувати» з внутрішнього мусульманського життя практику такфіру [5, с. 635]. В якості альтернативи він пропонує принцип ірджа. Арабський термін «ірджа» походить від двох значень – «відкладати» та «сподіватися». Принцип ірджа стосується до званих великогрішників, судження про істинність віри яких слідувало відкладати на Суд Аллаха, одночасно сподіваючись на Боже милосердя стосовно них [5, с. 631]. У Абу Ханіфи є такі слова стосовно цього принципу: «Я вважаю, що для малогрішника надій на спасіння більше, ніж для великогрішника. І порівняти це можна з двома мужами. Один опинився у морі, інший – у маленькій річці. За обох я боюся, щоб вони не втопилися; сподіваюся, що обидва вони врятуються ... домірно їх діянням» [5, с. 634].

Р. Гайнутдін пропонує використовувати ідею ірджа не тільки щодо тих мусульман, дії яких викликають сумніви у тому, що їх віра слабка або неправильна, але і при побудові стосунків мусульман з представниками інших конфесій [5, с. 635]. Це свого роду мусульманська альтернатива запропонованої Західним світом ідеї міжконфесійного діалогу. Ця альтернатива полягає в тому, щоб не проголошувати такфір стосовно всіх, з думкою яких незгодний, а залишити справу вирішення хто є віруючим, а хто невірним для Судді Судного дня і сподіватися, при цьому, що врятуватися зможуть якомога більше людей. Звісно, така думка є протилежною позиції радикальних салафітів, котрі проголошують такфір тим, чиї ідеї та справи розходяться з салафітськими переконаннями.

Четвертий момент критики радикального салафізму з боку ісламських вчених стосується тієї нетерпимості, яка притаманна прихильникам цього напрямку щодо інакомислячих.

Так, Р. Гайнутдін наполягає на тому, що іслам вимагає від своїх послідовників проявляти терпимість і терпіння у стосунках з іншими людьми, не доводити спори до розриву та протистояння [2, с. 195]. Він пише, що згідно зі вченням Мухаммада, «іслам – релігія середини, яка не приймає крайнощів» [4, с. 531]. Ідея джихаду, яку використовують радикальні салафіти, витлумачена ними неправильно – зазначають прихильники поміркованих течій в ісламі. Джихад не є заклик до терору – говорить Гайнутдін [4, с. 535].

Аль-Буті констатує, що «салафізм побудував своє буття виключно на розмежуванні мусульман на два табори» [8, с. 116]. Він пояснює, що край-

ня нетерпимість до інакомислячих, яка притаманна для радикальних салафітів, пов'язана з тим, що вони оголосили себе тими єдиними, хто знаходиться під Божим керівництвом. Аль-Буті пояснює, що ті, хто претендує на абсолютну непогрішимість власної думки та зараховує осіб, котрі мають іншу думку, до числа спотворювачів віри, розколюють єдину спільність мусульман, нагнітають напруженість у середовищі ісламських спільнот та взаємну ненависть [8, с. 121]. Він перераховує численні факти такої деструктивної дії радикального салафізму на релігійне, суспільне та особисте життя віруючих.

Рамадан аль-Буті переконаний, що радикальний салафізм посіяв смуту серед мусульман та продукує різнопланові заворушення: «Не залишилось жодного міста і селища, яких не зачепила ця зараза, і як наслідок, всі ми опинилися у з'ясуванні стосунків одне з одним, гострій ворожості та розмежуванні» [8, с. 124].

Аль-Буті наголошує, що салафізм потрапив на далекі від традиційних мусульманських країн землі і що й там він проводить свою деструктивну справу: «Кожного разу, коли до мого слуху доносилися добрі вісті про відродження ісламу на далеких від арабського світу територіях Європи, Америки та Азії, це пробуджувало в мені надію та радість. Одночасно з цим я узнавав, що страшна біда та смути, які несе салафізм, вже встигли прийти на нові для ісламу простори, і радість, змішана з болем, супроводжувалась занепадом духу» [8, с. 124].

Висновки. На підставі вищезазначеного ми прийшли до таких висновків. Критику мусульманських вчених привертають передусім чотири особливості ідей представників радикального салафізму. Перша особливість - це твердження про нібито історичну фундованість особливого статусу салафізму в ісламі. Друга особливість - це критика салафітами незаконних нововведень у релігії та житті мусульман. Третя - це практикування радикальними салафітами такфіру (звинувачення у невір'ї). Четверта - це непримиримість радикальних салафітів щодо тих, хто має інші погляди на віру та релігію.

В якості критики першої з вищезазначених особливостей ідей салафітів мусульманські вчені зазначають, що такі претензії не мають історичного підґрунтя, а є видаванням бажаного за дійсне.

Щодо другої з вищезазначених особливостей мусульманські вчені наголошують, що, по-перше, самі салафіти припускали можливість певних нововведень, а по-друге, салафізм як такий є нововведенням. Стосовно третьої з вищезазначених особливостей ідей салафітів критики вказують, що обґрунтовано оголосити такфір у відношенні якоїсь людини може Суддя Судного дня, а не представники радикального салафізму.

Щодо четвертого пункту з вищезазначених особливостей вчення салафітів мусульманські критики зазначають, що позиція радикальних салафітів не обґрунтована мусульманським вченням та несе шкоду уммі, вносячи в неї смути та розпалюючи численні конфлікти.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аль Хатиб, И. Я. Салафитский радикализм и трансформация идейных доктрин в суннитском исламе : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. филос. наук : спец. «Религиоведение, философская антропология, и философия культуры» [Текст] / Аль Хатиб Ибрагим Ясин. - Махачкала, 2003. - 18 с.
2. Гайнутдин, Р. Ислам – религия мира [Текст] / Р. Гайнутдин // Ислам: Ответ на вызовы времени: выступления, статьи, интервью, документы. - М. : Эксмо, 2011. - С. 194-203.
3. Гайнутдин, Р. Умеренность – курс воспитания мусульманской молодежи [Текст] / Р. Гайнутдин // Ислам: Ответ на вызовы времени: выступления, статьи, интервью, документы. - М. : Эксмо, 2011. - С. 500-512.
4. Гайнутдин, Р. Умеренный ислам – важнейший путь профилактики экстремизма [Текст] / Р. Гайнутдин // Ислам: Ответ на вызовы времени: выступления, статьи, интервью, документы. - М. : Эксмо, 2011. - С. 523-538.
5. Гайнутдин, Р. Учение Абу Ханифы как залог толерантности в современном многоконфессиональном обществе [Текст] / Р. Гайнутдин // Ислам: Ответ на вызовы времени: выступления, статьи, интервью, документы. - М. : Эксмо, 2011. - С. 628-638.
6. Добаев, И. П. Исламский радикализм : Сущность, идеология, политическая практика: автореф. дис. на соискание науч. степ. доктора филос. наук : спец. «Социальная философия» [Текст] / И. П. Добаев. - Ростов-на-Дону, 2003. - 30 с.
7. Канах, А. Джихадийский салафізм як нове явище у міжнародній політиці [Текст] / А. Канах // Українське релігієзнавство. - 2013. - № 68. - С. 109 - 117.
8. Рамадан, А.-Б. Салафия [Текст] / Рамадан аль-Бути. - Бухара: Ансар, 2008. - 300 с.
9. Хайбулаев, З. Х. Ваххабизм в исламе : Истоки и современность : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. филос. наук : спец. «Религиоведение, философская антропология, и философия культуры» [Текст] / З. Х. Хайбулаев. - Махачкала, 2001. - 18 с.
10. Global Salafism: Islam's New Religious Movement [Text] / Ed. By R. Meijer. - Oxford: Oxford University Press, 2014. - 463 p.
11. Lauzière, H. The Making of Salafism: Islamic Reform in the Twentieth Century [Text] / H. Lauzière. - New York: Columbia University Press, 2015. - 320 p.

REFERENCES

1. Al' Hatib Ibragim Jasin, 2003. Salafitskij radikalizm i transformacija idejnyh doktrin v sunnitskom islame : avtoref. dis. na soiskanie nauch. step. kand. filos. nauk : spec. «Religiovedenie, filosofskaja antropologija, i filosofija kul'tury» [Salafi radicalism and transformation of ideological doctrines in Sunni Islam]. Mahachkala (in Russian).
2. Gaynetdin, R., 2011. Islam – religija mira [Islam is the religion of peace]. Islam: Otvet na vyzovy vremeni: vystuplenija, stat'i, interv'ju, dokumenty. Moscow, Jeksmo, 194-203 (in Russian).
3. Gaynetdin, R., 2011. Umerennost' – kurs vospitanija musul'manskoj molodjozhi [Moderation - a course of education of Muslim youth]. Islam: Otvet na vyzovy vremeni: vystuplenija, stat'i, interv'ju, dokumenty. Moscow, Jeksmo, 500-512 (in Russian).
4. Gaynetdin, R., 2011. Umerennyj islam – vazhnejshij put' profilaktiki jekstremizma [Moderate Islam is the most important way of preventing extremism]. Islam: Otvet na vyzovy vremeni: vystuplenija, stat'i, interv'ju, dokumenty. Moscow, Jeksmo, 523-538 (in Russian).
5. Gaynetdin, R., 2011. Uchenie Abu Hanify kak zalog tolerantnosti v sovremennom mnogokonfessional'nom obshhestve [The Teaching of Abu Hanifa as a Pledge of Tolerance in a Modern Multiconfessional Society]. Islam: Otvet na vyzovy vremeni: vystuplenija, stat'i, interv'ju, dokumenty. Moscow, Jeksmo, 628-638 (in Russian).
6. Dobaev, I. P., 2003. Islamskij radikalizm : Sushhnost', ideologija, politicheskaja praktika [Islamic radicalism: Essence, ideology, political practice]: avtoref. dis. na soiskanie nauch. step. doktora filos. nauk : spec. «Social'naja filosofija». Rostov-na-Donu (in Russian).
7. Kanah, A., 2013. Dzhihadijs'kij salafizm jak nove javishhe u mizhnarodnij politici [Jihadist Salafism is a new phenomenon in international politics]. Ukraïns'ke religieznavstvo 68: 109 -117 (in Ukrainian).
8. Ramadan Al-Bouti, 2008. Salafija [Salafia]. Ansar (in Russian).
9. Hajbulaev, Z. H., 2001. Vahhabizm v islame : Istoki i sovremennost' [Wahhabism in Islam: Origins and the Present]: avtoref. dis. na soiskanie nauch. step. kand. filos. nauk : spec. «Religiovedenie, filosofskaja antropologija, i filosofija kul'tury». Mahachkala (in Russian).
10. Global Salafism: Islam's New Religious Movement, 2014. Ed. R. Meijer. Oxford University Press (in English).
11. Lauzière, H., 2015. The Making of Salafism: Islamic Reform in the Twentieth Century. – Columbia University Press (in English).

***Несправа Микола Вікторович** - кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Адреса: 49005, Дніпро, пр. Гагаріна, 26
E-mail: n.nesprava@gmail.com*

***Nesprava Mykola V.** – PhD in philosophy, associate professor
Dnipropetrovsk state university of internal affairs
Address: 26, Gagarin Av., Dnipro, 49005, Ukraine
E-mail: n.nesprava@gmail.com
ORCID 0000-0003-0415-1837*

УДК 37. 013

doi: 10.15421/1717111

Особливості трансформації освіти в епоху глобалізації

І. Г. Коляда

*Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, Дніпро, Україна*

У статті аналізуються проблеми трансформації освіти в умовах глобалізації. Автор акцентує увагу на тому, що глобалізація, як об'єктивний процес зрощення національних економік, культур, соціальних систем, відбувається на фоні інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Наголошено на тому, що розглядати процеси трансформації освіти неможливо поза даним контекстом. В ході дослідження з'ясовано, що основними причинами трансформації освіти виступають цивілізаційні зміни, соціально-економічні процеси у глобалізованого суспільства, стрімкий розвиток інформаційних технологій, наслідком чого є формування відкритого освітнього простору.

Охарактеризовано основні напрямки освітньої трансформації з огляду на ефекти та ризики, що їх супроводжують. Встановлено, що на сучасному етапі глобалізації основними тенденціями змін виступають процеси диверсифікації, соціалізації та демократизації освіти.

Описуючи особливості змін, авторкою наголошено, що глобалізаційні процеси знаходять відображення як у змісті освітнього процесу, так і у формах його організації. Відбувається формування глобальної освітньої моделі, яка сама може виступати критерієм глобалізації.

Ключові слова: глобалізація; трансформація освіти; відкрита освіта; освіта впродовж життя; відкритий освітній простір; інформаційне суспільство; інформаційно-комунікаційні технології; глобалізація освіти

Features of the transformation of education in the era of globalization

I. G. Kolyada

Dnepropetrovsk regional institute of a postgraduate pedagogical education, Dnipro, Ukraine

In her article the author analyzes the problems of transformation of education in the context of globalization. The author focuses on the fact that globalization as an objective process of integration of national economies, cultures, social systems occurs against the background of intensive development of information and communication technologies. It is noted that it is impossible to consider the processes of transformation of education beyond this context. In the course of the study it is determined that the main causes of transformation of education are civilizational changes and socio-economic processes in a globalizing society, and rapid development of information technologies, the latter two being the result of formation of open educational space.

The main directions of educational transformation have been characterized, taking into consideration the effects and risks that accompany them. It is determined that at the present stage of globalization the main trends of changes are the processes of diversification, socialization, and democratization of education.

Describing the peculiarities of changes the author has noted that the globalization processes are reflected both in the content of educational process and in the forms of its organization. The formation of the global educational model is taking place, which can act itself as a criterion of globalization.

Keywords: globalization; transformation of education; open education; lifelong education; open educational space; information society; information and communication technologies; globalization of education

Особенности трансформации образования в эпоху глобализации

И. Г. Коляда

Днепропетровский региональный институт последипломного педагогического образования, Днепр, Украина

В статье анализируются проблемы трансформации образования в условиях глобализации. Автором акцентируется внимание на том, что глобализация, как объективный процесс срастания национальных экономик, культур, социальных систем, происходит на фоне интенсивного развития информационно-коммуникационных технологий. Отмечено, что рассматривать процессы трансформации образования невозможно вне данного контекста. В ходе исследования установлено, что основными причинами трансформации образования выступают цивилизационные изменения, социально-экономические процессы в глобализирующемся обществе, стремительное развитие информационных технологий, следствием чего является формирование открытого образовательного пространства.

Цитування даної статті: Коляда І. Г. Особливості трансформації освіти в епоху глобалізації / І. Г. Коляда // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 37-42. doi: 10.15421/1717111

Citation of this article: Kolyada, I. G., 2017. Osoblyvosti transformatsiyi osvity v epokhu hlobalizatsiyi [Features of the transformation of education in the era of globalization]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 37-42. doi: 10.15421/1717111 (in Ukrainian).

Received: 24.06.2017**Accepted:** 21.07.2017

Охарактеризованы основные направления образовательной трансформации, учитывая эффекты и риски, которые их сопровождают. Установлено, что на современном этапе глобализации основными тенденциями изменений выступают процессы диверсификации, социализации и демократизации образования.

Описывая особенности изменений, автором отмечено, что глобализационные процессы находят отражение как в содержании образовательного процесса, так и в формах его организации. Происходит формирование глобальной образовательной модели, которая сама может выступать критерием глобализации.

Ключевые слова: глобализация; трансформация образования; открытое образование; образование в течение жизни; открытое образовательное пространство; информационное общество; информационно-коммуникационные технологии; глобализация образования

Постановка проблеми. Починаючи з кінця ХХ століття, людство опинилося в епіцентрі кардинальних глобальних змін, які торкнулися майже усіх сфер суспільного життя: політичної, соціально-економічної, духовної та інших. На місці усталеного світового порядку з'являються транснаціональні економічні структури, створюються глобальні фінансові та торговельні мережі, відбувається тотальна масовізація та уніфікація культури. Глобалізація виступає як об'єктивний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини і навколишнього середовища [9, с.15]. Все це відбувається на фоні інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Тому більшість дослідників розглядають глобалізацію як об'єктивний процес, що відбувається за умови інформаційної революції. Впровадження інформаційних технологій в усі сфери діяльності людини змінює саму людину та її світосприйняття, формує нову культуру інформаційного суспільства. В свою чергу, ці процеси дали поштовх трансформації освіти, бо саме освітня сфера формує нове покоління майбутнього глобалізованого суспільства. На фоні сучасного розвитку людство потребує змін у сфері освітньої галузі, розробки нових стратегій розвитку освіти. Ця проблема, безперечно, не може бути вирішена в межах однієї наукової дисципліни, оскільки глобалізаційні зрушення і зміни стосуються всіх ланок як суспільного життя, так і усіх галузей науки. Тому філософія не може стояти осторонь від цього питання. Отже, актуальною є спроба здійснення філософської рефлексії особливостей розвитку освіти в епоху глобалізації та її здатності впливати на процеси глобалізації, формуючи нову освітню політику.

Аналіз досліджень та публікацій. Інформаційне суспільство як особливу характеристику постіндустріального суспільства досліджували Н.Луман, Є.Тоффлер, М.Маклюен [10,18,12]. Розвиток високотехнологічних інформаційних мереж вони розглядали як основну умову формування інформаційного суспільства. М.Маклюен висунув теорію, згідно з якою всі засоби передачі інформації і взагалі всі засоби спілкування та комунікації є вирішальним фактором розвитку суспільства, а становлення глобальної спільноти представив у

вигляді «глобального села» [12]. Н.Луман, визнаючи прогрес технологій каталізатором розвитку інформаційного суспільства, розглядає саме суспільство не як сукупність індивідів, а як сукупність комунікацій між ними [10].

Глобалізація як об'єктивний процес історичного розвитку представлена в працях Є. Гідденса, М. Квека. Є. Гідденс констатує факт розвитку сучасного світу, як неконтрольований процес, що вислизає з рук [4]. Щодо наслідків глобалізації, то вона, за словами М. Квека, творить багатовимірне, поліцентричне, умовне суспільство [8, с. 279].

Теоретичні основи глобальної освіти в центрі уваги У. Бека, К. Коліна, П. Скотта [1, 6, 16]. Глобалізація, за П. Скоттом, робить особливо актуальним завдання поширення національних культур, сприяє стандартизації навчання (під впливом сучасних інформаційних технологій і появи глобальних мереж) [16, с. 3]. У. Бек називає однією з великих політичних відповідей на глобалізацію створення і вдосконалення суспільства освіти і знань [1, с. 238].

Проблеми взаємозв'язку глобалізації та освіти є предметом досліджень багатьох українських науковців. Теоретико-методологічне обґрунтування розвитку системи освіти України під впливом глобалізаційних процесів здійснюють В. Г. Кремень, В. О. Огнев'юк [7, 14]. Динаміку освітніх процесів у сучасному філософському дискурсі досліджують Н. Касярум, В. Михайлович, Н. Скотна [5, 13, 17].

Мета дослідження: розглянути причини трансформації освіти в контексті сучасних процесів глобалізації, виявити основні тенденції процесів освітньої трансформації.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні процеси стали одним із тих чинників, які зумовили трансформацію класичної системи освіти. Серед причин трансформації освіти – цивілізаційні зміни, що породжуються еволюційним розвитком людства. Є. Тоффлер наголошує, що інформація набуває найбільшої цінності, ніж коли-небудь, як «важлива сировина цивілізації Третньої хвилі», і нова цивілізація перебуває систему освіти та наукових досліджень [18, с. 180].

Збагнути процеси трансформації освіти неможливо поза контекстом трансформаційних процесів економіки, суспільства, держави, спричинених глобалізацією. Людство на шляху до епохи економіки знань перетворює освіту на вирішаль-

ний фактор свого розвитку. Під впливом глобалізаційних процесів на виробництво, що стає дедалі високотехнологічним та наукомістким, посилюється роль знань, інтенсивність їх набуття та використання в реальному житті.

Констатуючи потребу кардинальних змін в освіті, В. Кремень пов'язує їх зі «вступом людства на перетині тисячоліть до нового типу цивілізації, опануванням нового способу мислення й різноманітним прогресу» [7, с.8]. Сучасна цивілізація вступила в новий тип прогресу – інноваційний, що характеризується високою динамікою змін знань, інформації та технологій. Настав час, коли знання оновлюються швидше, ніж відбувається зміна поколінь.

Постійно змінюване середовище є характерною рисою сучасного життя людини і суспільства. Людина має вчитися жити в нових умовах, професійно діяти та адаптуватися до змін впродовж усього життя. Знання стають методологічною основою життя та діяльності людини: необхідно вчитися не тільки творчо засвоювати знання, а й використовувати їх у практичній діяльності. Саме такий підхід в освіті забезпечить перехід до економіки та суспільства, заснованих на знаннях. Знання, за словами М. Квека, змінюють свою конфігурацію [8, с.271].

Цивілізаційні виклики зумовили перехід суспільства від класичної стандартної освіти до освіти впродовж життя. Це задекларовано в документах ЮНЕСКО, де освіта визначається як безперервний процес формування особистості та виховання людини від її народження до кінця життя [3]. Перехід до безперервної освіти – одна з найважливіших загальноосвітніх тенденцій. Він передбачає систему освіти, яка задовольняє потреби самореалізації людини впродовж життя і дає можливість відповідати на виклики сучасного світу, що стрімко змінюється.

Одним із важливих факторів змін в освіті виступають також соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Саме вони формують нові умови світового ринку праці та визначають потреби і запити суспільства на освітні послуги. Глобалізаційні процеси об'єднують економічну, політичну та культурну сфери, зближують економічний розвиток країн, формують єдиний світовий ринок праці, товарів та послуг. І слід погодитись з думкою В.А.Михайловича, що в цих умовах відбувається перехід від інформуючої «освіти для себе» до нової діяльнісної «освіти для інших» [13]. Нова парадигма діяльнісної освіти орієнтована на практичні результати, створення корисних для суспільства інноваційних продуктів. Результатом освіти стають не знання самі по собі, а їх втілення в інноваційний продукт, що має ринковий попит. Саме інтелектуальний капітал – знання, інтелект, інформація є найважливішим активом сучасного світового економічного ринку, а не матеріальні

ресурси. Вже зараз цілком очевидно, як стверджує М.І.Романенко, в рамках парадигмальної освітньої революції епохи інформаційного суспільства відбувається перетворення сфери освіти на основну форму життєдіяльності людини і суспільства та повна переорієнтація освітньої діяльності на забезпечення умов для саморозвитку особистості, гармонізацію відносин у суспільстві та забезпечення умов виживання людства [15, с.153].

Основою діяльності освічених людей стає постійний пошук нових знань, що допоможуть у створенні більш ефективних, малозатратних та екологічно безпечних продуктів. Тому освіту на цьому етапі трансформації можна розглядати і як послугу, що продається, і як власність – інтелектуальний капітал. Застережливими щодо формування освітньої нерівності, пов'язаної з глобалізацією, є погляди науковців Г.Коліна і Г.Макбурні [6, 11]. Головними причинами нерівності в питаннях освіти вони виділяють неоднаковий доступ до інформаційних технологій і мов міжнародного спілкування, обмежений доступ до знань. Вибудовуючи систему бюджетної, позабюджетної, приватної освіти, необхідно враховувати, що максимальна доступність освіти, її демократизація є основою стабільного суспільства.

Визначаючи фактори трансформації освіти, слід звернути увагу на те, що продуктом глобалізації є формування відкритого освітнього простору. В Білій книзі національної освіти України зазначається, що відображення складних і суперечливих процесів глобалізації у сфері освіти є активне формування інноваційних утворень: світовий освітній простір, «європейський освітній простір», «світові освітні мережі» [2, с.8]. Це явище, безумовно, впливає на розвиток освіти. Н.Касярум виділяє такі характерні тенденції: перехід від елітарної вищої освіти до високоякісної освіти для всіх; поглиблення міждержавної співпраці в освіті; збільшення в змісті освіти гуманітарної складової; поширення інновацій при збереженні національних традицій країн [5, с.109]. До проявів відкритого освітнього простору слід віднести можливість здобуття освіти в іншій країні, обмін викладачами та студентами, єдині вимоги до визнання дипломів про освіту. Глобалізація освіти проявляється в універсалізації навчального планування, що здійснюється за рахунок попиту певного типу фахівця на глобальних ринках праці.

Саме таким чином, через гармонізацію та уніфікацію системи Європейської вищої освіти за Болонською декларацією 1999 р., відбувається освітня глобалізація країн Європи. Оновлення змісту та інтеграція української освіти в європейський та світовий освітній простір здійснюється завдяки приєднанню України до Болонського процесу. Це, безперечно, підвищує підготовку фахівців, здатних вийти на світовий ринок праці.

М.Квек засвідчує, що ми є свідками переозна-

чення вищої освіти, де інститут університету грає важливу роль у процесі становлення загальноєвропейської вищої освіти та науки. Як наслідок, ... бачимо зближення національних освітніх політик, котрі... більше не трактують вищу освіту як щось особливе чи унікальне, а розцінюють її як безпосередній і дедалі більш вимірюваний чинник для розвитку нової знаннєвої економіки [8, с.17].

Але є певні застереження процесу інтернаціоналізації освіти. Попередній досвід, на якому ґрунтувалися національні освітні моделі, втрачає свою актуальність. Інтернаціоналізація освіти, що зумовлена входженням національних освітніх систем в єдиний освітній простір, загострила ряд протиріч між глобальним і національним, загальним і індивідуальним, традиційним та інноваційним. З огляду на це, реформування має бути зорієнтованим на збереження кращого досвіду національної системи освіти та враховувати досягнення світової освітньої практики.

Людина постала перед необхідністю ефективного функціонування в умовах глобалізованого інформаційного суспільства, інформаційної насиченості життєвого середовища та підвищеної комунікативності життєдіяльності. Серед чинників трансформації освіти слід виділити стрімкий розвиток інформаційних технологій. Інформатизація освіти поступово перетворює традиційну освітню систему на інноваційну, з характерними рисами відкритої освіти, забезпечуючи індивідуальну траєкторію самовдосконалення та самореалізації людини через навчання впродовж усього життя. Використання технологій дистанційного навчання дає можливість навчатися всім, незалежно від віку, матеріального становища та місця проживання, робить освіту доступною і мобільною.

З огляду на перспективи розвитку освіти, В. Огнев'юк визначив двоєдине завдання: з одного боку, освіта повинна осучаснюватися на основі новітніх технологій через широке впровадження у навчально-виховний процес інформаційно-комп'ютерних технологій, а з іншого — формувати у молоді компетенції, необхідні для успішної самореалізації після завершення школи в інформаційному суспільстві [14, с.10].

Сучасні інформаційні технології дозволяють абсолютно змінити сам процес організації навчання, заснованого на інформаційно-комунікаційних технологіях. Процес інформатизації суспільства забезпечив пріоритетність принципу неперервності освіти, розширив освітні можливості людини за рахунок розвитку дистанційної освіти, яка, як соціальний феномен, ще чекає на своє подальше осмислення та філософську рефлексію.

Філософія освіти, заснована на безпосередньому спілкуванні суб'єктів освітньої діяльності «вчитель-учень», сьогодні доповнюється інформаційно-комунікаційними технологіями. За рахунок цього освіта перетворюється на «відкри-

ту систему». Тепер отримати знання можна з різних джерел, а вчителі вже не виступають єдиним джерелами інформації. Знімаються обмеження простору і часу, утворюється абсолютно нове віртуальне-інтерактивне навчальне середовище. Постає проблема високої компетентності педагогів, їх професійної підготовленості до роботи в нових умовах, формування нових педагогічних ролей. Характерними рисами навчально-виховного процесу є модульність, адаптивність, гнучкість, економічна ефективність, зорієнтованість на споживача. Швидкий розвиток відкритої та дистанційної освіти робить освітні послуги стандартизованими та конкурентоздатними, доступними та якісними. З'являється нова освітня модель як інформаційно-комунікативна система з мережевою структурою. На сучасному етапі глобалізації технології дистанційного навчання активно впроваджуються в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, установ післядипломної освіти і є стратегічним напрямком у реформуванні освіти.

Розглянувши фактори глобалізації, що безпосередньо впливають на процеси трансформації освіти, спробуємо визначити напрями цих процесів.

Так, цивілізаційні зміни, що ведуть до формування інформаційного суспільства, стрімкий розвиток інформаційних технологій вимагають всеохоплюючої інформатизації освітніх систем. Формування інформаційної компетентності, навчання комп'ютерної та інформаційної грамотності, отримання необмежених обсягів інформації з будь-яких галузей знань, запровадження дистанційного навчання забезпечить готовність підростаючого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Створення відкритого освітнього простору передбачає інтеграцію та координацію національних освітніх систем, зберігаючи при цьому національну ідентичність. Інтегруючись в єдиний освітній простір, поєднуючи освітні ресурси, розширюючи мобільність і взаємообмін викладачів та студентів, відбувається процес поступової інтернаціоналізації освіти. Інтернаціоналізація передбачає реструктуризацію ієрархії освітніх установ, взаємопроникнення національних систем освіти, розширення багатосторонніх зв'язків щодо надання та отримання освітніх послуг, сприяє глобалізації освіти.

Глобалізація освіти впливає на зміни способу життя народів і країн, може призвести до повного руйнування держав і національних культур. Формуючи громадянина світу, важливо зберегти акцент на формуванні національної ідентичності. Основна вимога до сучасної освіти – забезпечення балансу між глобальною та національною педагогікою, полікультурністю та національною свідомістю.

Соціально-економічні трансформації світового ринку зумовлюють стандартизацію освітніх вимог

та критеріїв якості освіти. Тому особливого змісту набуває поняття «якості освіти» як показника глобальних інновацій.

Враховуючи вищевикладене, можна припустити, що трансформація освіти в епоху глобалізації здійснюється за такими напрямками:

- Інформатизація освіти та формування глобальної освітньої мережі.
- Інтернаціоналізація освіти зі збереженням національної ідентичності освітніх систем.
- Стандартизація освітніх вимог та критеріїв якості освіти.

Серед основних тенденцій процесів трансформації можна визначити:

- демократизацію освіти (її доступність, створення системи безперервної освіти, становлення інституту «відкритого університету»);
- соціалізацію освіти (задоволення потреб самореалізації особистості впродовж життя, забезпечення конкурентоспроможності на світовому ринку праці);
- диверсифікацію освіти (багатоваріантність змісту, форм та методів навчання, створення системи різнорівневих навчальних закладів).

Неможливо не погодитись з думкою дослідниці Надії Скотної, яка відзначає, що навколо освіти, особливо вищої, групується багато ключових питань глобалізації: стратегія інтернаціоналізації; транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємицькі підходи до функціонування освіти; регіональна і міжрегіональна співпраця; інформаційна і комунікаційна технології ..., проблеми рівноправності та доступності освіти [17, с.75].

Висновки. На сучасному етапі розвитку суспільства освіта стає найважливішим фактором глобалізації. Глобалізаційні процеси знаходять відображення як у змісті освітнього процесу, так і в формах його організації. Це приводить до кардинальних змін, абсолютно нових завдань, що визначають стратегію розвитку освіти.

В контексті світової глобалізації ми є свідками формування глобальної освітньої моделі, яку, в свою чергу, можна розглядати як критерій глобалізації. Глобалізація освіти відображається в процесі пристосування системи навчання та виховання до запитів світової ринкової економіки, спрямування на вирішення викликів глобалізованого сучасного світу. Глобалізація – це універсалізація навчально-го планування, що здійснюється за рахунок попиту певного типу фахівця на глобальних ринках праці.

Розглядаючи демократизацію, соціалізацію та диверсифікацію освіти як основні тенденції процесів трансформації, маємо звернути увагу на їх подальший розвиток. Зміни в освіті, перш за все, торкаються проблем становлення та розвитку особистості, яка в подальшому визначатиме цінності нового суспільства. В цьому питанні важлива двохпросторова перспектива: що ми хочемо отримати в процесі навчання, що ми можемо дати в результаті. Прогнозування тенденцій у сфері освіти сприятиме подоланню можливих ризиків при переході від традиційної системи освіти до моделі глобальної освіти. Розуміння причин, тенденцій та перспектив світових освітніх трансформацій дасть можливість вибудувувати освітню стратегію, зорієнтовану на активну позицію України в розвитку освіти в якісно нових умовах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. – М.: Прогресс–Традиция, 2001. – 304 с.
2. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України – Київ: Інформ. системи, 2010. – 342 с.
3. Всемирный доклад по образованию = 2000: право на образование - к образованию для всех на протяжении всей жизни. – [електр. ресурс]. – режим доступа: <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/right-to-education/normative-action/standard-setting>
4. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс / Пер. с англ. — М.: Весь мир, 2004. – 120 с.
5. Касярум Н. Освітній простір: становлення поняття / Н. Касярум // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Вип. 12 – С.107–113.
6. Колин Г. Глобальные проблемы информатизации общества: информационное неравенство / Г. Колин // ВВШ «Alma Mater». – 2000. – № 6. – С. 27–30.
7. Кремень В. Філософія освіти ХХІ ст. / В.Кремень // Персонал. – 2003. – № 1. – С. 8.
8. Квек М. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій/ М. Квек / Пер. з англ. Т. Цимбала. – Київ: Таксон, 2009. – 380 с.
9. Лукашевич В. М. Глобалистика : учеб. пособие / В. М. Лукашевич. – Львов : Новый світ, 2006. – 540 с.
10. Луман Н. Общество как социальная система / Н.Л. уман / Пер. с англ А. Ю. Антоновского. — М.: ООО «Издательская группа «Логос», 2004. — 232 с.
11. Макбурни Г. Глобализация как политическая парадигма высшего образования сегодня / Г. Макбурни // Высшее образование сегодня. – 2001. – № 1. – С. 46–55.
12. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн / Пер. с англ В. Николаева. — М.: Жуковский: КАНОН-пресс - Ц, Кучково поле, 2003. — 464 с.
13. Михайлович В. А. Мультиверсум / В. А. Михайлович // Філософський альманах, 2008 – [електр. ресурс]. – режим доступа: <http://www.dspace.nbuv.gov.ua>
14. Огнев'юк В. О. Багатомірна людина. Епоха трансформацій. Освіта / В. О. Огнев'юк// Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції 13-15 грудня 2012 р. «Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства». — Київ: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2012. — С.7–14.
15. Романенко М. І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем/ М. І. Романенко — Дніпропетровськ: Промінь, 2000. — 160 с.

16. Скотт П. Глобализация и университет / П. Скотт // Alma Mater. – 2000. – № 4. – С. 3–8.
17. Скотна Н. Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні / Н. Скотна // Людинознавчі студії. Сер.: Філософія. – 2012. – № 26. – С. 71–83.
18. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Фирма Издательство АСТ», 1999. – 387 с.

REFERENCES

1. Bek, U., 2001. Chto takoe globalizatsiya [What is globalization]. Progress–Traditsiya. Moscow (in Russian).
2. Kremenyu, V. H., Aleksyeyenko, T. F., Anishchenko, V. M., Ball, H. O., 2010. Bila knyha natsional'noyi osvity Ukrainy [White Book of National Education of Ukraine]. Inform.systemy, Kyiv (in Ukrainian).
3. Vsemirnyy doklad po obrazovaniju 2000: pravo na obrazovanie - k obrazovaniju dlja vseh na protjazhenii vsej zhizni [World Education Report 2000: The right to education - to education for all throughout life]. Access mode: <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/right-to-education/normative-action/standard-setting> (in English).
4. Giddens, Je., 2004. Uskol'zajushhij mir: kak globalizatsija menjaet nashu zhizni [The escaping world: how globalization changes our lives]. Ves' mir, Moscow (in Russian).
5. Kasyarum, N., 2013. Osvitniy prostir: stanovlennya ponyattya [Educational space: the emergence of the concept]. Vytoky pedahohichnoyi maysternosti 12, 107–113 (in Ukrainian).
6. Kolin, G., 2000. Global'nye problemy informatizatsii obshchestva: informacionnoe neravenstvo [Global problems of informatization of society: information inequality]. VVSh «Alma Mater» 6, 27–30 (in Russian).
7. Kremen', V., 2003. Filosofiya osvity XXI stolittya [Philosophy of Education XXI Century]. Personal 1, 8 (in Ukrainian).
8. Kvek, M., 2009. Universitet i derzhava: vyvchennya hlobal'nykh transformatsiy [University and State: Study of Global Transformations]. Takson, Kyiv (in Ukrainian).
9. Lukashevich, V. M., 2006. Globalistika: ucheb. Posobie [Globalistics: Textbook]. Novij svit, L'vov (in Ukrainian).
10. Luman, N., 2004. Obshchestvo kak social'naja sistema [Society as a social system]. ООО «Izdatel'skaja gruppa «Logos», Moscow (in Russian).
11. Makburni, G., 2001. Globalizatsija kak politicheskaja paradigma vysshogo obrazovanija segodnja [Globalization as a political paradigm of higher education today]. Vysshee obrazovanie segodnja 1, 46–55 (in Russian).
12. Maklujen, G. M., 2003. Ponimanie Media: Vneshnie rasshirenija cheloveka [Media Understanding: External Human Expansions]. Zhukovskij: KANON-press - С, Kuchkovo pole, Moscow (in Russian).
13. Mihajlovich, V.A., 2008. Mul'tiversum [Multiverse]. Filsofs'kij al'manah. Access mode: <http://www.dspace.nbu.gov.ua> (in Ukrainian).
14. Ohnev'yuk, V. O., 2012. Bahatomirna lyudyna. Epokha transformatsiy. Osvita [Multidimensional people. Period of transformations. Education]. Materialy Mizhnarodnoyi nauk.-prakt.konferentsiyi 13-15 hrudnya «Rozvytok osobystosti v umovakh transformatsiynoho suspil'stva». Kyiv. universitet im. B.Hrinchenka, Kyiv, 7–14 (in Ukrainian).
15. Romanenko, M. I., 2000. Osvitnya paradyhma: henezys idey ta system [Educational paradigm: the genesis of ideas and systems]. Promin'. Dnipropetrovs'k (in Ukrainian).
16. Skott, P., 2000. Globalizatsija i universitet [Globalization and university]. Alma Mater 4, 3–8 (in Ukrainian).
17. Skotna, N., 2012. Sutnist' hlobalizatsiyi ta yiyi vplyv na rozvytok vyshchoyi osvity v Ukraini [The essence of globalization and its impact on the development of higher education in Ukraine]. Lyudynoznavchi studiyi. Ser.: Filosofiya 26, 71–83 (in Ukrainian).
18. Toffler, Je., 1999. Tret'ja volna [Third wave]. ООО «Firma Izdatel'stvo AST», Moscow (in Russian).

Кольяда Ирина Григорьевна - старший викладач
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70
E-mail: kolyada65@gmail.com

Kolyada Irina G. - senior lecturer
Dnepropetrovsk regional institute of a postgraduate pedagogical education
Address: 70, Volodymyr Antonovich Str., Dnipro, 49006, Ukraine
E-mail: kolyada65@gmail.com
ORCID 0000-0003-1355-4232

УДК 911.375.1:316.334.56(4)
doi: 10.15421/1717112

Тактичний урбанізм як концепт активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста

Л. В. Афанасьева, А. С. Кузнєцова

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна*

У статті розглядаються засади соціально-культурної модернізації сучасних українських міст в умовах зростання частки і ролі приватних просторів, успішне конструювання яких потребує проявів колабораційного та партисипаційного підходів, на яких ґрунтується концепція тактичного урбанізму. Окреслені напрямки активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста і переформатування простору міської культури шляхом задіяння в цьому процесі громадських ініціатив. Встановлено, що серед розглянутих концепцій тактичний урбанізм як концепт активного конструювання міського простору взаємодії володіє значним потенціалом відтворення соціальної активності громад й створення передумов збереження культурної ідентичності міського середовища. Доведено, що ідея моделювання громадянських «низових» соціокультурних ініціатив як важливого інструменту вирішення суспільних проблем та формування нової свідомості засобами успішних дозвільних практик невеликих українських міст потребує ґрунтовного вивчення проблемного поля і культурного потенціалу міських громад. Обґрунтовується потреба задіяння засобів сучасної соціологічної науки до розробок моделей впливу міської громади на міський простір – як простір соціальних смислів і взаємодій, моніторингу та наукового супроводу процесу їх реалізації на всіх етапах.

Ключові слова: місто; урбанізаційний простір; міський простір; громада; тактичний урбанізм; культурний простір; міська спільнота

Tactical Urbanism as the Concept of Active Designing of Social-Spatial Practices of a Modern City

L. V. Afanas'yeva, A. S. Kuznetsova

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine

The study approaches and concepts of urban space development, considered in this work, make it possible to characterize the life of large social groups of urban inhabitants as the system that includes methods of production, related methods of activity, organizational relations, peculiarities of the mentality, level of knowledge, morals, art, religion, law, etc. It is determined that the life of the urban community combines next elements: a) everyday culture and carries all the everyday life signs, including the environment of the subject-spatial environment, the forms of communication, habits and skills for everyday activities, ways of life organization, work and recreation; b) the area of urban mass culture, created purposefully by the professionals who perform the social order (certain goods and services, buildings and structures, ideas and ideals, as well as lifestyles, permits and habits), c) the scope of public initiatives for its reformation. It is established that among the considered concepts, tactical urbanism as the concept of active and interactive urban space development has a significant potential for the reproduction communities' social activity and creation of prerequisites for the preservation of cultural identity inside the urban environment. It is established that practical realization of tactical urbanism in the Ukrainian conditions gives an opportunity to experiment with urban social spaces and to receive reliable results for the future development of the city. It is proved that scientific support and substantiation of local processes in specific cities (which give the local authorities the grounds to stimulate the creation of specific platforms for creative professionals and actors that promote the development of innovative ideas and technologies) are important to provide the life of a modern city. This article proves the need to study city people's perspective towards the optimal development of the interactive environment in urban spaces of modern Ukrainian cities, creating accessible places for creative self resident's free self expression, exchange of ideas with creative community-oriented professionals who produce creative content and new symbolic images of the city. The study emphasizes the expediency of sociological methods as an instrument for monitoring of the new experience approbation for the further formation of Ukrainian urban communities as full urban development subjects and the correlation of their conscious progress in this direction.

Keywords: city; urban space; city space; community; tactical urbanism; cultural space; urban community

Цитування даної статті: Афанасьева Л. В. Тактичний урбанізм як концепт активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста / Л. В. Афанасьева, А. С. Кузнєцова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 43-49. doi: 10.15421/1717112

Citation of this article: Afanas'yeva, L. V., Kuznetsova, A. S., 2017. Osoblyvosti transformatsiyi osvity v epokhu hlobalizatsiyi [Tactical Urbanism as the Concept of Active Designing of Social-Spatial Practices of a Modern City]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 43-49. doi: 10.15421/1717112 (in Ukrainian).

Received: 25.06.2017

Accepted: 22.07.2017

Тактический урбанизм как концепт активного конструирования социально-пространственных практик современного города

Л. В. Афанасьева, А. С. Кузнецова

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Мелитополь, Украина

В статье рассматриваются основы социально-культурной модернизации современных украинских городов в условиях роста доли и роли частных пространств, успешное конструирование которых требует проявлений коллаборационных и партисипативного подходов, на которых основывается концепция тактического урбанизма. Обозначенные направления активного конструирования социально-пространственных практик современного города и реформирование пространства городской культуры, путем задействования в этом процессе общественных инициатив. Установлено, что среди рассмотренных концепций тактический урбанизм, как концепт активного конструирования городского пространства, обладает значительным потенциалом воспроизведения социальной активности общин и создание предпосылок сохранения культурной идентичности городской среды. Доказано, что идея моделирования общественных «низовых» социокультурных инициатив является важным инструментом решения общественных проблем и формирования нового сознания средствами успешных разрешительных практик небольших украинских городов, который требует тщательного изучения его проблем и культурного потенциала городских общин. Обосновывается необходимость задействования средств современной социологической науки к разработкам моделей влияния городской общины на городское пространство.

Ключевые слова: город; урбанистическое пространство; городское пространство; община; тактический урбанизм; культурное пространство; городское сообщество

Постановка проблеми. Переважна більшість малих й середніх українських міст (а вони становлять 76%) намагаються використовувати в своєму розвитку досвід мегаполісів, за інерцією приділяючи увагу стратегіям довгострокового розвитку міста, орієнтуючись на мегапроекти і вирішення глобальних завдань. Однак практика свідчить, що найчастіше такі міста перетворюються лише на «корисні додатки» та франшизи мегаполісів, не знаходячи (чи не відновлюючи) власного соціокультурного обличчя, хоча, попри соціально-економічні проблеми, а подекуди – навіть депресивний стан, історична та культурна спадщина багатьох з них є колосальним ресурсом для розвитку. Разом з тим, на теренах України в протиположності до джанданського гігантизму почала набирати популярність «теорія малих справ», «тактичний урбанізм» – маленькі локальні дії, які можуть призвести до великих та глобальних змін як у місті, так і в суспільстві. Наразі стає очевидно, що сучасному українському місту необхідно докорінно міняти погляд на можливості громади впливати на міський простір – як простір соціальних смислів і взаємодій, що робить актуальним дослідження міста як соціального простору та пошуку сучасних підходів до активного конструювання моделей його успішного розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. До аналізу просторової обумовленості існування людини в соціологічній традиції зверталися такі класики, як О. Конт, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, П. Сорокін, Т. Парсонс, пізніше Е. Гідденс, П. Бурдьє, А. Лефевр, Е. Соджа, А. Ален та інші. Аналізу міського простору та його окремих елементів присвятили свої дослідження Е. Богардус, Е. Берджес, Я. Морено, Р. Парк, які заклали основи «просторово зорієнтованої» галузі соціології – соціології міста. Концепції соціального простору, або простору ді-

йових осіб як аргументу життя людей П. Шомбар де Лова, теорія соціальної дії і порядку Т. Парсонса, концепції міста як специфічного способу життя М. Вірта, Р. Парка та ін., положення теорій А. С. Ахїєзера, Е. А. Орлової, А. І. Ракитова достатньо мірою обґрунтовують роль соціальних і культурних чинників у вивченні міста. Серед сучасних західних дослідників, що приділяють увагу міській проблематиці, слід назвати З. Баумана, Е. Сойя, Р. Флориду. Всебічному аналізу проблем сучасного міста присвячені праці вітчизняних соціологів Є. І. Головахи, О. Г. Злобіної, С. А. Макеєва, В. Л. Осовського, А. О. Ручки, М. О. Шульги та інших. На часі комунікаційні простори міст стають об'єктами різноманітних міждисциплінарних розвідок. Зазначимо: філософсько-урбаністичні рефлексії, культурологічні розвідки концепти та соціологічні дискурси таких у працях науковців, як Л. Афанасьева [1], С. Габідуліна [2], М. Грищенко [3], Д. Локтіонова [5], О. Мусієздов [7], Б. Нагорний [8], Н. Отріщенко [10], П. Семененко [13], А. Солнішкіна [15], Г. Фесенко [18] та багатьох інших.

Незважаючи на значний доробок, сучасна вітчизняна практика створення комфортного міського простору недостатньо уваги приділяє науковому обґрунтуванню, розробкам або адаптації на українських теренах локальних проектів тактичного урбанізму, що робить дане дослідження своєчасним та актуальним.

Метою дослідження є репрезентація досвіду успішних практик тактичного урбанізму в Україні в контексті концептів модернізаційного оновлення соціально-культурного простору сучасного міста.

Виклад основного матеріалу. Більш ніж 250 років тому наш знаменитий співвітчизник Г.Сковорода подивувався багатьох знаних європейських мислителів епохи Просвітництва своїми

неординарними і прогресивними думками. Всім відома його ідея «сродної праці» - запоруки успіху та щастя, спільної користі і процвітання суспільства. Давно стали крилатим виразом в Україні його рядки: «Всякому городу нрав і права, Всяка імєт свой ум голова...». Знаменно, що і загальноприйняті Радою Європи соціокультурні вектори розвитку сучасних міст [6], і сучасна урбаністична наука і практика на багатьох рівнях підтверджує тезу Г. Сковороди про те, що міський простір сьогодні відтворюється, насамперед, турботою містян. Р. Флоріда назвав місто одним з найбільш видатних винаходів людства, «справжній магнетроном творчості» людини [19, с. 240]. Тому, саме міський простір стає важливим об'єктом вивчення сучасних філософів, економістів, соціологів, урбаністів тощо. «Сьогодні всі ми урбаністи», - стверджує соціолог Едвард Соїя [14, с. 140]. Разом з тим, психологи засвідчують, що у міських соціальних процесах постійно взаємодіють дві тенденції. З одного боку, відбувається консервація певного способу життя людей, стилів, знань, норм, оцінок, поведінки, дії і вчинків, з іншого – здійснюється подолання стереотипів, прагнення до нового [16, с. 77 –79]. Ці дві тенденції постійно проявляються в протиріччях як культурних процесів суспільства, так і соціальних груп, спільнот і окремої особистості в конкретному урбанізованому просторі. Аналіз науково-теоретичних джерел та результатів багатьох розглянутих досліджень дозволяє висувати, що урбаністична культура міста трактується як різноманітне й соціально активне розвиваюче середовище, що дає можливість людям виявити свої системи цінностей, випробувати нові стилі поведінки [2, с. 56]. Найбільше нас цікавлять зусилля урбаністів щодо «відвоювання» публічних просторів (reconquered city) для різноманітної соціокультурної активності, формування нового, більш життєздатного балансу міських локацій (місць для зустрічей, ділової активності) і різноманітної мобільності). Ф. Тібалде у своїй роботі «Вироблення дружніх до людей міст» наголошує: «Настав час, коли ми почали віддавати наші міста назад людям» [23]. Очевидно, що і організаційна структура міської спільноти, і самого просторового середовища міста мають важливі наслідки для інтерпретації світу містянами, що створюють свій власний «урбаністичний простір», який має певні групові риси, форми соціального спілкування, дозвілля, особливості мови, різні методи і системи знань. Однак в рамках сформованої культури сприйняття зовнішнього середовища індивід не просто оточений об'єктами міського середовища, але й сам їх «конструє», надаючи оточенню певного предметно-просторового значення на основі виконаної діяльності. Будучи самі по собі матеріальними об'єктами, елементи міського середовища знаходять справжнє буття в суб'єктній формі, починаючи «функціонувати» з моменту виникнення

у суб'єкта сприйняття переживань, які є і результатом і головним моментом конструювання цінностей.

Але одночасно міський простір виступає і як центр творчого розвитку культури, тому вбачається, насамперед, багатофункціональним креативним майданчиком, що дозволяє акумулювати на своїй території різноманітні культурні, бізнес, освітні, релакс і робочі майданчики, культивує різноманітність комунікативних практик і культурних патернів, простір, що «забезпечений відповідною організаційною структурою простір, що забезпечує концентрацію креативних процесів і щільність комунікації між їх учасниками, при якій виникає синергетичний ефект» [13, с. 5-23]. Саме тому, на нашу думку, виникає потреба у спеціальному осмисленні просторового розвитку міст у комунікативному контексті, зокрема окреслення міських локацій інтерсуб'єктності [18, с. 65-71].

На думку фахівців, публічний простір міста, як середовища людської активності, утворюється різноманітними контекстами їх присутності, зокрема такими надзвичайно важливими, як доступність, безпечність, мультикультурність тощо. Інформаційно-комунікативний контекст пов'язується насамперед із значенням міста як «місця для зустрічей» [17, с. 177], а також «почуттям спільності». Успішною в цьому плані є концепція так званого «Повільного міста» (Cittaslow), що передбачає гнучкість і відкритість, і разом з тим, змінює вектор з нової глобальності на «теорію малих справ». У контексті нашого дослідження зазначимо серед характеристик розглянутої концепції послідовність і наполегливість міських громад, що не лише відстоюють таким чином свою культурну ідентичність, але й створюють передумови подальшого розвитку свого міського середовища. «Повільне місто» є акцентованим та дієвим наслідком діяльності ініціативних міських громад. Може здатись, що концепт цього руху балансує на тонкій межі ідеалізму та ретроградності, але дві сотні міст зі всього світу, що отримали цілком нове життя, заперечать будь-якому скепсису» [20]. Відомі дослідники Л. Грейсон та К. Янг звертають увагу на роль громадської активності: «Якість життя, що стосується навколишнього середовища міста, охоплює не тільки фізичні характеристики місця, в якому живуть люди, а й соціальні атрибути цього середовища - відчуття єднання громади з міським простором, залучення громади («соціального серця міста») до процесів планування» [21]. Наразі в сучасному міському просторі можна виділити два види міських спільнот, одна з яких – спільнота з родинними, сусідськими зв'язками, друга – з дружніми. Першу доцільно визначити як міську територіальну спільноту, а другу – міську спільноту за зацікавленнями яким властива консолідація інтересів. Очевидно, що коли зміни стосуються міста, крім достатнього кола однодумців,

що ініціюють процеси змін, слід мати на увазі, що зміни – це лише початок процесу відповідального управління процесом цих змін: «Ступаючи поволі, сходинка за сходинкою, ти стабільно дійдеш до своєї цілі» [4, с. 12]. Світова практика демонструє багато інших проєктів, націлених на залучення жителів у процес зміни життя в місті, застосування «низових» інструментів для перетворення міського середовища. Оновлення міського простору потребує інтерактивних технологій, спроможних створювати та підтримувати взаємодію влади і режим діалогу з членами громади [22, с. 56]. Однак, якщо теорія повільного міста переважно спрацьовує за умов ініціації міської влади, то втілення концепції тактичного урбанізму більше залежить від креативу і активності самих мешканців. У повсякденному бутті містян, де збільшується частка приватних просторів, потреба у публічній присутності й у безпосередньому контакті з іншими людьми зростає і набуває нових сенсів. У даного явища з'явилося відразу декілька назв – tactical urbanism, handmade urbanism, DIY urbanism, quirella urbanism, pop-up urbanism і т.п. Термін «тактичний урбанізм», що означає альтернативний шлях планування міста, до обігу ввів відомий містопланувальник, засновник відомої групи «The Street Plans Collaborative» Майк Лайдон, визначивши його як «рух відвоювання просторів наших міст за допомогою дій, які не займають багато часу, але мають довгострокову перспективу». Зміст концепту один – потрібно зробити швидкі зміни, при цьому залучаючи місцевих жителів у процес несанкціонованого перепланування міста. Подібні дії не потребують багато грошей і ресурсів, а їх результат помітно одразу. Основне завдання – показати мешканцям, що від них залежить багато що [11]. Основні тези концепту підтвердились на практиці близько 200 міст у всьому світі: несанкціоновані громадські ініціативи змушують муніципальні органи влади уважніше ставитися до побажань містян, і часто тимчасові прояви тактичного урбанізму за підтримки міської влади стають постійними, оскільки в максимально короткі терміни з мінімальними зусиллями дозволяють змінити міське середовище, вдихнути нове життя в занедбаний або не використовуваний міський простір.

Останніми роками рух тактичного урбанізму чи, як ще його називають урбаністи, теорії малих справ або міських інтервенцій масово поширились в Україні. Якщо у місті з'являються такі ініціативи, для адміністрації це має сигналізувати про те, що міський простір потребує позитивних змін, адже мета руху – привернути увагу муніципальної влади до якоїсь проблеми. Тим більше, що в адміністративних планувальників не завжди є інтерес або завдання спускатися на рівень певних локацій: кварталу, вулиці, будинку. Питання не в тому, що держава може зробити для нас, а в тому, що ми можемо зробити самі для себе, для

своїх громад. Існує безліч прикладів, коли активні містяни, громадські організації використовують «менш бюрократичну» стежку вирішення проблем, вдаючись до співпраці виключно на громадських засадах. Вони дозволяють максимально задіяти потенціал учасників групи, створити простір, де актуалізується колективний інтелект та знаходяться новітні рішення. Активним прикладом є проведення I Міжнародного оперного фестивалю OPERAFEST-TULCHYN, який 4-5 червня 2017 року зібрав у Тульчині більше 10 тисяч відвідувачів і став своєрідним культурно-економічним проривом провінційного міста, ідея якого полягала в тому, щоб знайти інвестора для реставрації палацу Потоцьких і відродити туристичний потенціал міста. Це означає, що завдяки цій події на культурній мапі України з'явилося нове місто з новою культурною подією, яка впливатиме на формування інфраструктури та розвитку готельно-ресторанного бізнесу. Містяни пережили певний культурний шок, бо велика культура прийшла в провінцію. Серед глядачів оперного фесту були й такі, які ніколи в житті не слухали оперу і не знають жодного оперного співака. За два місяці підготовки до фестивалю палац Потоцьких нарешті отримав зовнішнє освітлення, у центрі Тульчина відремонтували вулиці і тротуари, розмістили туристичні вказівники, а власники кафе та ресторанів навіть розробили оперне меню. Та найважливішим, безперечно, є те, що у підготовці до фестивалю були задіяні тисячі жителів громади [9]. Іншим прикладом активної залучення цієї теорії може слугувати практика м. Мелітополя, в якому, як показували дослідження кількарічної давнини, дозвольні практики мешканців [12] потребували значних змін. Завдяки своєчасному виявленню проблем і наукового обґрунтування перспективних напрямків, активні мешканці міста отримали можливість запропонувати та реалізувати свої креативні ідеї в низці міських програм. У місті напрацьований значний досвід «малих справ». Так, благодійним об'єднанням «Соціальний фонд» реалізований проєкт «Доступність пішохідних переходів до міського парку ім. М. Горького», метою якого є забезпечення умов вільного доступу маломобільної категорії населення до міського парку. Враховуючи розташування міста і його транзитний статус для курортників Азовського узбережжя, молодіжна громадська організація «Ком'юті плюс» виступила з ініціативою проведення інтеркультурного ф'єшну «Модна кухня», з метою популяризації традицій інтеркультурного Мелітополя з використанням потенціалу закладів національних кухонь як новітніх форм організації культурного дозвілля та задля підвищення інвестиційної привабливості й розвитку малого і середнього туристичного підприємництва в регіоні. Пропонований Проєкт сприятиме відродженню традицій національних кухонь, збагаченню немате-

ріальної культурної спадщини регіону, демонстрації гостинності, туристичної привабливості інтеркультурного Мелітополя. Активна участь у проєкті діючих на Мелітопольщині етноресторанів, домашніх кухонь садиб сільського зеленого туризму та інших закладів харчування дозволить не тільки зацікавити гостей різноманіттям національних кухонь, як об'єктом туристичної уваги, а й поширювати в загальнодоступній сфері міжкультурного – кулінарного діалогу – гостинний дух дружної сім'ї народів Мелітополя і сприяти залученню інвестицій для культурного розвитку міста, для збереження традицій національних культур, надання сучасних форм для передачі наступним поколінням.

Відтак очевидно, що громадянські «нізові» ініціативи – це важливий інструмент зміни не тільки міського простору, а й вирішення суспільних проблем та формування нової свідомості небайдужого мешканця міста і країни. Разом з тим, наведені вище приклади проявів колабораційного та партисипаційного підходів не просто засвідчують важливість тісних взаємин між органами місцевого самоврядування, локальним бізнесом, громадськими організаціями та просто активними мешканцями, а насамперед ґрунтуються на взаємодовірі, посиленні віри звичайних мешканців у свої власні сили та солідарні дії на захист суспільних інтересів.

Висновки. Розглянуті нами підходи до вивчення і концепти розвитку урбанізованого простору дозволяють охарактеризувати життя великих соціальних груп міських мешканців, що включають в себе способи виробництва, пов'язані з ним способи діяльності, організаційні відносини, особливості менталітету, рівень знання, мораль, мистецтво, релігію, право тощо системою, що об'єднує в собі елементи: а) повсякденної культури, тому що несе в собі всі прикмети повсякденності, включає середовище предметно-просторового оточення людини, форми спілкування, звички і навички повсякденної діяльності, способи організації побуту, праці та відпочинку; б) створюваного цілеспрямовано професіоналами, які виконують соціальне замовлення, простору міської масової культури, що відтворюється великими «тиражами» продукти предметно-культурної діяльності (ті чи інші това-

ри і послуги, будівлі та споруди, ідеї та ідеали, а також спосіб життя, дозвільні смаки та звички), в) простором громадських ініціатив з його переформатування.

Після революції гідності та обіцянок великих змін українське суспільство не лише очікує докорінної модернізації країни, але також хоче отримати більший вплив у процесах прийняття рішень. Зокрема, це стосується рішень, які приймаються на місцевому рівні.

Саме тому нам вбачається доречним розуміти під урбанізованими просторами сучасних українських міст, насамперед, соціальне середовище взаємодії, публічно доступні місця для творчої самореалізації жителів, плацдарм для вільного самовираження, обміну ідеями, що об'єднує мешканців і спільноти творчо-орієнтованих фахівців, що виробляють креативний контент і нові символічні образи. Цілком очевидно, що реалізація практик тактичного урбанізму в українських умовах дає можливість експериментувати з міськими соціальними просторами і отримувати перевірений результат для подальшого ґрунтового розвитку міста. Для забезпечення життєдіяльності сучасного міста важливим є науковий супровід і обґрунтування локальних процесів у конкретних містах, що надає місцевій владі підстави для стимулювання створення в ньому специфічних платформ для концентрації в них креативних професіоналів та дійових осіб, що сприяють розвитку інноваційних ідей і технологій.

Тому не менш важливою складовою дослідження трансформацій соціального простору міста в контекстах розглянутих у нашій роботі концептів вважаємо подальший детальний аналіз безпосередніх процесів творення та оновлення міського простору зусиллями конкретних міських спільнот України, адже соціологічна наука сьогодні багато в чому здатна стати ланцюжком між ініціативною частиною соціуму й органами місцевого самоврядування в якості інструменту моніторингу апробації набутого нового досвіду для подальшого становлення українських міських громад в якості повноправних суб'єктів розвитку міст та кореляції їх усвідомленого просування в цьому напрямку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Афанасьєва Л. В. Роль соціокультурного середовища в модернізації сучасного українського міста / Л. В. Афанасьєва // Наукові праці : науково-методичний журнал. Серія «Соціологія» ; Чорноморський державний університет ім. П. Могили. – 2014. – С. 72–84.
2. Габидулина С. Э. Психосемантика городской среды: Объективные и субъективные факторы отношения горожан к элементам городского ландшафта: автореферат дис. кандидата психологических наук: 19.00.01. – Москва, 1991. – 22 с.
3. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження / М. Грищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія». - 2016. - № 1 (7). - С. 31-38.
4. Корнійчук А. Громадський навігатор: твій помічник на шляху до громадянської активності в Україні / А. Корнійчук – Інститут громадянських справ. – Варшава, 2017. – 42 с.
5. Локтіонова Д. А. Місто та міський простір: реалії та перспективи (вітчизняний досвід) / Д. А. Локтіонова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. - 2014. - Вип. 20. - С. 86-91.
6. Межкультурний город: шаг за шагом. Практическое руководство для применения городской модели межкультурной интеграции. – Страсбург, Совет Европы, 2013. – 132 с.
7. Мусиездов А. «Общий язык тротуара»? Критика дискурса публичных пространств / А. Мусиездов // Український соціологічний журнал. - 2014. - № 1-2. - С. 18-22.
8. Нагорный Б. Г. Город как специфический объект социологического исследования / Б. Г. Нагорный // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології». – Дніпропетровськ, 2001. - С. 14-16.
9. Операфест Тульчин - Operafest-Tulchyn: 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : operafest-tulchyn.blogspot.com/2017/
10. Отрищенко Н. Своє і спільне: відповідальність мешканців за простір міста / Н. Отрищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prolab.in.ua/svoje-i-spilne-vidpovidalnist-meshkantsiv-za-prostir-mista>.
11. П'ять ідей тактичного урбанізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/.../5-idey-taktychnogo-urbaniz>.
12. Робота культурно-дозвіллевих установ та культурне мапування очима мелітопольців. Результати соціологічного дослідження // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ. – Мелітополь, 2012. – 21с.
13. Семенов П. С. Социокультурное пространство как объект анализа / П. С. Семенов // ПОЛИС. 2003. №1. – С.5-23.
14. Соля Е. Как писать о городе с точки зрения пространства? / Е. Соля // Логос. - 2008. - № 3. - С. 130-140.
15. Солнишкіна А. А. Соціологічні аспекти дослідження соціального простору міста та «образу міста» (на прикладі Дніпропетровська) / А. А. Солнишкіна // Український соціум. - 2010. - № 1 (32). - С. 50-58.
16. Хейдметс М. Человеческое начало в средообразовании // Социально-психологические основы средообразования / Под ред. Т. Нийта, М. Хейдметса и Ю. Круусвалла. Таллин, 1985. - 412 с.
17. Фесенко Г. Філософія просторового розвитку міст у контексті комунікативних теорій / Г. Г. Фесенко // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. - 2017. - Випуск 10. - С. 65-71.
18. Фесенко Г. Культурфілософське окреслення стратегій урбан-дизайну (на прикладі Нової Гориці, Словенія) / Г. Фесенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Філософія». - 2016. - Т. 2. - № 11. - С. 177-184.
19. Флорида Р. Большая перезагрузка. Как кризис изменит наш образ жизни / Р. Флорида // «Классика-XXI». - 2012. – 240 с.
20. Як працює теорія повільних міст? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: blog.i.ua/user/4363749/1740676/
21. Grayson L. Quality of life in cities: an overview and guide to the literature / L. Grayson, K. Young ; with an introd. R. Rogerson. - London : British Library & London Research Centre, 1994. - 148 p.
22. Hothi M. Neighbourliness + Empowerment = Wellbeing. Is there a formula for happy communities? / M. Hothi, N.Bacon, M. Brophy, G. Mulgan. - Manchester, 2007. - 60 p.
23. Tibbalds F. Making people friendly towns. Improving the public environment in towns and cities / F. Tibbalds. - London - New York : Spoon Press ; Taylor & Francis Group, 2001. - 127 p.

REFERENCES

1. Afanas'yeva, L. V., 2014. Rol' sotsiokul'turnoho seredovyshcha v modernizatsiyi suchasnoho ukrayins'koho mista [The role of the socio-cultural environment in modernizing the modern Ukrainian city]. Naukovi pratsi : naukovo-metodychnyy zhurnal. Seriya «Sotsiologiya»; Chernomors'kyu derzhavnyy universytet im. P. Mohyly, 72–84 (in Ukrainian).
2. Gabidulina, S. Je., 1991. Psihosemantika gorodskoj sredy: Ob'ektivnye i sub'ektivnye faktory otnosheniya gorozhan k jelementam gorodskogo landshafta [Psychosemantics of the urban environment: Objective and subjective factors of the attitude of citizens to the elements of the urban landscape]. Moscow (in Russian).
3. Hryshchenko, M., 2016. Publichnyy prostir mista yak ob'yekt sotsiologichnoho doslidzhennya [Public space of the city as an object of sociological research]. Visnyk Kyivys'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Sotsiologiya» 1 (7), 31-38 (in Ukrainian).
4. Korniychuk, A., 2017. Hromads'kyu navihator: tviy pomichnyk na shlyakhu do hromadyans'koyi aktyvnosti v Ukrayini [Public navigator: your assistant on the path to civic activity in Ukraine]. Instytut hromadyans'kykh sprav. Varshava (in Ukrainian).
5. Loktionova, D. A., 2014. Misto ta mis'kyu prostir: realiyi ta perspektyvy (vitczyznyany dosvid) [City and city space: realities and perspectives (domestic experience)]. Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspil'stva 20, 86-91 (in Ukrainian).
6. Mezhluk'turnyj gorod: shag za shagom. Prakticheskoe rukovodstvo dlja primeneniya gorodskoj modeli mezhluk'turnoj integracii [Intercultural city: step by step. A Practical Guide to Applying the Urban Model of Intercultural Integration]. 2013. Strasburg, Council of Europe (in Ukrainian).
7. Musiezdzov, A., 2014. «Obshhij jazyk trotuara»? Kritika diskursa publichnykh prostranstv [«Common language of the sidewalk»? Criticism of the discourse of public spaces]. Ukraïns'kij sociologichnij zhurnal 1-2, 18-22 (in Russian).
8. Nagornij, B. G., 2001. Gorod kak specificheskij ob'ekt sociologicheskogo issledovanija [The city as a specific object of sociological research]. Materiali mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii «Sociologija mista: naukovi problemi tasocial'ni tehnologii», 14-16. Dnipropetrovs'k (in Russian).
9. Operafest-Tulchyn: 2017. Access mode: operafest-tulchyn.blogspot.com/2017/

10. Otrishchenko, N. Svoje i spil'ne: vidpovidal'nist' meshkantsiv za prostir mista [Its and the common: responsibility of inhabitants for the city space]. Access mode: <http://prolab.in.ua/svoje-i-spilne-vidpovidalnist-meshkantsiv-za-prostir-mista>.
11. Pyat' idey taktychnoho urbanizmu [Five ideas of tactical urbanism]. Access mode: <https://day.kyiv.ua/uk/article/.../5-idey-taktychnogo-urbaniz..>
12. Robota kul'turno-dozvilyevykh ustanov ta kul'turne mapuvannya ochyma melitopol'tsiv [Work of cultural-entertainment establishments and cultural mapping with the eyes of the Melitopolites]. 2012. Laboratoriya sotsiologichnykh doslidzhen' MDPU. Melitopol' (in Ukrainian).
13. Semenenko, P. S., 2003. Sociokul'turnoe prostranstvo kak obekt analiza [Sociocultural space as an object of analysis]. POLIS 1, 5-23 (in Russian).
14. Sojja, E., 2008. Kak pisat' o gorode s tochki zrenija prostranstva? [How to write about the city in terms of space]. Logos 3, 130-140 (in Russian).
15. Solnyshkina, A. A., 2010. Sotsiologichni aspekty doslidzhennya sotsial'nogo prostoru mista ta «obrazu mista» (na prykladi Dnipropetrovs'ka) [Sociological aspects of the study of the social space of the city and the «image of the city» (for example, Dnipropetrovsk)]. Ukrayins'kyi sotsium 1 (32), 50-58 (in Ukrainian).
16. Hejdmets, M., 1985. Chelovecheskoe nachalo v sredooobrazovanii [The human element in environmental formation]. Social'no-psihologicheskie osnovy sredooobrazovanija. Tallin (in Russian).
17. Fesenko, H. H., 2017. Filosofiya prostorovoho rozvytku mist u konteksti komunikatyvnykh teorii [Philosophy of spatial development of cities in the context of communicative theories]. Visnik of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies 10, 65-71. L'viv: Vyd-vo LNU im. Ivana Franka (in Ukrainian).
18. Fesenko, H., 2016. Kul'turfilosofs'ke okreslennya stratehiy urban-dyzaynu (na prykladi Novoyi Horytsi, Sloveniya) [Culturallyphilosophical outline of urban-design strategies (for example, Nova Gorica, Slovenia)]. Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya «Filosofiya» 2; 11, 177-184 (in Ukrainian).
19. Florida, R., 2012. Bol'shaja Perezagruzka. Kak krizis izmenit nash obraz zhizni [Great reboot. How the crisis will change our way of life]. «Klassika-XXI» (in Russian)
20. Yak pratsyuye teoriya povil'nykh mist? [How does the theory of slow cities work?]. Access mode: blog.i.ua/user/4363749/1740676/ (in Ukrainian).
21. Grayson, L., 1994. Quality of life in cities: an overview and guide to the literature. London : British Library & London Research Centre (in English).
22. Hothi, M., Bacon, N., Brophy, M., Mulgan, G., 2007. Neighbourliness + Empowerment = Wellbeing. Is there a formula for happy communities? Manchester (in English).
23. Tibbalds, F., 2001. Making people friendly towns. Improving the public environment in towns and cities. London - New York : Spoon Press ; Taylor & Francis Group (in English).

Афанасьева Людмила Василівна - кандидат філософських наук, доцент
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Адреса: 72300, Мелітополь, вул. Гетьманська, 20
E-mail: lyudmila.csr@gmail.com

Кузнєцова Альона Сергіївна – магістр
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Адреса: 72300, Мелітополь, вул. Гетьманська, 20
E-mail: alena.kuz5506@gmail.com

Afanasyeva Lyudmila V. – PhD in philosophy, associate professor
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Address: 20, Hetmanska Str., Melitopo, 72300, Ukraine
E-mail: lyudmila.csr@gmail.com
ORCID 0000-0003-4688-369x

Kuznetsova Alena S. – master
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Address: 20, Hetmanska Str., Melitopo, 72300, Ukraine
E-mail: alena.kuz5506@gmail.com
ORCID 0000-0003-3523-7481

УДК 323:321
doi: 10.15421/1717113

«Pax Technica»: політико-філософська рефлексія впливу інтернет-мереж на природу публічної сфери й демократичного врядування

О. В. Славіна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

Шляхом проведення епістемологічної оцінки в статті здійснено спробу подолання утопічних й дистопічних міркувань, які превалюють в судженнях щодо впливу Інтернету на організацію публічної сфери, а також проведено постмодерністський перегляд теорії Ю. Габермаса з точки зору сучасної медіа-революції. Обґрунтовано формування не-егалітарної мережевої публічної сфери, яка постає як паралельні дискурсивні арени, на яких члени соціальних груп виробляють і розповсюджують контрдискурси, що в свою чергу дозволяє їм формувати опозиційні інтерпретації власних ідентичностей, інтересів та потреб.

Зроблено висновок про те, що демократія виявляє себе не стільки в кібер-просторі, скільки через реальну структуру суспільних відносин, що дозволяє виконувати ряд завдань, серед яких розвиток інституту громадського діалогу та формування соціальної солідарності. Разом з тим вказано, що відбувається значне послаблення символічної влади традиційних відправників повідомлень (інститутів влади), що здійснюють управління за допомогою історично закованих соціальних практик (як-то: політична ідеологія, релігія, традиційні цінності).

Вказано на ряд факторів, які компрометують репрезентативність віртуальної сфери, а саме: нерівність доступу до інформації, фрагментація політичного дискурсу, мімікрія до існуючої політичної культури, а не створення нової. Підкреслено вагому перспективу в розробці життєздатних варіантів цифрового майбутнього й конфігурації моделей позитивних зрушень.

Ключові слова: політична комунікація; віртуалізація; мережева публічна сфера; комунікативна раціональність; деліберативна демократія; Інтернет Речей; гібридні дискурсивні практики

«Pax Technica»: political and philosophical reflection on the nature of public sphere and democratic governance influenced by online networks

O. V. Slavina

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Through an epistemological assessment, the article attempts to overcome utopian and dystopian considerations, which prevail in judgments about the influence of the Internet on the organization of the public sphere, as well as carries out a postmodern revision of Habermasian theory from the point of view of the modern media revolution. The study substantiates the formation of a non-egalitarian network public sphere, which manifests itself as parallel discursive arenas, where members of social groups produce and disseminate counter-discourses. This in turn allows them to formulate oppositional interpretations of their own identities, needs and interests. It is concluded that democracy manifests itself not so much in cyber-space as it does through the real structure of social relations, which allows performing a number of tasks, namely: to develop the institution of public dialogue and to form social solidarity. At the same time, it is pointed out that there is a significant weakening of the symbolic power of traditional communicators (power institutions) that govern with the help of historically coded social practices (such as political ideology, religion, traditional values).

At the same time the study demonstrates that each of the advantages of the Internet could be construed as a disadvantage. There are a number of factors that compromise the representativeness of the virtual sphere, namely: the inequality of access to information, the fragmentation of political discourse, mimicry to the existing political culture, and not the creation of a new one. Moreover, the modern public sphere is deeply wounded by the intrusion of PR, which violates the claim to truthfulness and marks the abandonment of criteria of rationality which once shaped public argument.

The article underlines a significant perspective in the development of viable options for the digital future and models for making positive changes. On the one hand there is the vision of the electronic agora made possible by new technology and implemented through decentralized networks. And from the other hand there is a misgiving about the way electronic communications media already have pre-empted public discussions by turning media content into commodities. But somehow or other the digital public sphere may be richer and more complicated than the existing literature suggests.

Keywords: political communication; virtualization; network public sphere; communicative rationality; deliberative democracy; Internet of Things; hybrid discursive practices

Цитування даної статті: Славіна О. В. «Pax Technica»: політико-філософська рефлексія впливу інтернет-мереж на природу публічної сфери й демократичного врядування / О. В. Славіна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 50-57. doi: 10.15421/1717113

Citation of this article: Slavina, O. V., 2017. «Pax Technica»: polityko-filosof's'ka refleksiya vplyvu internet-merezh na pryrodu publichnoyi sfery y demokratychnoho vryaduvannya [«Pax Technica»: political and philosophical reflection on the nature of public sphere and democratic governance influenced by online networks]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 50-57. doi: 10.15421/1717113 (in Ukrainian).

Received: 26.06.2017

Accepted: 27.07.2017

«Рах Technica»: політико-філософська рефлексія впливння інтернет-сетей на природу публичної сфери і демократического управління

О. В. Славина

Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, Дніпр, Україна

Путем проведения эпистемологической оценки в статье предпринята попытка преодоления утопических и дистопических соображений, которые преобладают в суждениях о влиянии Интернета на организацию публичной сферы, а также проведен постмодернистский пересмотр теории Ю. Хабермаса с точки зрения современной медиа-революции. Обосновано формирование негалитарной сетевой публичной сферы, которая проявляет себя как параллельные дискурсивные арены, где члены социальных групп производят и распространяют контрдискурсы, что в свою очередь позволяет им формулировать оппозиционные интерпретации собственных идентичностей, потребностей и интересов.

Сделан вывод о том, что демократия проявляется не столько в кибер-пространстве, сколько через реальную структуру общественных отношений, которая позволяет выполнять ряд задач, а именно: развивать институт общественного диалога и формировать социальную солидарность. Вместе с тем указано, что происходит значительное ослабление символической власти традиционных коммуникаторов (институтов власти), которые осуществляют управление с помощью исторически закодированных социальных практик (как-то: политическая идеология, религия, традиционные ценности).

Указан ряд факторов, которые компрометируют репрезентативность виртуальной сферы, а именно: неравенство доступа к информации, фрагментация политического дискурса, мимикрия по отношению к существующей политической культуре, а не создание новой. Подчеркнута весомая перспектива в разработке жизнеспособных вариантов цифрового будущего и конфигураций моделей для осуществления положительных изменений.

Ключевые слова: политическая коммуникация; виртуализация; сетевая публичная сфера; коммуникативная рациональность; делиберативная демократия; Интернет Вещей; гибридные дискурсивные практики

Виступаючи в Афінах 2013 року, італійський філософ Дж. Агамбен [31] висловив епохальну думку про трансформацію ідеї управління, «в результаті чого традиційний зв'язок між причинами та наслідками зазнає інверсії: замість того, аби управляти причинами, що важко й дорого, уряди вдаються до управління ефектами. ... В той час як передумови треба вивчати, ефекти треба лише виявляти й контролювати». Наслідуючи цю думку, 2014 р. в «The Guardian» з'явилася стаття за авторством Є. Морозова під назвою «Зростання даних та смерть політики» [31], в якій обґрунтовується ідея алгоритмічного управління, в рамках якої розбіжності та конфлікти представляються не як результат неминучих економічних та ідеологічних протистоянь, а як невдалий побічний продукт аналогової епохи, що може бути подоланий шляхом збору даних.

Не випадково 2016 р. Всесвітня правозахисна організація «Amnesty International» опублікувала «П'ять шляхів, за якими технології визначатимуть майбутнє політики, суспільства та прав людини» [40], де йдеться про те, «що в найближчі 10-20 рр. новітні технології радикально змінять суспільство; це буде не що інше, як революція». В статті сказано, що робототехніка, синтетична біологія, штучний інтелект й Інтернет Речей (Internet of Things, IoT) змусять нас переосмислити, що означає конфіденційність, нерівність, політичні заворушення, війна і т.д. Так, наприклад, протягом останніх двох років Європейська комісія вже імплементувала ряд підтримувальних політичних заходів [24], спрямованих на прискорення розвитку IoT та розкриття його потенціалу в Європі: 2015 р. була прийнята Стратегія єдиного цифрового ринку, в 2016 р. опубліковано робочий документ «Промислова Європа».

У 2017 р. запропонована ініціатива «Європейська економіка даних».

У цьому зв'язку доречними видаються міркування Дж. Поркаро, викладені в «Промисловий Інтернет трансформуватиме вироблення політики» [36]. Вчений зазначає, що «процес виробництва політики може бути цілком змінений», і задається питаннями: «Чи залишатимуться політичні партії стандартною формою представництва голосів виборців? Як виглядатимуть політичні кампанії в епоху індустріального Інтернету? Яка організаційна структура зможе найкращим чином спрямувати і застосувати нову інформацію, зібрану через Інтернет?» [36].

Чи означає це, що передвістя, викладені Р. Макбрайдом в роботі «Автоматизована держава» ще 1967 р., виявляться близькими до реальності? Чи трансформується інституційна форма держави загального добробуту в свого роду ощадливий стартап, який послуговується даними для постійного перегляду та налаштування свого підходу до ринку?

Постановка проблеми. Звісно, вплив Інтернету на культуру, бізнес й політику є і буде величезним, але що це означає й означатиме для суспільства? Знайти відповідь на це питання доволі важко, оскільки Інтернет – це не стільки набір взаємопов'язаних посилань та протоколів, що утворюють єдину мережу. Інтернет – це, перш за все, уявна конструкція, лакмусовий папір, на який кожен робить проекції своїх бажань, страхів та фантазій.

Деякі бачать в Інтернеті можливості для просвіти та самостійного зростання, другі – порнографію та азартні ігри, треті – канали для кооперації та встановлення зв'язків, четверті – електронну

комерцію та прибуток. Подібними протиріччями повниться дискурс стосовно більшості аспектів використання Інтернету. Але коли справа починає стосуватися його впливу на демократичні процеси, відповідь здається однотайною: Інтернет – це добре для демократії. Досить згадати лише позицію, викладену у журналі «Wired»: «Цифрові громадяни [Digital Citizens] здаються разюче близькими до ідеалу Джефферсона – вони обізнані, відверті, активні, захоплені свободою, пишуться своєю культурою і віддані вільній нації, в якій вони еволюціонували» [26]. Подібні міркування висловлювали А. Етціоні (Etzioni) в своїй концепції теледемократії («vibrant teledemocracy») [12], К. Гроссман (Grossman) – в теорії електронної республіки («Electronic Republic») [19], Дж. Катц (Katz) – в теоретичних розробках щодо цифрової нації («Digital Nation») [26] та ін.

Аргументи, що наводять адвокати інтернетизації політичного простору, як правило, включають наступні твердження: по-перше, Інтернет знижує вхідні бар'єри для участі у політичному житті та створює додаткові можливості для участі у голосуванні; по-друге, Інтернет сприяє кристалізації політичного діалогу; по-третє, він консолідує спільноти й сприяє розповсюдженню демократії в усьому світі; по-четверте, Інтернет дозволяє організувати більш тісну комунікацію з державними службовцями й при цьому не є підконтрольним урядам.

Подібний дискурс підтримується не тільки ЗМІ й рядом політичних інституцій (як, наприклад, Європейська Комісія), але й вченими, починаючи від Н. Негропонта (Negroponte) [33] до Р. Дала (Dahl) [8]. Виникає питання: а чи немає іншої сторони в цієї медалі? При глибокому вивченні зарубіжної концептосфери виявляється, що протилежна точка зору існує й кристалізується в меседжі, що Інтернет – це загроза для демократії, яка знищує всі традиційні соціальні та політичні інститути.

Що стосується цього дослідження, то ми не беремося стверджувати однозначну позитивну чи руйнівну силу Інтернету. Ми розглядаємо цей інструмент як міцний, революційний і вважаємо, що заперечувати потенціал цієї технології означає спровокувати зворотну реакцію, коли в кінцевому підсумку постануть проблеми з ігноруванням. Наразі наша точка зору відрізняється від неолуддівських поглядів стосовно необхідності зниження технологічності повсякденного і політичного життя, а також від реформістських застережень про появу політично безправного цифрового підкласу.

В певній мірі можемо висловити свою згоду з Елі М. Ноам (Eli M. Noam), директором Колумбійського інституту телеінформації, яка у своїй статті «Чи нашкодить Інтернет демократії?» (з англ. «Will the Internet Be Bad for Democracy?») [34] стверджує, що більшість аналітиків роблять так

звану помилку композиції, тобто плутають мікроповедінку з макрорезультатами: вони вважають, що, якщо щось корисно для окремої людини, то воно також корисно і суспільству в цілому, коли воно це використає. Е.М. Ноам наводить приклад про винайдення автомобіля: якщо сто років тому ми б запитали, чи зможе автомобіль зменшити забруднення, відповідь була б легкою та позитивною: ніяких коней, без відходів на дорогах, без смороду, без сільськогосподарських угідь для вирощування вівса. Але в наші дні ми вже визнаємо, що у сукупності масштабна моторизація погано позначилася на навколишньому середовищі. Друга загальна помилка, про яку каже Е.М. Ноам, – це узагальнюючі висновки: тільки тому, що Інтернет – свіжий подих для розвитку демократії в таких політичних системах, як Північна Корея, Іран й Судан, це не означає, що він буде настільки ж багатобачуючий для Німеччини, Данії чи Сполучених Штатів.

Як підкреслює Е.М. Ноам, «Інтернет нездатен оживити Джексонівську Америку Токвіля. Лінкольна чи Дугласа. Це не Афіни і не Аппенцелль¹. В Інтернеті менше демократії, ніж у цих низькотехнологічних місцях прийняття рішень. Та і кожне з цих місць не існувало насправді, тільки як мета, концепт, натхнення. І в цьому сенсі надії, покладені на Інтернет, – це ще одна ланка в ланцюгу надій. Можливо, наївних, але безумовно, таких, що облагороджують» [34].

У зв'язку з вищенаведеним ми бачимо свою мету, яка буде конкретизована у відповідній частині цієї статті, в тому, аби дослідити вплив Інтернету у його найсучаснішій формі як фактор трансформації природи політичного управління та публічної сфери загалом й інтенсифікації / гальмування демократизації.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема Інтернету й публічної сфери на сьогоднішній день займає постійне місце в дослідницьких програмах й інтелектуальних дискусіях і в майбутньому, на нашу думку, визначатиме русло політичних досліджень у галузі комунікації. Як зазначає П. Далгнер у своїй статті «Інтернет, публічна сфера й політична комунікація: диспропорція й деліберация» [9], саме дестабілізацію політичних комунікаційних систем слід розглядати як контекст для розуміння ролі Інтернету, який сприяє цій дестабілізації. З іншого боку, поняття дестабілізації також може втілювати і позитивний сенс, вказуючи на дисперсію старих моделей, які, можливо, вичерпали свою корисність.

В першу чергу для розгляду цієї проблематики має значення розуміння публічної сфери як сукупності комунікативних просторів, які є середовищем розповсюдження інформації, ідей, дебатів, а також формування політичної волі (тобто суспільної думки). Це простори, в яких традиційні засоби інформації, а в останній час й нові інтерактивні

медіа, займають ключове місце й слугують для полегшення комунікативних зв'язків між громадянами і державою. Основоположними тут є, звісно, тексти Ю. Габермаса [20; 21], розробника концепції публічної сфери («Offentlichkeit») й теорії комунікативної дії, який представив теоретичний горизонт щодо аналізу критичного й демократичного потенціалу цифрових медіа. З огляду на важливість перегляду цієї концепції у сучасних реаліях далі по тексту статті під публічною сферою в диференційованих пізніх сучасних суспільствах, не в останню чергу в контексті національних держав, просякнутих глобалізацією, будемо розуміти множину різних просторів.

В якості відправної точки у концептуалізації публічної Інтернет-сфери вчені вдаються до розробок трьох конститутивних вимірів. Так, структурний аспект пов'язаний з формальними інституційними особливостями. Найбільш очевидно ці дослідження стосуються медіа-організацій, їх політичної економії, питань контролю, фінансування, правового регулювання, яке визначає рамки свободи та обмежень стосовно спілкування. Таким чином, структурний аспект спрямовує нашу увагу на такі класичні демократичні питання, як свобода слова, доступ, динаміка залучення / виключення і т.д. Також структурний аспект вказує на політичні інститути, які служать свого роду «політичною екологією», встановлюючи межі характеру розповсюджуваної інформації й форм вираження. В тому, що стосується Інтернету, структурні дослідження вказують, що «кібергеографія» організована з точки зору соціально-економічних, юридичних, культурних, технічних і навіть веб-архітектурних особливостей, що впливають на рівень доступності мережі для використання громадянами.

Другий напрямок досліджень – це рівень репрезентації – набуває свого значення для розуміння онлайн-контексту публічної сфери. На цьому рівні вченими піднімаються такі питання й проблеми політичної комунікації, як справедливість, точність, повнота, плюралізм поглядів, встановлення порядку денного, ідеологічні тенденції і т.д.

В цьому плані корисно згадати не тільки Ю. Габермаса, а й інших учених, таких як Дж. Дьюї, які стверджують, що «спільнота» має бути концептуалізована як дещо відмінне від простої медіа-аудиторії.

Дослідники вказують, що публікація матеріалів існує як дискурсивні інтерактивні процеси, а атомізовані індивідууми, що лише споживають інформаційні продукти, не є спільнотою. На початку 2000-х з появою індустрії суспільної думки основна увага приділялася сукупній статистиці індивідуальних поглядів (S. Splichal, J. Lewis). І хоча такі підходи теж мають своє застосування, не треба випускати з поля зору класичну ідею про те, що демократія, в кінцевому підсумку, формується гро-

мадянами, які беруть участь у розмові один з одним.

І тут ми підійшли до третього напрямку досліджень – це рівень взаємодії, тобто комунікативних процесів створення смислів, інтерпретації й використання результатів. На цьому рівні деліберация розглядається як соціальний контекст повсякденного життя. Ця взаємодія має своє місце й простір, дискурсивну практику, психокультурні аспекти, і в цьому плані публічна сфера має дуже ліквідну, розтягнуту якість. В термінології П. Ала-суутарі [2] та інших це є третє покоління досліджень мас-медіа, де наукові пошуки поширюються за рамки простого сприйняття і вивчають розповсюдження смислів у більш широких мікроконтекстах повсякденного життя.

Мета дослідження. Слід зауважити, що між-дисциплінарні дослідження, що намагаються пов'язати Інтернет з демократією та політикою, диференціювалися в декілька спеціалізованих галузей. Тож у цій статті не будуть розглядатися питання використання Інтернету у виборчих кампаніях й проблема, так званого, цифрового розриву. Також не буде висвітлено роль діджиталізації публічної сфери в утвердженні демократії в країнах, що розвиваються. Незважаючи на те, що ці питання дуже важливі для розгляду динаміки публічної сфери, вони представляють окремі випадки політичної комунікації, що обговорюються у дослідницькій спільноті як самостійні теми.

Тож мета цього викладу полягатиме в переосмисленні традиційних поглядів на публічну сферу й спробі знайти відповідь на питання: чи дійсно нові медіа привносять нову якість в публічну сферу або ж просто пропонують неглибоку альтернативу аутентичним дискурсивним практикам?

Виклад основного матеріалу. Сучасна політична сфера – це простір, створений публічними дискурсами, що забезпечують певний рівень конвергенції поглядів стосовно питань загального значення, будь-то локальна спільнота, національна держава, супранациональний регіон чи глобальне суспільство. Обмін смислами в ідеалі заснований на аргументації, але на думку З. Папахаріссі (Papacharissi) [35], може бути також імпульсивним, емоційним й опосередкованим за допомогою різних естетичних засобів.

В епоху преси й мовлення публічна сфера була розділена між меншістю ораторів та більшістю слухачів. Поява Інтернету спростувала цей поділ і перетворила всіх на потенційних учасників численних суспільних взаємодій та дебатів. Так, за висловом Р. Девіса (Davis): «Через блоги, YouTube і соціальні мережі, такі як Twitter та Facebook, громадськість перетворилася на оповідачів, репортерів, редакторів й мовників» [11]. Іншими словами, відбувається все те, що Р. Кайс (Kies) охарактеризував як віртуалізацію політичних дебатів [27].

Саме така гіпертекстуальність, взаємопов'яза-

ність, мінливість з точки зору медіа-форм та гнучкість у часі та просторі дозволила дослідникам на початку 1990-х років наполягати на схожості рис Інтернету й моделі відкритої публічної сфери, розробленої Ю. Габермасом. Так, за висловом останнього, публічна сфера проявляється як «множинність більш-менш неофіційних арен, жанрів, мереж, за допомогою яких ідеї та дискусії розповсюджуються по всьому суспільству й до більш формальних органів політичного обговорення й прийняття рішень» [20, с. 184]. З цього випливає висновок, що демократична політика сьогодні передбачає не тільки проведення виборів і корпоративних перемовин: сьогодні обговорення, в тому числі парламентські, повинні спиратися на контекст, який створюється процедурно нерегульованою публічною сферою. Тобто з дискурсивної точки зору, публічна сфера – це середовище необмеженого спілкування, де можуть бути сформульована нова проблематика й побудоване колективне розуміння світу.

Однак, на наш погляд, тільки емпіричні дослідження (проведені такими вченими, як К. Хілл, Дж. Хьюз, Ч. Рафаель, К. Карповітц стосовно інклюзивних діалогово-орієнтованих платформ, таких як онлайн-дискусійні форуми) можуть дати відповідь, чи дійсно ці якості веб-мережі наділяють можливостями окремих індивідів та соціальні інституції включатися до процесів соціально-політичних змін. В цьому аспекті є цікавим інтелектуальна суперечка К. Ширкі й М. Гладуелла. Так, К. Ширкі зазначав, що, завдяки Інтернету, колективна активність може бути скоординована більш гнучко, ніж у попередні епохи [41]. Однак М. Гладуелл стверджував, що здатність Інтернет-медіа створювати слабкі зв'язки робить їх непридатними для побудови соціальних рухів, які потребують сильної згуртованості [18]. Як рішення цієї суперечки можна запропонувати позицію Т. Рассмусена, який зазначає, що неурядові організації й суспільні рухи мають будуватися через персональні зустрічі та зібрання, а також саме ті слабкі зв'язки для ангажування лояльної, але менш активної аудиторії [38].

Демократичний авторитет публічної сфери закріплений у понятті дорадчої політики, тобто політики як аргументації щодо вироблення найсправедливіших рішень. Ю. Габермас стверджує, що «формування політичної волі спрямовується через фільтр дискурсивної думки» [21, с. 146]. Те, що Ю. Габермас називає «епістемним процедуризмом», постає як найбільш складний методологічний погляд на умови демократичного процесу, ніж той, що запропонований теорією раціонального вибору й герменевтикою, які нездатні пояснити когнітивний потенціал, наявний у дискурсивних процесах. Епістеміка передбачає, що процеси раціоналізації в публічному дискурсі можуть генерувати нове, збагачене знання, оскільки «згідно з

теорією комунікативної дії, вимоги нормативної дійсності, притаманні фактичній аргументації, можуть сприяти взаєморозумінню й співпраці» [21, с. 146].

Таким чином, з появою ЗМІ публічна сфера значно розширилася, а завдяки Інтернету стала всеохоплюючою та орієнтованою на взаємодію. І з цього приводу можна висловити певні побоювання, адже різноманітність інтересів, світоглядів і форм культури збільшують навантаження на здатність публічної сфери до конвергенції. Як всі ті голоси можуть розчинитися в аргументованому дискурсі, покликання якого створювати інформаційне забезпечення для політики, легітимізувати й раціоналізувати її? За висловом самого Ю. Габермаса, «... політика все більш заплутується в процесах масової комунікації, асимілюється й трансформується ними» [21, с. 153]. Це явище є наслідком повороту до інформаційної економіки (як би сказав Д. Белл) та мереж інформаційних технологій (за М. Кастельсом). Але навіть в цих умовах всі три форми влади в публічній сфері (політична, економічна й влада медіа), за Ю. Габермасом, повинні підкорятися певній комунікативній логіці, тобто поважати правило дискурсивної гри, за якої перемагають найпереконливіші аргументи.

Ще в 2006 р. Ю. Габермас, звертаючись до цифрових медіа мимохідь, відзначав, що Інтернет не має істотного значення для публічної сфери, але підкреслював, що взаємодія в Інтернеті має виключне демократичне значення, оскільки підриває цензурування авторитарними режимами. Скептицизм вченого розділяв також і Б. Барбер, який розглядав Інтернет в контексті власної концепції «сильної демократії» [4], під якою розумів демократичну альтернативу, коли громадяни беруть участь на місцевому та національному рівні у різноманітних заходах і де дискурс та дебати є суттєвими умовами для вироблення спільної позиції у мультикультурному середовищі. Б. Барбер стверджує, що нові медіа-технології та Інтернет не мають сприятливої ролі через ряд особливостей нових медіа, серед яких: дедуктивна простота та схильність до поляризації, сегментації, а не створенню інтегрованих спільнот, усамітненість інтерфейсів користувачів нових медіа, превалювання зображень над текстовим контентом, супротив ієрархізації. Всі ці тенденції, на думку Б. Барбера, «створюють перепони для формування загальної структури, що є необхідною для представницької демократії й незамінною для демократії сильної» [4, с. 44].

За думкою Б. Барбера, демократія базується на виробленні значимого знання, а не простій інформації. А Інтернет з таким завданням впоратися не здатен, оскільки віддає перевагу індивідуальним потребам у порівнянні з потребами публічної сфери. До речі, цей феномен Н. Негропonte назвав «Daily Me» [33], вказуючи на персоналізований

характер новин у веб-мережі. Пізніше ця персоналізація була переінтерпретована Р. Патнемом як «невдала індивідуалізація, що веде до зниження громадянської залученості та негативної спіралі фрагментації публічної сфери» [37]. Свого часу і К. Санштейн попереджав, що Інтернет може мати руйнівні наслідки на формування суспільної думки, оскільки здатен генерувати сегментацію, паралельні сфери й групову поляризацію [42], за якої люди схильні шукати однодумців й генерувати спільну думку, відмінну від думки інших. В подібному руслі розмірковував і М. Шудсон [39, с. 49], який закликав до розширення розуміння громадянства за умови інтеграції цифрових ЗМІ до демократичної системи. Вчений також відзначав, що серед великих перетворень, пов'язаних з журналістикою та політикою, лише деякі були пов'язані з новими технологіями. Незважаючи на те, що суспільні рухи і громадські організації звертаються до користування Інтернету, це не підтверджує демократичний потенціал мережі. Зокрема, М. Шудсон взагалі каже, що істотні політичні зміни відбулися б у будь-якому випадку з Інтернетом або без нього.

В той же час Ю. Бенклер [5], на відміну від перелічених авторів, вважає, що Інтернет являє собою суттєвий фактор зміни публічної сфери в бік більшої демократичності. Він стверджує, що перехід від структурованої публічної сфери до дискурсивної архітектури з різноспрямованими зв'язками між вузлами інформаційного середовища нівелює бар'єри для спілкування й принципово міняє можливість участі в публічній сфері. На думку вченого, в демократичних країнах такий знижений поріг до участі в опосередкованому спілкуванні спричиняє радикальне розширення публічної сфери. В той же час для тоталітарних країн така нова архітектура публічної сфери постає як сучасна загроза [5].

В цьому ракурсі Т. Рассмусен задається питанням: як аргументи і міркування спроможні вижити в цій комунікативній какофонії? [38]. Відповідь дослідник бачить в мережевій структурі Інтернету, яка через механізми внутрішньої фільтрації та синтезу дає можливість різним поглядам об'єднатися навколо певних центральних аргументів. На противагу такі вчені, як К. Санштейн [42] й Т. Гітлін [17] дотримуються тієї точки зору, що потужна діяльність у веб-мережі створює хаотичний, фрагментований дискурс, який в свою чергу може спричинити появу паралельних спільнот, ізольованих угруповань, що культивують екстремістські погляди. Таким чином, на думку дослідників, альтернативні ідеї та конструктивні позиції губляться у фрагментованому спілкуванні, що призводить до поляризації переконань. Тобто відбувається саме те, що не повинно мати місце в публічній сфері згідно з підходом Ю. Габермаса.

Непрямі підтвердження даної точки зору зна-

ходимо в результатах емпіричних досліджень М. Фіоріні й С. Абрамса [14], Н. Маккарті [30], Харгіттаї (Hargittai) [22] та ін. з приводу вивчення поляризації політичного простору в США. Питання, яким задавалися вчені, було наступним: а чи зіграв саме Інтернет певну роль у появі розриву у політичних поглядах американців? Наприклад, аналіз американської блогосфери, проведений Л. Адаміком [1], показав, що більшість політичних блоггерів належить або до правого крила, або до ліберального кластеру. Аналогічна тенденція була виявлена й М. Коновером [7] та іншими в Twitter. Більш того, Е. Лоуренс [28] стверджує, що за його спостереженнями політичноактивні громадяни спостерігають тільки за тими блогами, в яких виражається політична позиція, близька до їх власної. Підтвердження цього знаходимо і у Г. Фаррелла: велика група читачів блогів підпадає під вплив широкого спектра онлайн-джерел та поглядів, в той час як ймала, група більш політично активних людей, в значно меншій мірі читає ті політичні блоги, що висловлюють позицію, відмінну від їхніх поглядів. А Д. Мутц [32] взагалі вважає, що чим більше зв'язків з іншими політичними поглядами мають люди, тим менш вірогідна їх участь у політичному житті. Однак слід підкреслити, що в таких випадках з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки дуже важко, а дослідження великої вибірки блогів, проведене М. Генцковим та Дж. Шапіро [16] взагалі тезу про поляризацію публічної сфери не підтвердило.

Разом з тим не можна ігнорувати і тезу Й. Бенклера [5] про те, що топологія Інтернет-мережі не тільки впорядкована, але й характеризується достатньою плюральністю, за рахунок чого жоден вузол не контролює потік інформації. Таким чином, аргумент щодо надлишковості інформації нейтралізує аргумент щодо концентрації позицій та їх поляризації. Згідно з Й. Бенклером, Інтернет усуває основні перепони для впорядкованої різноманітності, що робить його ідеальним в якості платформи для демократичної публічної сфери. Інтернет більш стійкий до контролю і менш схильний до тривіалізації у порівнянні із традиційними засобами масової комунікації. Однак вчений застерігає, що Інтернет може функціонувати ліберально тільки в тому форматі, в якому він існує зараз. За умови, якщо одна з глобальних інтернет-корпорацій, таких як Google або Facebook, стане настільки потужною, що зможе заблокувати спілкування рамками власних сервісів, тоді Інтернет як демократична платформа зникне. Дану тезу підтримує Н. Фрейзер, яка вказує на конфліктність, емоційність і наявність контр-спільнот («субальтернативних контрагентів») [15] як обов'язкові характеристики публічної сфери, та З. Папахаріссі, який вважає боротьбу та оспорювання невід'ємними рисами публічної сфери в плюралістичних системах і важливими імпульсами демократії загалом [35].

Із зростанням критичної маси користувачів Інтернету у всьому світі, укріплення повсюдного зв'язку та революція даних обіцяють серйозні перетворення в способах управління, розробці політики та взаємодії громадян з державою. Підтвердження цієї думки знаходимо у доповіді «Dubai School of Government», опублікованій у 2017 р., де викладені основні тренди впливу Інтернету Речей та соціальних мереж на політичний процес [13].

В свою чергу і Ф. Говард, автор книги «Рах Technica: як Інтернет Речей може зробити нас вільними чи заблокувати нас», підмітив, що «для демократії Інтернет Речей змінить те, як виборці впливають на уряд, й те, як уряд впливає (й відслідковує) наше життя» [23]. Вчений також наголошує, що як для громадян, так і для лідерів важливо розуміти, куди ми рухаємося, ще до того, як ми там опинимося. Разом з тим він передбачає, що на зміну застарілим категоріям, як-то: держава, політична партія, громадська група, громадянин, прийде нова соціальна конструкція, яку він називає цифровим кланом.

У ракурсі вище сказано про перспективи подальших розвідок, на нашу думку, сконцентровані на питаннях цифрових передумов диктатури та демократії, електронної («computational») пропаганди й того, яким чином нові технології визначатимуть перебіг політичної конкуренції.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що природа публічної сфери однозначно змінюється під впливом Інтернету: колективний ментальний досвід, хоча він є віртуальним по своїй суті, стає фундаментальним виміром реальності всіх і

кожного, хто користується мережею. Вже сьогодні дослідники кажуть про виникнення так званої мережевої публічної сфери, й завдання вчених на найближчу наукову перспективу полягатиме у виявленні здатності цієї гібридної публічної сфери впливати на формальну політику.

Однак, на сьогоднішній день вже можна стверджувати, що якщо Інтернет і є певною детермінацією демократичних зсувів, але демократія як «річ для нас» не може бути знайдена в кібер-просторі, тільки в реальному суспільстві, яке послугується як аналоговими, так і цифровими засобами спілкування. Сьогодні самі канони традиційної політичної влади зазнають серйозних трансформацій від впливом електронної природи текстів, які стають гіпертекстами й реконструюються в процесі сприйняття, перетворюючи читача на автора, що володіє можливістю розмежувати власну ідентичність та аргументацію, таким чином підживляючи цілісність раціонально-критичних дебатів.

У цьому виникаючому середовищі опосередкованої публічності поступово зникає сфера нескінченної бесіди, орієнтованої на прагматичну згоду. Не варто також забувати і про те, що здебільшого низький рівень медіа-грамотності компрометує репрезентативність віртуальної сфери. Тож потенціал веб-комунікацій та мережевих інструментів щодо зрівноваження політичної та соціальної влади залишається донині дискусійним. Однак, чого не можна, на наш погляд, заперечувати, так це, що Інтернет стає мережевим розширенням публічного діалогу, створюючи можливості для проникнення публічної сфери в новий і потенційно більш широкий набір інститутів.

ПРИМІТКИ

¹ Аппенцель – населений пункт у Швейцарії (кантон Аппенцель-Іннерроден), в якому проводиться «Gemeindeversammlung» так звана зустріч міста, на якій вирішуються різноманітні питання життя громади міста. Зустріч проводиться «за гарної погоди на відкритому повітрі в центрі общини». Населення Аппенцеля приблизно 5600 чоловік.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ / REFERENCES

1. Adamic, L. A., Glance, N., 2005. The Political Blogosphere and the 2004 U.S. Election: Divided They Blog. Proceedings of the 3rd International Workshop on Link Discovery. ACM: 36-43.
2. Alasuutari, P., ed. 1999. Rethinking the media audience. London: Sage.
3. Anduiza, E., Jensen M., Jorba L., 2012. Digital Media and Political Engagement Worldwide: A Comparative Study. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Barber, B., 2003. Which Technology and Which Democracy? Cambridge, Mass.: The MIT Press.
5. Benkler, Y., 2006. The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom. Yale University Press.
6. Bennett, W. L., Entman, R., 2001. Mediated politics in the future of democracy. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Conover, M., Ratkiewicz, J., Francisco, M., Gonçalves, B., Menczer, F., Flammini, A., 2011. Political Polarization on Twitter. Center for Complex Networks and Systems Research, School of Informatics and Computing, Indiana University, Bloomington.
8. Dahl, A. Robert, 1989. Democracy and its Critics. New Haven: Yale University.
9. Dahlgren, P., 2005. The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. Political Communication 22, 147-162.
10. Dahlgren, P., 2013. The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy. Houndmills Basingstoke: Palgrave Macmillan.
11. Davis, R., 2009. Typing Politics: The Role of the Blogs in American Politics. Oxford: Oxford University Press.
12. Etzioni, A., 1997. Communities: Virtual vs. Real. Science 277, 295.
13. Fadi, S., 2017. Social Media and the Internet of Things towards Data-Driven Policymaking in the Arab World: Potential, Limits and Concerns. Arab Social Media Report, Dubai: MBR School of Government 7.
14. Fiorina, M. P., Abrams, S. J., 2008. Political Polarization in the American Public. Annual Review in Political Science 11, 563-588.
15. Fraser, N., 1993. Rethinking the Public Sphere. A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

16. Gentzkow, M., Shapiro J. M., 2010. What Drives Media Slant? Evidence From U.S. Daily Newspapers. *Econometrica* 78(1), 35-71.
17. Gitlin, T., 1998. Public Sphere or Public Spherules? In *Media Ritual and Identity*. London: Routledge.
18. Gladwell, M., 2010. Small Change. Why the Revolution will not be Tweeted. *The New Yorker*.
19. Grossman, K. L., 1995. *The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age*, New York: Viking.
20. Habermas, J., 1996. *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
21. Habermas, J. 2009. *Political Communication in Media Society: Does Democracy still have an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*. Cambridge: Polity Press.
22. Hargittai, Eszter, Gallo, J., Kane, M., 2008. Cross-ideological Discussions among Conservative and Liberal Bloggers. *Public Choice* 134(1), 67-86.
23. Howard, N. Philip, 2015. *Pax Technica: How the Internet of Things May Set Us Free or Lock Us Up*. Yale University Press.
24. Internet of Things. Access mode: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/internet-of-things>
25. Kahn, R., Kellner D., 2004. New media and Internet activism: From the 'Battle of Seattle' to blogging. *New Media & Society* 6(1), 87-95.
26. Katz, J., 1997. *The Digital Citizen*. Wired.
27. Kies, R., 2010. *Promises and Limits of Web-Deliberation*. New York: Palgrave Macmillan.
28. Lawrence, E., Sides J., Farrell, H., 2010. Self-Segregation or Deliberation? Blog Readership, Participation Polarization in American Politics. *Perspective in Graham Politics* 8, 141-157.
29. Lynch, M., 2012. *The New Arab Politics*. New York: Public Affairs Books.
30. McCarty, Nolan M., Keith T. Poole, Rosenthal H., 2006. *Polarized America: The Dance of Ideology an Unequal Riches*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
31. Morozov, E., 2014. The rise of data and the death of politics. Access mode: <https://www.theguardian.com/technology/2014/jul/20/rise-of-data-death-of-politics-evgeny-morozov-algorithmic-regulation>
32. Mutz, D. C., 2006. *Hearing the Other Side: Deliberative Versus Participatory Democracy*. Cambridge University Press.
33. Negroponte, N., 1995. *Being Digital*. New York: Vintage Books.
34. Noam, M. Eli, 2005. Will the Internet Be Bad for Democracy? *ACM: The digital society* 10, 57-58.
35. Papacharissi, Z., 2004. Democracy Online: Civility, Politeness, and the Democratic Potential of Online Political Discussion Groups. *New Media & Society* 6(2), 259-283.
36. Porcaro, G., 2016. The industrial internet will transform policymaking. Access mode: <http://bruegel.org/2016/09/the-industrial-internet-will-transform-policymaking/>
37. Putnam, R. D., 2001. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
38. Rasmussen, T., 2013. Internet-Based Media, Europe and the Political Public Sphere. *Media, Culture & Society* 35(1), 97-104.
39. Schudson, M., 2006. New Technologies and Not-So-New Democracies. *Mediekultur* 22(40), 6-14.
40. Sherif, Elsayed-Ali, 2016. Five ways technology will shape the future of politics, society and human rights. Access mode: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2016/12/five-ways-technology-will-shape-the-future-of-politics-society-and-human-rights/>
41. Shirky, C., 2009. *Here Comes Everybody: The Power of Organizing Without Organizations*. New York: Penguin.
42. Sunstein, C. R., 2009. *Republic. com 2.0*. New Haven: Princeton University Press.

Славина Ольга Вячеславівна – кандидат політичних наук, старший викладач
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72
E-mail: olga7slavina@gmail.com

Slavina Olga V. – PhD in political sciences, senior lecturer
Oles Gonchar Dnipro National University
Address: 72, Gagarin Av., 49010, Dnipro, Ukraine
E-mail: olga7slavina@gmail.com
ORCID 0000-0002-3907-5814

УДК 93/94+930.1+930.85

doi: 10.15421/1717114

Нова парадигма для суспільства глобальної епохи: субсидіарна перспектива Бенедикта XVI

І. В. Данилюк

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, Україна

У статті досліджується вчення Папи Бенедикта XVI та його погляди на суспільство XXI ст.: роль, яку відводив глава Католицької церкви людині, суспільству, державі та міжнародній спільноті в епоху глобалізації. Розглянуто принципи пропонувані Бенедиктом XVI для відносин у середині суспільства, державно-суспільних та міжнародних відносин в XXI столітті. Здійснено спробу окреслити парадигму Бенедикта XVI для суспільних взаємовідносин та міжнародної співпраці в період глобалізації.

Розглянуто субсидіарну перспективу Бенедикта XVI для міжособистісних, суспільно-державних та міжнародних відносин. Виявлено, що саме збільшення участі особистості в суспільному житті – це основа розвитку благополучного суспільства, адже через соціальну активність, на думку Бенедикта XVI, особа змінюватиме свій соціальний статус та працюватиме на благо суспільства. Соціальна активність громадян створює виклик для влади, а саме – делегувати свої повноваження на нижчі рівні аж до простих громадян. На думку понтифіка, в глобалізованому суспільстві успіх держав залежить від здатності делегувати повноваження громадянам, тобто доручити побудову суспільного блага самим же громадянам.

Окремо розкрито питання міжнародних відносин та співпраці. Бенедикт XVI закликає до управління глобалізацією та говорить про необхідність нового світового авторитету. Такий авторитет, на його думку, повинен керуватись у своїй діяльності принципом субсидіарності.

У статті окреслено бачення глобальної влади та ролі громадянина і держави в період глобалізації.

Ключові слова: історія; міжнародні відносини; глобалізація; глобальний авторитет; людина; суспільство; держава; субсидіарність; солідарність; свобода; відповідальність; права; обов'язки

A New Paradigm for a Society of Global Age: Benedict XVI's Subsidiary Perspective

I. V. Danyliuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Globalization, without exaggeration, is one of the most significant phenomena of our time. That is why today everyone is talking about globalization: some glorify this phenomenon, others - demonize. Today, globalization seems to be the only slogan, as well as a direction for understanding the future. But our ability to understand globalization is limited, partly because we are in the midst of a process that is still evolving, the result of which is unclear. But most importantly, the main problem is our inability to manage, due to the lack of an ethical vision of global society and common principles and values on which could be based the actions of citizens, governments of different countries and international relations in particular.

An important philosophical and political contribution to the value and morale aspect of understanding of the globalization is the developments of Pope Benedict XVI, which, in his encyclicals «Deus caritas est» and «Caritas in Veritate», in his reports and messages, without exaggeration, devoted the “special” role of values and principles for society, for public relations, for relations between the state and a citizen, as well as for relations between peoples and states. And in the encyclical «Caritas in Veritate» affirm that international relations, at the present stage of human development, should be based on the principle of subsidiarity and solidarity.

In the article is being investigated the teachings of Pope Benedict XVI and his views on the society in 21-st century: the role that the head of the Catholic Church has given to a person, society, state and the international community in the era of globalization. The principles proposed by Benedict XVI for relations in the society, state-social and international relations in the XXI century are considered. An attempt was made to outline the paradigm of Benedict XVI for public relations and international cooperation during the period of globalization.

Considered the subsidiary perspective of Benedict XVI for interpersonal, public-state and international relations. Revealed that the increase participation of the individual in public life is the basis for the development of a prosperous society, because, in the opinion of Benedict XVI, with social activity person will change his social status and will contribute for the benefit of society. Social activity of citizens creates a challenge for the authorities, namely, to delegate their powers to lower levels, even to ordinary citizens. According to the Benedict XVI in a globalized society, the success of states depends on the ability to delegate authority.

Цитування даної статті: Данилюк І. В. Нова парадигма для суспільства глобальної епохи: субсидіарна перспектива Бенедикта XVI / І. В. Данилюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 8. – С. 58-62. doi: 10.15421/1717114

Citation of this article: Danyliuk, I. V., 2017. Nova paradyhmya dlya suspil'stva hlobal'noyi epokhy: subsydiarna perspektyva Benedykta XVI [A New Paradigm for a Society of Global Age: Benedict XVI's Subsidiary Perspective]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 8, 58-62. doi: 10.15421/1717114 (in Ukrainian).

Received: 27.06.2017**Accepted:** 28.07.2017

The issues of international relations and cooperation is disclosed. Benedict XVI calls for the management of globalization and speaks about need of new world authority. Such authority, in his opinion, should be governed by the principle of subsidiarity.

In the article outlines the vision of global power and the role of citizen and state in the period of globalization.

Keywords: history; international relations; globalization; global authority; human; society; state; subsidiarity; solidarity; freedom; responsibility; rights; history; international relations; globalization; global authority; duties

Новая парадигма для общества глобальной эпохи: субсидиарная перспектива Бенедикта XVI

И. В. Данилюк

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

В статье исследуется учение папы Бенедикта XVI и его взгляды на общество XXI ст.: роль которую отводил глава Католической церкви человеку, государству и международному сообществу в эпоху глобализации. Рассмотрены принципы предлагаемые Бенедиктом XVI для отношений внутри общества, государственно-общественных и международных отношений в XXI веке. Предпринята попытка очертить парадигму Бенедикта XVI для общественных взаимоотношений и международного сотрудничества в период глобализации.

Рассмотрено субсидиарную перспективу Бенедикта XVI для межличностных, общественно-государственных и международных отношений. Выявлено, что именно увеличение участия личности в общественной жизни - это основа развития благополучного общества, ведь через социальную активность, по мнению Бенедикта XVI, личность меняет свой социальный статус и работает на благо общества. Социальная активность граждан создает вызов для власти, а именно – делегировать свои полномочия на более низкие уровни, вплоть до простых граждан. По мнению понтифика, в глобализованном обществе успех государства зависит от способности делегировать полномочия гражданам, то есть поручить строительство общественного блага самим же гражданам.

Отдельно раскрыты вопросы международных отношений и сотрудничества. Бенедикт XVI призывает к управлению глобализацией и говорит о необходимости нового мирового авторитета. Такой авторитет, по его мнению, должен руководствоваться в своей деятельности принципом субсидиарности.

В статье обозначены видение глобальной власти и роли гражданина и государства в период глобализации.

Ключевые слова: история; международные отношения; глобализация; глобальный авторитет; человек; общество; государство; субсидиарность; солидарность; свобода; ответственность; права; обязанности

Постановка проблеми. Глобалізація, без перебільшення, один з найбільш значущих феноменів нашого часу. Саме тому сьогодні всі говорять про глобалізацію: одні звеличують даний феномен, інші – демонізують. Сьогодні глобалізація, схоже, стає тим єдиним гаслом, а також напрямком до розуміння майбутнього. Але наша здатність розуміти глобалізацію обмежена почасти тому, що ми знаходимося в середині процесу, що все ще розвивається, результат якого неясний. Але найголовніше, основна проблема полягає в нашій нездатності управляти, через відсутність етичного бачення для глобального суспільного і спільних принципів та цінностей на яких могли б базуватись дії громадян, керівництв урядів різних країн та міжнародні відносини зокрема.

Важливим філософським та політичним внеском у ціннісний та моральний аспект глобалізації є напрацювання Папи Бенедикта XVI, який у своїх енцикліках «Deus caritas est» та «Caritas in Veritate», доповідях та посланнях відводив, без перебільшення, «особливе» значення цінностей та принципів для суспільства, для суспільних взаємин, для відносин держави та громадянина, а також для відносин між народами і державами. А в енцикліці «Caritas in Veritate» твердить, що міжнародні відносини, на сучасному етапі розвитку людства, мають базуватися на принципі субсидиарності та солідарності.

Будучи главою міста-держави Ватикан та главою Католицької церкви відмовитися від влади, можливо у відповідності до «свого розуміння» етичних принципів, як відповідальності «кожного на своєму місці» [4, №11].

Аналіз останніх джерел і досліджень. Досліджуючи дану тематику проаналізовано наступні документи: енцикліки «Deus caritas est» [2], «Caritas in Veritate» [1], в яких викладена своєрідна концепція суспільних відносин, цінності людської особистості, нової ролі держави та принципів на яких мають базуватися відносини державної влади та суспільства, а також концепція «глобального авторитету», який мав би управляти за умов глобалізації; доповідь Папи Бенедикта XVI на академічній конференції «Perseguire il bene comune: come solidarietà e sussidiarietà possono operare insieme» [3], в якій Римський Понтифік висловлює думку про те, що принцип субсидиарності в поєднанні з солідарністю має бути основою для побудови суспільного добробуту; а також послання з нагоди всесвітнього дня молоді «Se vuoi coltivare la pace, custodisci il creato» [4], в якому папа Рацінгер наголошує на зв'язку субсидиарність з відповідальністю.

Мета дослідження. Дослідити нову парадигму для суспільства глобальної епохи у вченні Бенедикта XVI¹.

Завдання статті: на основі аналізу вчення до-

робку німецького професора та глави Католицької церкви Папи Бенедикта XVI окреслити: 1) роль особи, як індивіда та громадянина в глобалізованому суспільстві 2) роль держави в період глобалізації та 3) нову парадигму міжнародних відносин для глобалізованого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація принесла багато змін у сучасне суспільство: трансформувалися міжособистісні відносини, в сторону індивідуалізації; змінилися функції державних структур у напрямку обмеження та делегування повноважень; змінилась і система міжнародних відносин – важливу роль почали відігравати міжнародні організації та корпорації.

Нові глобальні тенденції об'єктивно вимагають нових підходів та принципів. Ряд принципів для побудови суспільства загального блага запропонував Папа Бенедикт XVI у своїх працях та християнських посланнях. Основоположним принципом для регулювання міжособистісних, громадянсько-державних та міжнародних відносин в епоху глобалізації, на думку Папи, має бути принцип субсидіарності.

Субсидіарність – Папа Бенедикт XVI окреслює в енцикліці «*Caritas in Veritate*», в якій дає визначення поняття «субсидіарності», як «допомога людині через автономію опосередкованих груп та об'єднань», а саме: «доречно [допомога], коли особа чи суспільні суб'єкти нездатні дати собі раду самостійно» [1, №57]. В розумінні Папи Рацингера, допомога субсидіарного типу завжди передбачає «емансипуючу доцільність», адже субсидіарна допомога має розвивати активність та відповідальність, сприяти свободі та розвитку, а не пасивності та патерналізму. В активності, в своїй дієздатності, на думку Понтифіка, проявляється гідність людини, яка не може бути ні знищена, ні зневажена, а тільки заохочена.

Гідність кожної людини залишається ключовою у вченні Папи, тому він пропонує будувати відносини на основі субсидіарності, адже «субсидіарність поважає гідність особи, в якій вона вбачає суб'єкта, завжди готового дати щось іншим. Визнаючи у взаємності внутрішню конституцію людини, субсидіарність є найефективнішим засобом захисту від будь-якої форми патерналістичної соціальної системи. Вона може бути і проявом диференційованої артикуляції планів, а отже, багатоманітності суб'єктів і їхньої координації» [1, №57].

Водночас Бенедикт XVI робить наголос на соціальному характері особи, окреслюючи роль суспільства у становленні людини, визнає взаємозв'язок людей у суспільстві. Акцентуючи увагу на визначальній ролі суспільства у становленні людини, Бенедикт XVI, водночас, не абсолютизує суспільство: «Людина не розвивається завдяки власним силам, і не можна передати їй розвиток просто ззовні» [1, №11]. Даний умовний «конфлікт» підкреслює соціальний характер люди-

ни і водночас виступає проти надмірних втручань, які можуть обмежити свободу громадянина чи об'єднань громадян. Тобто, людина розвивається у суспільстві і завдяки суспільству, але самостійно. Для Рацингера важливо підкреслити, що за нових умов (тенденцій²) суспільство має дати можливість індивіду розвиватися, відповідати викликам життя, здійснюючи елементарні зусилля. У цій перспективі репецієнту недостатньо тільки критикувати, а бенефіціату тільки субсидіувати. Субсидіарна перспектива Бенедикта заохочує до здійснення зусиль від репецієнта для зміни свого становища, який несе відповідальність за себе, а від бенефіціата не тільки коштів, а й допомоги, своєрідного супроводу репецієнта – ось у чому суть субсидіарної перспективи для розвитку окремої особистості.

Перспектива розвитку окремої особистості стоїть на основі субсидіарної перспективи владних відносин, а саме: зміни суб'єкт-об'єктних відносин. XXI століття принесло багато змін і випробувань у політичній спільноті. Одним з викликів, який потребує гідної відповіді сьогодні, є потреба делегування повноважень на нижчий рівень в системі відносин «центр-регіони-периферія» та «державо-суспільство-громадянин». Саме від адекватної відповіді владних структур на делегування, а також від готовності громадянського суспільства й самих громадян виконувати делеговані обов'язки залежатиме майбутнє кожного суспільства. Відповідно до субсидіарної перспективи, уже в першій енцикліці «*Deus caritas est*» [2], Папа Бенедикт XVI піддає критиці надмірні апетити держави та спроби держави контролювати всі сфери суспільства. На його думку: «Держава, яке бажає забезпечити все, поглинаючи все в собі, в кінцевому рахунку стає простою бюрократією, яка не в змозі забезпечити умови, що потребує кожна людина» [2, №28b]. Продовжуючи критику Бенедикт XVI зазначає, що у XXI столітті ми маємо потребу не у «державі, яка регулює і контролює все», а у «державі, яка щедро визнає і підтримує, відповідно до принципу субсидіарності, ініціативи, що випливають з різних соціальних сил і поєднує в собі спонтанність з близькістю до тих, хто потребує допомоги» [2, №28b]. Аргументуючи значення держави у регулюванні суспільних відносин, Бенедикт XVI зауважує, що немає ідеального окреслення повноважень держави, але «основоположною нормою держави має бути прагнення до справедливості, а метою справедливого громадського порядку, в відповідності до принципу субсидіарності, суспільне благо» [2, №26].

Отож у своїй діяльності держава, в інших випадках це ж стосується суспільства і окремої людини, має керуватися принципом субсидіарності, не втручаючись надмірно в справи, які громадянин/особа/індивід здатний вирішити самостійно (власними силами). В такий спосіб держава/громада спонукає громадянина до діяльності. Але якщо

громадянин чи громада не в змозі вирішити проблему самостійно, то держава або громада – відповідно мають втрутитись з метою допомогти вирішити громадянину чи громаді проблему. Причому важливо підкреслити «допомогти вирішити громадянину», а не зробити все замість громадянина. Суть принципу субсидіарності знаходиться в словосполученні «допомогти зробити», а не зробити все замість нього.

Субсидіарна держава в розумінні Бенедикта XVI виступає водночас гарантом суспільного добробуту. Для забезпечення спільного блага держава має будувати відносини з громадянським суспільством, громадянами на принципі субсидіарності; та й самі громадяни у відносинах між собою мають будувати на принципі субсидіарності, який є «проявом невід'ємної людської свободи» [1, №57].

В енцикліці «Caritas in Veritate» [1], Бенедикт XVI твердить, що принцип субсидіарності має стати інструментом для інтеграції суспільства в розробці сучасного модерного світу, світу, який повинен йти в напрямку автономії по відношенню до людини та суспільства.

Принципу субсидіарності, також відводиться важливе місце у міжнародних відносинах. Так, говорячи про глобалізацію, Понтифік вважає, що саме принцип субсидіарності найкраще підходить для орієнтира в міжнародних відносинах, адже принцип субсидіарності сприятиме і буде спрямовувати «на справжній людський розвиток» і в такий спосіб запобігатиме «небезпеці універсальної влади монархічного типу» [1, №57]. Папа Рацінгер приходить до заключення: «Глобалізація, без сумніву, потребує влади, оскільки піднімає проблеми досягнення спільного глобального блага. Проте, така влада має бути організованою в дусі субсидіарності та диференціювання компетенцій, щоб вона не порушувала свободи і конкретно довела свою ефективність» [1, №57]. Тому «керування глобалізацією, – продовжує Бенедикт XVI, – повинне характеризуватися субсидіарністю, репрезентованою на багатьох рівнях і в різних площинах, які взаємно співпрацюють» [1, №57].

Також принцип субсидіарності, – рекомендує понтифік, – застосовувати і в співпраці з міжнародної гуманітарної, економічної чи іншої форми допомоги заради розвитку, адже, як зазначає Бенедикт XVI, іноді міжнародна допомога «незалежно від наміру донорів, може загнати один народ у стан залежності або навіть створювати ситуації локального домінування чи здириництва в країні». Але справжня міжнародна чи проста економічна допомога «не повинна мати інших прихованих цілей» [1, №58]. Допомога субсидіарного типу має залучати не тільки верхівку державної влади, а громадян заради яких допомога здійснюється: «допомога має стосуватися не тільки урядів зацікавлених країн, але також локальних суб'єктів господа-

рювання, активістів громадянського суспільства, заангажованих у справи культури, включно з локальними церквами. Програми допомоги повинні щоразу в більшій мірі нести на собі ознаки програм, доповнених низовою участю» [1, №58].

Для подолання кризи у розвитку для деяких країн, на думку папи Рацінгера, було б ефективно використовувати так звану «фіскальну субсидіарність»: «фіскальна субсидіарність дозволила б громадянам вирішувати питання розподілу і спрямування податків, які вони виплатили державі. Якщо при цьому вдасться уникнути партикулярних спотворень, то це сприятиме активізації низових форм соціальної солідарності, з очевидною вигодою з боку солідарності для розвитку» [1, №60].

Роблячи критичний огляд нових проблем міжнародної та глобальної політики, в умовах глобалізації, на думку Папи Бенедикта XVI, принцип субсидіарності повинен йти разом з принципом солідарності: «Принцип субсидіарності має бути тісно пов'язаним із принципом солідарності [...]. Оскільки субсидіарність без солідарності приводить до суспільного партикуляризму, так само солідарність без субсидіарності приводить до такої соціальної системи, яка принижує нужденних» [1, №58]. Тільки субсидіарності недостатньо, за словами Папи, щоб вийти з глобальної кризи. Є необхідність нової культури солідарності та субсидіарності, яка сприятиме посиленню відповідальності для здійснення прав та обов'язків.

У своєму посланні з нагоди святкування XLVII дня миру (1 січня 2010), Бенедикт XVI пов'язує принцип субсидіарності з відповідальністю: «Ми всі відповідальні [...]. Ця відповідальність не знає меж. Відповідно до принципу субсидіарності важливо, щоб кожен був відповідальний на своєму належному рівні» [4, №11].

Важливу роль у підвищенні відповідальності громадян Рацінгер бачить у формуванні громадянського суспільства, неурядових організацій та інших форм громадської активності, які заохочують активність громадян та працюють для поширення відповідальності. «Не можна залишатися байдужим до того, що відбувається навколо нас, – продовжує Бенедикт XVI, – погіршення в одній частині планети зачіпає всіх нас» [4, №11]. Саме тому відносини між людьми, соціальними групами і державами мають базуватися на принципах субсидіарності та відповідальності.

Висновок. У своєму доробку Папа Бенедикт XVI пропонує конкретні принципи для регулювання міжособистісних, громадянсько-державних та міжнародних відносин у період глобалізації: субсидіарність, солідарність, відповідальність.

Бенедикт XVI закликає до заохочення активності громадян у забезпеченні свого особистого блага, а отже, і блага спільноти до якої належить.

Окреслюючи нові функції державної влади Рацінгер закликає до делегування (передачі) повно-

важень на нижчі рівні, відповідно до принципу субсидіарності. На думку Бенедикта XVI, принцип субсидіарності може контролювати межі втручання держави в справи суспільства та громадян, а також стати принципом суспільних відносин, який не суперечить гідності людини, а стає в основі її свободи.

Субсидіарна допомога буде протистояти соціальній залежності та проявам пасивності, сприятиме активності нижчих рівнів суспільства та окремих громадян. Ефективність принципу субсидіарності, в епоху глобалізації, буде можливою при розгляді даного принципу разом з принципами солідарності та відповідальності, які будують

основу суспільної дії орієнтованої на загальне благо.

Бенедикт XVI пропонує своє бачення міжнародних відносин та закликає до управління процесами глобалізації на основі принципу субсидіарності, який унеможливить зловживання владою та сприятиме залученню всіх до розбудови справжньої глобальної міжнародної спільноти.

Перспектива подальших досліджень у даному напрямі окреслюється необхідністю пошуків принципів та орієнтирів для суспільних відносин XXI століття, що сприятиме кращому розумінню ціннісної складової суспільних та міжнародних відносин в епоху глобалізації.

ПРИМІТКИ

¹ Бенедикт XVI (Joseph Aloisius Ratzinger) - заслужений Папа католицької церкви, він був 265-м Папою католицької церкви і єпископом Рима та 7-м правителем міста-держави Ватикан від 19 квітня 2005 року по 28 лютого 2013 року.

² Процес глобалізації

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ / REFERENCES

1. Benedetto XVI. Caritas in Veritate. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2009.
2. Benedetto XVI. Deus caritas est. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2005.
3. Benedetto XVI. Perseguire il bene comune: come solidarietà e sussidiarietà possono operare insieme. Discorso di Sua Santità Benedetto XVI ai partecipanti all'Assemblea plenaria della Pontificia Accademia delle Scienze Sociali. 2008. // http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2008/may/documents/hf_ben-xvi_spe_20080503_social-sciences.html.
4. Benedetto XVI. Se vuoi coltivare la pace, custodisci il creato. Messaggio per la XLVII celebrazione della Giornata Mondiale della Pace. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2010
5. Papa S. La sussidiarietà alla prova: i poteri sostitutivi nel nuovo ordinamento costituzionale. Milano, Italia: Giuffrè Editore, 2008

*Данилюк Іван Васильович – аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 01033, Київ, вул. Володимирська, 60
E-mail: juliatis@ukr.net*

*Danyliuk Ivan V. – postgraduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Address: 60, Volodymyrs'ka Str., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: juliatis@ukr.net
ORCID 0000-0002-4313-2746*

ІСТОРИК – GERMANIST (ЮВІЛЕЙНІ НОТАТКИ ДО ПОРТРЕТА ПРОФЕСОРА СВІТЛАНИ БОБИЛЕВОЇ)

Готуючи цей матеріал, спали на думку промовисті й філігранно точні слова видатного українського філософа і просвітителя XVIII ст. Григорія Сковороди «...Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий». І справді, саме в органічній єдності життєвих намірів і дій, устремлінь і здобутків, мабуть, кожна самодостатня, цілісна особистість відчуває себе потрібною, востребуваною як мінімум у мікросередовищі свого найближчого оточення (родина, друзі, колеги по роботі), а значить, так чи інакше щасливою. Не говорючи вже про людей, знаних і шанованих у регіоні, країні, зарубіжжі. Такі особистості мають, як правило, міцний духовний стрижень, тверді світоглядні й фахові орієнтири та переконання, чітку громадянську і патріотичну позицію, а дороговказом для них завжди є вірне служіння обраній справі, Батьківщині, людям.

Напевно, не буде перебільшенням стверджувати, що до когорти непересічних, багатограних у своїх помислах та кроках постатей Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, який незабаром відзначатиме 100-ліття від часу свого заснування (1918), належить і професор, кандидат історичних наук Світлана Йосипівна Бобилева, чие життя й плідна науково-педагогічна діяльність можуть слугувати прикладом, достойним наслідування серед молодшої генерації дослідників-гуманітаріїв у наше непросте, зболене серйозними, суперчутливими внутрішніми та зовнішніми викликами сьогодення. Тим паче коли є більш ніж слухна «ювілейна» – нагода підвести якісь попередні, проміжні підсумки зробленого й досягнутого нею за період професійного зростання в Alma mater, публічно привітати її з трисвітлою й поважною віхою життєвого і творчого повноцінтя. Гадаю, маю на це і суто фахове, і моральне, особистісне право, оскільки впродовж багатьох років, що називається, пліч-о-пліч працюємо з ювіляром в рідному університеті, спільно вирішуючи нагальні освітні й наукові завдання щодо підготовки кваліфікованих кадрів істориків та розвитку історичних досліджень.

Народилася С.Й. Бобилева (до заміжжя (1969) – Березовська) 12 серпня 1947 року в м. Макіївка. Батько – Йосип Савелійович Березовський (1912-1957) закінчив з відзнакою Дніпропетровський металургійний інститут. З початком війни як фахівець був евакуйований у Сталінград, де на заводі «Червоний жовтень» ремонтував танки. У грудні 1941 року добровольцем пішов на фронт, був офіцером-артилеристом, поранений, став інвалідом. Після демобілізації працював заступником начальника мартенівського цеху Макіївського металургійного заводу імені Кірова, потім дирек-

тором механічного заводу в м. Куйбишев Новосибірської області, колишньому Кайнську (що був, до речі, місцем заслання ще за часів царизму, де пізніше відбували покарання (найчастіше надумані, висмоктані чекістами «з пальця») жертви сталінських репресій, депортовані німці, татари, прибалти та ін.), тяжко хворів, внаслідок чого рано помер. Мама – Ніна Іванівна Березовська (1927-2009) закінчила десятирічку вечірньої школи і фельдшерське училище, після повернення в Україну (1961) й переїзду до Дніпропетровська (1965) працювала медсестрою інфекційної лікарні, одна ростила двох дітей, мешкаючи у тіснявій комуналці разом з батьками чоловіка.

Саме там, у Сибіру, розпочала свій шлях до знань Світлана Березовська, де вона закінчила 7 класів. Чимало поневірянь випало в цей час на її юну долю, особливо після смерті батька. Може вже тоді це неабияк загартувало її характер, сформувало у неї якості вольової, терплячої, вимогливої (передусім до себе), але доброї, чуйної, справедливої людини, здатної розуміти й прощати іншим гріхи та слабкості, що, певен, дорогого варте. Продовжила вона навчання вже в Україні, з медаллю закінчивши у 1965 році середню школу № 93 в Макіївці.

Очевидно, шкільні успіхи Світлани та зроблений нею вибір вектора подальшого навчання спонукали родину переїхати до Дніпропетровська, де якраз того року у місцевому університеті відновився набір на спеціальність «Історія» після її закриття у 1952 році. На той час це була суперпрестижна спеціальність в системі вищої соціально-гуманітарної освіти, а отже, й відповідно «конкурсовартісна», так би мовити, при вступі до вишу. Серед щасливчиків того пам'ятного набору опинилась і Світлана Березовська.

Примітний штрих: на її курсі з 25 осіб десять були вчорашніми арміяцями, які вже пройшли школу життєвого гарту в лавах Збройних сил СРСР. Звісно, «школярі» (як з іронією називали «служиві» тих, хто вступив до університету відразу після школи), маючи свіжі знання, за визначенням були краще підготовлені, до того ж більшість з них – медалісти. Проте «старики» ні в чому не хотіли поступатись і вже невдовзі завдяки своїй наполегливості, тяжінню до знань, здоровій змагальності на курсі вирівнялись з останніми у навчанні, а дехто отримав згодом диплом з відзнакою. Подібна ситуація в ті роки була й на інших курсах нашого історичного відділення (й моему теж), яке організаційно входило до складу об'єднаного (як на зорі існування університету) історико-філологічного факультету, з якого істфак виокремився як самостійний структурний підрозділ в 1971 році.

Моє знайомство із Світланою відбулося у вересні 1966-го, коли ми, першокурсники, і вони, роком старше, опинились на традиційних в ті часи

осінніх сільгоспроботах в одному з колгоспів під Кривим Рогом, де із молодечим запалом працювали на безмежних, як нам здавалося, томатних полях місцевого господарства, а група хлопців (в числі їх і автор цих рядків) ще й встигли докласти зусиль на реконструкції ударного об'єкта села – корівника. І хоча перші зустрічі були найчастіше побіжними, швидкоплинними, енергійна, весела «білявка» тим не менш запам'яталася. Згодом, уже в університеті, контакти продовжились, причому, як не дивно, по лінії добровільної народної дружини (ДНД), за роботу якої на факультеті відповідала чомусь Світлана Березовська. Не знаю, що конкретно підштовхнуло нашого поважного декана-фронтвика, професора української літератури Василя Онуфрійовича Власенка при наявності загалом чималого «чоловічого прошарку» студентів, в тому числі з досвідом армійської служби, довірити їй далеко не дівочу ділянку непростого роботи (можливо, відгук у характеристиці про відповідальне виконання обов'язків комсорга школи чи ще щось), але саме вона організувала патрулювання факультетських дружинників з підтримання правопорядку в мікрорайоні університету.

Натомість першочергову увагу Світлана Березовська, як і більшість студентів-істориків тієї незабутньої пори, приділяла все ж таки навчання, сумлінному освоєнню «безрозмірного» обсягу історичних знань, якими щедро ділились з нами доповіднені й молоді викладачі. Особливе захоплення у неї (та і всіх нас) викликала доцент (пізніше професор) Ірина Федорівна Ковальова, яка читала цілу низку дисциплін: «Історія первісного суспільства», «Історія стародавнього світу», «Історія Греції та Риму», «Археологія», «Етнографія» та ін. Навчалася Світлана тільки на «відмінно», інших оцінок просто не знала.

Уже на перших курсах студентського життя вона долучається до науково-дослідної роботи, працюючи під керівництвом неперевершеного знавця нової історії й яскравої жінки, доцента Фаїни Рувимівни Гольденберг. Спочатку студентка Березовська захоплювалась працею римського історика початку нової ери Публія (Гая) Корнелія Тацита «Древние германцы», згодом її зацікавило коло конкретних сюжетів з історії Німеччини та німецького робітничого руху XIX – початку XX ст.

Так поступово викристалізувався її магістральний науковий напрям, якому вона беззастережно віддана й донині. На цьому тематичному полі молода дослідниця цілеспрямовано й скрупульозно осягала нові, здебільшого маловідомі масиви вітчизняних і зарубіжних джерел та літератури, шукала і відточувала свій власний стиль їх інтерпретації в руслі усталеної наукової методології, доповідала результати напрацювань на наукових форумах союзного, всеукраїнського та міжнародного «калібру», друкувала їх в різних історичних видан-

нях. Одне слово, отримана разом з дипломом з відзнакою про закінчення університету рекомендація для вступу в аспірантуру по кафедрі всесвітньої історії ДДУ виявилася цілком логічною і закономірною.

Однак не все так просто й беззмарно складалося у нашого ювіляра, відбулося його сходження до вершин професійного й людського визнання, як може здатись на перший погляд. Адже радість пізнання якихось таїн минулого із багатовікової спадщини великого і войовничого європейського народу, виходу у «науковий світ», комунікацій з маститими ученими нерідко перепліталися у Світлани Йосипівни із серйозними життєвими труднощами, матеріальними нестатками (про що почасти вже йшлося вище) й навіть миттєвостями відчаю, коли, здавалося, немає сил йти вперед, боротися, коли, образно кажучи, усіма фібрами своєї душі відчуваеш невмолиме наближення краю надіям на досягнення омріяної мети, прогнозоване майбутнє. Хіба легко, скажімо, було їй вступати до аспірантури з немовлям на руках (двох-трьох неділь від народження), потім знову навчатися, працювати над дисертацією, пересуватися по архівах і бібліотеках, на конференції до Києва, Москви, Ленінграда та в інші міста? Та й науковий керівник аспірантки професор Костянтин Дмитрович Петряєв, з яким треба було постійно консультиватися, жив і працював в Одесі. Був момент, коли вона вже вирішила залишити навчання, зосередитись на вихованні сина.

І тут допоміг його величність випадок, точніше, проректор з наукової роботи професор Борис Іванович Крюков, який переконав Світлану не робити цей крок (пам'ятаючи, мабуть, її як одного з активних членів Ради молодих учених ДДУ). Плюс сама вона продемонструвала неабияку впертість, терпіння, витримку, вміння, що називається, «через не можу» пройти усі рифи та випробування, домогтися очікуваного результату.

Відтоді минуло багато років. Світлана Йосипівна Бобилева успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Робітничий клас і соціальна політика юнкерсько-буржуазного блоку Німеччини (1900-1914 рр.)» у спеціалізованій вченій раді Ленінградського педагогічного інституту імені О.І. Герцена (1980), стала професором (2004). Все її життя нерозривно пов'язане з університетом, рідною кафедрою всесвітньої історії, де вона пройшла типовий для багатьох наших вихованців шлях: від аспіранта (1970-1973), викладача (1973-1976), старшого викладача (1976-1981), доцента (1981-1992) до завідувача (1992-2007), професора (з 2004-го дотепер).

Сьогодні це знаний учений і організатор науки, автор, співавтор та упорядник понад 200 наукових праць (у тому числі шести колективних монографій) і цілої серії навчально-методичних робіт переважно в галузі історії Німеччини нового часу,

ретроспективної історії німців України та Росії. З-поміж них виділимо фундаментальний навчальний посібник з грифом Міністерства освіти і науки України «Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року» (Д.: РВВ ДНУ, 2003. – 528 с.), що отримав високу оцінку з боку викладачів-практиків вишів, а також фахівців-германістів у кількох публічних рецензіях. «Робота С.Й. Бобилевої – перший у вітчизняній (українській. – В.І.) історіографії навчальний посібник з історії Німеччини» констатував дніпропетровський історик професор К.А. Марков. А інший рецензент, відомий германіст професор С.С. Троян (Рівне, Київ) зробив акцент на «новизні авторських підходів до постановки та розв'язання проблемних питань» історичного розвитку Німеччини на такому широкому хронологічному фоні.

Посилання на праці С.Й. Бобилевої можна зустріти у найпрестижніших вітчизняних та зарубіжних виданнях. Зокрема, її ім'я добре знають у наукових колах Німеччини, Нідерландів, Швеції, Канади, США, Російської Федерації та інших країн, куди нашу колегу запрошують на конференції, симпозиуми, семінари, де регулярно виходять матеріали її наукових напрацювань.

Більше чверті століття Світлана Йосипівна є відповідальним редактором кафедрального збірника наукових праць «Питання німецької історії», який став за ці роки своєрідною візитівкою істфаку та ДНУ, визнаною платформою публічної обкатки, актуальних проблем у сфері історичної германістики, що пропонуються дослідченими й молодими дослідниками різних країн. Тому видання користується незмінним попитом наукової громадськості, постійно поповнюючи фонди провідних бібліотек України, Європи, світу.

Протягом двох десятиліть (з 1997 р.) С.Й. Бобилева плідно керує Інститутом (з 2009 р. – Центром) українсько-німецьких наукових досліджень, в рамках якого вивчаються різноманітні аспекти міжетнічних взаємин на території Південної України XVIII – XX ст., історія етнічних німців та менонітів цього регіону в період 1920-1940-х років. Ряд важливих наукових проєктів у ньому здійснювались під егідою Міністерства освіти і науки України, а за підтримки деяких зарубіжних центрів ще кілька великих міжнародних проєктів: «Мала батьківщина» (спільно з Інститутом культури та історії німців Північно-Східної Європи (Люнебург, Німеччина); «Примирення» (Канада); «Шведи України» (Швеція, Росія); «Меноніти Європи запрошують» (під патронатом Європейського Союзу) та ін. Запам'яталась серія резонансних міжнародних наукових форумів, ініційованих і організованих Світланою Йосипівною на базі нашого університету, таких, наприклад, як: «Україна – Німеччина: економічне та інтелектуальне співробітництво (XIX – XX ст.)» (1997), «Проблеми всесвітньої історії» (2002), «Німці України та Росії у конфліктах і

компромісах (XIX – XX ст.)» (2007), «Перша світова війна в міжнародному та регіональному вимірі» (2014) тощо.

С.Й. Бобилева брала активну участь як заступник головного редактора і куратор від України у підготовці оригінальної 4-томної енциклопедії «Німці Росії», започаткувала подібне енциклопедичне видання «Німці України», що побачило світ за сприяння багаторічних колег-партнерів з Німеччини та Росії (М., 2002. – 210с.). Як авторитетний учений-германіст вона упродовж багатьох років була членом Правління Міжнародної асоціації дослідників історії та культури німців, входила до складу редколегії наукового «Щорічника» цієї Асоціації, представляє Україну в Науковій комісії з питань вивчення німців Росії та СНД (Німеччина).

Велику увагу науковець приділяє підготовці кадрів вищої кваліфікації, керує аспірантами та здобувачами, щедро передаючи свій багатий науково-педагогічний досвід молодим дослідникам. Десять її учнів успішно захистили дисертації й стали кандидатами наук, поповнивши лави професійних літописців німецької минувшини. Вони працюють на університетських кафедрах та в академічних структурах України, Росії, Швеції, гідно продовжуючи справу свого вчителя.

Все це свідчить про те, що професору С.Й. Бобилевій за роки трудової діяльності в Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара у взаємодії та співдружності з колегами, соратниками, учнями, за підтримки керівництва історичного факультету та вишу вдалося створити основи самобутньої, високопробної науково-дидактичної школи, відомої нині не тільки в Україні, а й далеко за її межами. В ній, на наш погляд, сфокусувалися професійна культура й широта дослідницького діапазону, працелюбність, наукова і людська порядність, взагалі частинка душі автора. Внутрішня енергетика ювіляра приваблює, заряджає позитивом, оптимізмом, спонукає до продуктивної новаторської праці.

Разом з тим, при всій високості свого фахового статусу, вагомим репутаційних здобутків Світлана Йосипівна завжди була і залишається самою собою (і це теж талант!) – гармонійно цілісною, неповторною людською натурою із своїм власним духовним стрижнем та загостреним почуттям справедливості. І водночас є просто чарівною жінкою – елегантною, сентиментальною, відкритою. Понад усе вона цінує любов і має зігрите цією любов'ю серце, уміє дружити й дарувати добро друзям, радіє успіхам колег, учнів, студентів, обожнює свою родину, тепло якої, напевно, слугує джерелом збереження її інтелектуальної молодості, прищощення кар'єрних успіхів в улюбленій справі, що стала сенсом усього її життя. А ще ця скромна, доброзичлива, красива від природи жінка захоплюється класичною музикою, колекціонує атрибути національного побуту (особливо ляльки) тих країн,

які відвідала. Раніше була й завзятим філателістом, зібравши солідну колекцію марок вітчизняного та іноземного походження.

До свого ювілею С.Й. Бобилева приготувала особистий ексклюзивний подарунок у вигляді об'ємної, синтетичної книги під промовистою назвою «На Рейне и Днепре: опыт непредвзятой германистики» загальним обсягом понад 700 сторінок, що увібрала, вочевидь, найкраще із зробленого й написаного нею за період багаторічної життєдіяльності в університеті. Думаю, це гарний подарунок і до 100-ліття рідної Alma mater, якій вона як справжній патріот завжди служила вірою і правдою, всіляко сприяючи примноженню її здобутків.

Звичайно, ювілей – це лише перепочинок у дорозі, нагода оглянути своє життя з висоти про-

йденого, пригадати дорогих людей, важливі події, осмислити зроблене. Бо попереду – нові задуми, плани, праця, що дає втіху й надію на майбутнє.

Тож, щиросердно вітаючи колегу з високим Ювілеєм, зичимо їй многая літа в здоров'ї, щасті, спокої, натхненні, радості нових відкриттів та звершень. Нехай Ваші працюючі руки, шановна Світлано Йосипівно, ще довго збирають щедрий урожай на ниві української науки і освіти, збуваються усі Ваші найзаповітніші мрії та сподівання, а творчий доробок повниться новими цікавими публікаціями, допитливими і вдячними учнями!

*В.В. Іваненко,
доктор історичних наук,
професор, проректор
ДНУ імені Олеса Гончара*